

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ХОРУЖИЙ Костянтин Сергійович

УДК 004:37.014.6(043.5)

**МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ
УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ**

13.00.10 – інформаційно-комунікаційні технології в освіті

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник

Сергієнко Володимир Петрович,
доктор педагогічних наук, професор

КИЇВ - 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ	14
1.1. Історичні, філософські та психолого-педагогічні аспекти розвитку економічної освіти в Україні	14
1.2. Сучасні вимоги до управління якістю освіти майбутніх економістів у контексті вітчизняного і світового досвіду.....	46
1.3. Сучасний стан дослідження проблеми управління якістю освіти на основі спеціалізованого програмно-технічного забезпечення.....	64
Висновки до першого розділу	81
РОЗДІЛ II. ПРОЕКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ	85
2.1. Загальна методика дослідження проблеми	85
2.2. Педагогічні та програмні складові інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів.....	90
2.3. Програмне та апаратне забезпечення інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів.....	116
Висновки до другого розділу.....	126
РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ	130
3.1. Педагогічні умови застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів як основи організації навчання студентів економічних спеціальностей	130
3.2. Сутність і особливості впровадження методики застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів....	142
Висновки до третього розділу	153
РОЗДІЛ IV. ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	156
4.1. Критерії та показники сформованості професійної компетентності майбутніх економістів	156
4.2. Діагностування рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів за допомогою ІКТ.....	164
4.3. Перевірка методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів та результати експериментальної роботи	186

Висновки до четвертого розділу	215
ВИСНОВКИ.....	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	226
ДОДАТКИ.....	248

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

BS	Британський стандарт (Англ. British Standard)
ECTS	Європейська система трансферу оцінок (Англ. European Community Course Credit Transfer System)
EFQM	Європейський фонд управління якістю (Англ. European Foundation for Quality Management).
ENQA	Європейська асоціація з забезпечення якості вищої (Англ. European Association for Quality Assurance in Higher Education)
EQAR	Європейський реєстр забезпечення якості (Англ. European Quality Assurance Registry)
ISO	Міжнародна організація зі стандартизації (Англ. International Organization for Standardization)
QIS	Інформаційна система управління (Англ. Quality Information System)
TEMPUS	Транс'європейська програма взаємообмінів між університетами (Англ. Trans-European Mobility Programme for University Studies)
TQM	Total Quality Management (Англ. Всезагальне Управління Якістю)
WSDL	Мова опису зовнішніх інтерфейсів веб-служби (Англ. Web Services Description Language)
БД	База даних
ВНЗ	Вищий навчальний заклад
ДАК	Державні акредитаційні комісії
ДСТУ	Державні стандарти України
ЕГ	Експериментальна група
ЄПВО	Європейський простір вищої освіти
ЄС	Європейський союз
ІКТ	Інформаційно–комунікаційні технології

ІС	Інформаційна система
ІСУЯО	Інформаційна система управління якістю освіти
КГ	Контрольна група
МОН	Міністерство освіти і науки
НАПН	Національна академія педагогічних наук
НТТМ	Науково-технічна творчість молоді
ОКХ	Освітньо-кваліфікаційна характеристика
ОПП	Освітньо-професійна програми
ПЗ	Програмний засіб
СПРП	Система планування ресурсів підприємства
СППР	Система підтримки прийняття рішень
СУУ	Система управління успішністю
СУЯО	Система управління якістю освіти
УМО	Університет менеджменту освіти

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах підвищеної уваги суспільства і держави до результативності і конкурентоздатності економічної освіти в Україні пріоритетного значення набуває проблема управління якістю цієї важливої галузі української освіти. Визначаючи причини гальмування розбудови національної системи освіти, «Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» визнано недосконалість системи національного моніторингу та оцінювання якості освіти, а також повільне забезпечення її інформатизації. Зазначено, що стратегічними напрямками державної політики у сфері освіти повинні стати модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу [94]. Пріоритетом для розвитку освіти є впровадження сучасних ІКТ, а також створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері управління навчальними закладами та проведення моніторингу якості освіти.

Фундаменталізація освіти, розвиток інтелектуально-творчих здібностей молоді на основі особистісно-орієнтованого підходу, формування професійних компетентностей, системне запровадження інноваційних ІКТ вимагають від сучасної вищої школи як новітніх розробок щодо підвищення якості освітньо-педагогічних процесів, так і ґрунтовних, системних змін на основі спеціально створених, апробованих і запроваджених інноваційних систем і технологій у сфері якісно нової фахової підготовки майбутніх економістів. Специфіка сучасних вимог до процесу управління якістю освіти майбутніх економістів полягає в спрямованості означеного процесу не тільки на засоби реалізації якісних змін, а і на формування за допомогою цих засобів творчої, ерудованої особистості фахівця з високим рівнем інтелектуальних можливостей, сформованою професійною компетентністю в галузі економічної теорії та практики. Відповіддю на ці виклики є наукове обґрунтування і розроблення цілісної ІСУЯО майбутніх економістів, що відповідає актуальним вимогам розвитку національної вищої школи.

Огляд наукової літератури засвідчує, що проблемам якості економічної освіти, кількісного та якісного оцінювання знань та вмінь, моніторингу якості фахової підготовки спеціалістів, інструментарію, формам і методам освітніх вимірювань, використанню сучасних ІТ у цій галузі приділялась належна увага з боку вітчизняних і зарубіжних вчених.

Педагогічний аспект підвищення якості освіти в контексті інформаційно-комунікаційного підходу досліджено В. Ю. Биковим [11], Б. С. Гершунським [19], М. С. Голованем [21], М. І. Жалдаком [37], М. П. Лещенко [77], І. П. Підласим [104], В. П. Сергієнком [130], Н. Ф. Тализіною [148] та ін. Педагогічна діагностика в контексті використання перспективного сучасного інструментарію педагогічних вимірювань системно відображена в роботах В. С. Аванесова [1], О. М. Алексєєва [3], Л. І. Білоусової [8], Ф. Бейкера (F. Baker) [172], Ф. Брауна (H. F. Brown) [173], О. Г. Колгатіна [65], Л. А. Зайцевої [38], Дж. К. Равена (J. C. Raven) [109], Б. Райта (B. Wright) [185], М. Розенберга (M. Rosenberg) [181], М. Стоуна (M. Stone) [185], О. Г. Шмельова [166] та ін.

Синтезування освіти і науки з інноваційними технологіями розкрито в працях О. В. Адаменко [2], О. А. Дубасенюк [36], Н. М. Кузьміної [74], О. Г. Мороза [88], Н. В. Рогальської [113], В. О. Сластьоніна [134] та ін. Проблеми використання ІТ в освіті присвячені праці В. Ю. Бикова [12], А. М. Гуржія [31], Ю. О. Жука [46], Ю. Г. Запорожченко [45], С. А. Ракова [110], Т. І. Коваль [59], А. Ф. Манако [83], В. М. Кухаренка [75], В. В. Олійника [101], А. В. Светлорусової [125], О. В. Співаковського [139], О. М. Спіріна [141] та ін.

Філософський аспект проблеми підвищення якості освіти у ВНЗ, розвитку дослідницьких і професійних компетенцій, системного запровадження інноваційних технологій розглянуто в працях В. П. Андрущенка [93], А. М. Гуржія [31] І. А. Зязюна [95], В. Г. Кременя [95], П. Скотта (P. Scott) [133] та ін.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що аспект управління якістю освіти майбутніх економістів вимагає подальших ґрунтовних досліджень щодо створення комплексної розгалуженої системи в контексті особистісно-орієнтованого,

компетентнісного та інформаційно-комунікаційного підходів згідно вимог сучасного суспільства; системи, яка б дозволила інтегрувати відомості про різноманітні аспекти діяльності ВНЗ та спростити прийняття рішень стосовно підвищення рівня якості економічної освіти.

Актуальність створення ІСУЯО майбутніх економістів і впровадження відповідної методики зумовлена необхідністю розв'язання низки суперечностей, а саме: між потребою удосконалення процесів управління та оцінювання якості економічної освіти і недостатньою розробленістю методико-технологічного забезпечення; між необхідністю переосмислення якості економічної освіти в контексті євроінтеграційних прагнень України і недостатньою розробленістю методико-технологічної бази щодо адаптації європейських вимог до процесу управління якістю; між необхідністю запровадження ефективної системи забезпечення якості освіти, здатної обробити значні обсяги відомостей, і недостатнім використанням у цьому процесі новітніх ІКТ.

Проблема підвищення якості фахової підготовки економістів в умовах входження України в глобалізований економічний простір є нерозв'язаною, що потребує оновлення її змістового наповнення, осучаснення науково-методичного забезпечення, а також безпосереднього проектування ІСУЯО майбутніх економістів, науково-теоретичного й методологічного обґрунтування її сутності, змістової структури, функцій, впровадження методики застосування. Виявлені суперечності, нагальна необхідність розв'язання проблеми, її недостатня теоретична і методико-технологічна розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Методика застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в Інституті Інформатики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова відповідно до теми наукової роботи «Інформаційно-аналітична система самооцінювання освітньої діяльності педагогічних університетів» (№17/15-16). Дослідження є складовою міжнародного проекту «Освітні вимірювання,

адаптовані до стандартів ЄС» №1450209 – TEMPUS 2008 – SE – JPCR, що виконувався протягом 2009 – 2014 р.р. Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 12 від 26 квітня 2013 року) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології при НАПН України (протокол № 9 від 26.11.2013 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та розробити методику застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1) визначити науково-теоретичну основу дослідження, охарактеризувати основні поняття дослідження, з'ясувати провідні вітчизняні та світові тенденції розвитку процесу управління якістю освіти майбутніх економістів;

2) спроектувати інформаційну систему управління якістю освіти майбутніх економістів та розробити модель її застосування;

3) визначити педагогічні умови застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів;

4) з'ясувати зміст, визначити критерії, показники, а також рівні сформованості професійної компетентності майбутніх економістів;

5) обґрунтувати та розробити складові методики застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів у вищих навчальних закладах та експериментально перевірити цієї методики.

Об'єкт дослідження – процес управління якістю освіти майбутніх економістів.

Предмет дослідження – методика застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів у вищих навчальних закладах.

Методи дослідження. Для виконання поставлених задач були використані такі методи: *теоретичні методи*: аналіз наукових джерел та регулятивних документів із досліджуваної проблеми, конкретизація сутності і властивостей управління якістю освіти студентів економічних спеціальностей, системно-структурний аналіз цього феномену; синтез його структурних компонентів і функцій у цілісну динамічну

систему, абстрагування означених компонентів, узагальнення педагогічного досвіду в сфері вищої педагогічної освіти, порівняння здобутих експериментальних даних щодо рівнів сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей; класифікація та систематизація теоретичних даних і даних, отриманих в процесі дослідження, класифікація економічних задач та тренінгових завдань на основі визначення їх однорідності; аналогія для встановлення подібності в якостях, ознаках, відношеннях економічно-теоретичної, інформаційно-комунікаційної та інших різновидах професійних компетентностей; *емпіричні методи*: педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, діагностичне опитування, інтерв'ювання, тестування, самооцінювання, самозвіт, тренінги, методи математичної статистики для діагностування рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів та експериментальної перевірки ефективності методичного забезпечення їх формування.

Наукова новизна дослідження та теоретичне значення полягає в тому, що *вперше*:

- спроектовано інформаційну систему управління якістю освіти майбутніх економістів, створено її модель;
- обґрунтовано та розроблено модель застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів;
- розкрито сутність та зміст педагогічних умов функціонування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів;
- обґрунтовано основні складові методики застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів на основі створеного методико-технологічного забезпечення означеної системи, виявлено динаміку та послідовність етапів її впровадження у процес фахового навчання майбутніх економістів;

уточнено:

- критерії та показники сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей на базі інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів, відповідним рівням сформованості надано якісні характеристики;

- тлумачення понять: «управління якістю освіти майбутніх економістів», «професійна компетентність майбутніх економістів», «інформаційна компетентність майбутніх економістів», «інформаційна система управління якістю освіти майбутніх економістів»;

подальшого розвитку дістали:

- теоретичні та методичні особливості розробки та використання систем методично-інформаційного забезпечення навчального процесу для вимірювання та оцінювання рівня навчальних досягнень, а також моніторингу освітньої діяльності у вищих навчальних закладах.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає у розробленні складових методики застосування у ВНЗ інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів; у створенні програмного забезпечення означеної системи; в упровадженні у навчальний процес ВНЗ методики застосування даної системи; у підвищенні результативності освітнього процесу у сфері самостійної роботи, дистанційного навчання на базі гнучкого та інтегрованого програмного рішення з можливостями комплексного застосування теоретичних, емпіричних, евристичних, інноваційних форм, методів, засобів і прийомів економічного навчання, інформаційно-комунікаційного супроводу навчально-дослідницької діяльності майбутніх економістів.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для створення навчально-методичних посібників, розроблення робочих і типових програм навчальних дисциплін, здійснення досліджень щодо актуальних проблем теорії та методики фахової підготовки студентів економічних спеціальностей, у процесі розроблення навчально-методичного забезпечення викладання ІКТ дисциплін для студентів інших спеціальностей, а також у системі підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів та післядипломної освіти.

Результати дослідження впроваджено протягом 2013–2014 навчальних років у навчальний процес Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка №02

від 04.11.2014), Українського інституту розвитку фондового ринку Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (довідка № 01/2 від 29.10.2014), Інституту фізики, математики, економіки та інноваційних технологій Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1925 від 05.11.2014), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка №05/148 від 05.11.2014).

Особистий внесок здобувача. У роботах [33], [128], [129], [130], [131] опублікованих у співавторстві, автором виконано аналіз систем організації навчання у технічному університеті м. Дрезден, аналіз зарубіжних навчальних платформ та систем управління ефективністю діяльності на підприємстві та можливостей їх адаптації до навчального процесу, а також розроблення тестів перевірки знань щодо фондового ринку.

Вірогідність результатів дослідження і обґрунтованість висновків забезпечується науковими і методологічними основами дослідження, проведенням системного і детального аналізу теоретичного та емпіричного матеріалу, відповідністю дібраних методів дослідження поставленій меті та задачам, результатами проведеного педагогічного експерименту.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і висновки дисертації були обговорені на наукових заходах різних рівнів, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Науково-методичні засади управління якістю освіти в університетах» (Київ, 2011); міжнародних форумах: «Міжнародний форум фахівців у галузі освітніх вимірювань» у рамках виконання проекту TEMPUS IV «Освітні вимірювання, адаптовані до стандартів ЄС» (Кельн, 2011) та «Міжнародний форум фахівців у галузі освітніх вимірювань» (Київ, 2012), науково-практичній конференції «Науково-методичні засади управління якістю освіти у вищих навчальних закладах» (Київ, 2013), Міжнародному науково-практичному семінарі «Комп'ютерно орієнтовані системи навчання природничо-математичних дисциплін» (Київ, 2014), Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Системи навчання і освіти в комп'ютерно орієнтованому середовищі» (Київ, 2014), Всеукраїнській науково-

практичній конференції «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології у виробництві та освіті: стан, досягнення, перспективи розвитку» (Черкаси, 2015); щорічних науково-практичних конференціях НПУ імені М. П. Драгоманова у 2011-2015 роках.

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 12 наукових публікаціях (21,80 д. а., особистий внесок – 4,36 д. а.), з них 6 у фахових виданнях затверджених МОН України (3,36 д. а., особистий внесок – 3,07 д. а.), з яких – 2 статті у фахових виданнях включених до міжнародних наукометричних баз, 1 стаття у зарубіжному періодичному виданні, 4 статті та тези доповідей у матеріалах конференцій (0,39 д. а., особистий внесок – 0,29 д. а.), 1 навчальний посібник (18,05 д. а., особистий внесок – 1,00 д. а.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 260 сторінок, з яких основний зміст викладено на 225 сторінках. Дисертація містить 17 таблиць, 18 рисунків та 7 додатків. Список використаних джерел включає 185 найменувань, з них 15 іноземними мовами.

РОЗДІЛ І.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

1.1. Історичні, філософські та психолого-педагогічні аспекти розвитку економічної освіти в Україні

Проблема перманентного підвищення якості фахової підготовки майбутніх економістів у сучасних умовах входження України в глобалізований економічний простір вимагає від ВНЗ повного переосмислення цього процесу на базі ретельного дослідження основних закономірностей, принципів, напрямів і тенденцій розвитку економічної освіти в нашій державі. Підготовка успішних та конкурентоспроможних фахівців-економістів в Україні потребує відповідного змістового наповнення, осучаснення наукових підходів, повноцінне розроблення яких є можливим, на нашу думку, лише на базі аналізу досягнень і тенденцій розвитку економічної науки загалом і економічної освіти зокрема.

Розробленням науково-теоретичних основ економічної освіти, визначенням спеціальних умов для її розвитку займались як провідні зарубіжні вчені (Дж. М. Кейнс, А. Маршалл, Дж. С. Мілл, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Дж. Стігліц та ін.), так і вітчизняні (І. В. Вернадський, С. А. Подолинський, М. І. Туган-Барановський, Є. Є. Слуцький, М. В. Птуха, А. Ф. Павленко, В. М. Геєць, О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, В. Д. Базилевич, В. М. Федосов, О. В. Хуторський, Д. А. Леонов та ін. [61; 85; 151; 149; 164]).

В Концепції розвитку економічної освіти, яку затверджено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 04.12.2003 №12/7-4, зазначається, що економічна освіченість передбачає розуміння закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на макро- та мікрорівнях, у взаємозв'язку з розвитком політичних, культурних та інших

суспільних процесів [67]. Концептуальне визначення економічної освіти представляє означений феномен як цілісну систему, що включає загальноекономічну освіту, професійно-економічну освіту, а також організаційно-освітні технології забезпечення як комплекс соціально-економічних знань, умінь і навичок для забезпечення розвитку економічної культури і свідомості окремої особи і суспільства у цілому [67].

Нагальна потреба щодо підвищення якості економічної освіти у нашій державі зумовлена, по-перше, недостатньою участю суб'єктів господарювання у розв'язанні проблем професійної освіти і навчання, по-друге, невідповідністю рівнів кваліфікованості вітчизняних фахівців і фахівців розвинутих країн, зокрема країн ЄС. З огляду на вищезазначене, суб'єкти господарювання вимагають якісної, сучасної освіченості фахівців економічного профілю, спроможних забезпечити належний рівень промислового виробництва. Це є можливим лише на основі європейського рівня освітніх стандартів з урахуванням національних особливостей [66], що зумовлює необхідність модернізації, розширення функцій економічної освіти, а також професійної освіти і навчання у цілому.

Аналіз сучасних вітчизняних концепцій як економічної, так і професійної освіти засвідчує певну кореляцію завдань і вимог, окреслених у державних документах. Мова іде про необхідність нагального реформування системи управління професійною освітою і навчання, оскільки значна частина державного бюджету використовується на навчання неконкурентних на ринку праці фахівців, не сприяє їх продуктивній зайнятості [68].

Змістове наповнення фахової підготовки майбутніх економістів, на нашу думку, має відповідати актуальній наразі світовій освітній тенденції щодо «навчання впродовж життя» (англ. Lifelong Learning) [111]. Під означеною тенденцією розуміється навчання, що здійснюється на постійній основі з метою удосконалення знань, вмінь, навичок, необхідних для трудової діяльності або виконання робіт поза її межами.

Окреслюючи специфіку сучасної економічної освіти, доцільно виокремити такі позиції:

- випереджувальний характер підготовки економістів, що забезпечує синергетичний ефект її прискореного розвитку на основі взаємодії із соціальними партнерами в умовах формування нової якості економіки;
- відкритості системи економічної освіти, що передбачає її безпосереднє включення в економічні процеси й відносини;
- спрямованості на професійну мобільність як готовність і здатність фахівця до оперативного реагування на швидку зміну економічної ситуації і відповідно нових соціально-економічних завдань;
- включення в систему економічної освіти неформальної навчально-економічної, практично-економічної організованої освітньої діяльності поза межами стандартного навчально-виховного процесу у ВНЗ [67].

Вимоги держави щодо підвищення якості економічної освіти потребують ряду невідкладних заходів, а саме:

- оновлення науково-методичного супроводу процесів модернізації системи економічної підготовки студентів;
- оновлення інформаційно-комунікаційного забезпечення фахової підготовки майбутніх економістів;
- інформаційно-комунікаційного забезпечення взаємозв'язку підготовки економістів і реального ринку праці шляхом розроблення та запровадження єдиної методології моніторингу ринку праці та формування на цій основі обсягів державного замовлення на підготовку кваліфікованих економістів у ВНЗ;
- цілеспрямованого розроблення і запровадження сучасних методик на основі новітніх методів та засобів навчання для модернізації економічної освіти у цілому та системи фахової підготовки економістів зокрема, спрямованих на ефективне формування у студентів економічних спеціальностей професійної компетентності як важливого фактору якості навчального процесу [67].

Процес фахової підготовки майбутніх економістів неможливо розглядати без ретельного аналізу поняття «економічна освіта», яке наповнює процес фахової підготовки економістів реальним змістом. Проблемі економічної освіти в Україні було присвячено ряд державних документів, законодавчих актів, серед яких важливе місце займає Закон України «Про освіту» [43], Закон України «Про вищу освіту» [39], а також «Концепція розвитку економічної освіти» [67], які є методологічною базою освітянської діяльності в умовах бурхливого економічного розвитку, та визначає шляхи розв'язання проблем у сфері економічної освіти через розуміння її мети, завдань, змісту і технологій [67].

Проблема підвищення якості економічної освіти студентів у процесі їх фахової підготовки, підвищення рівня їх професійної компетентності зумовлена сучасними євроінтеграційними прагненнями нашої держави у контексті нагальної потреби щодо відповідного кадрового забезпечення.

У «Концепції розвитку економічної освіти України» окреслено мету економічної освіти, яка полягає в інтенсивному накопиченні соціально-економічних знань, в оптимізації їх використання як головного потенційно необмеженого ресурсу розвитку українського суспільства і його соціально орієнтованої економіки [67]. В цьому документі визначено завдання економічної освіти, до яких зокрема належать такі:

- задоволення потреб суспільства і держави у фахівцях економічного профілю, здатних практично реалізувати стратегію сталого економічного, соціального і духовного розвитку України, для забезпечення високого рівня життя народу;
- забезпечення мобільності студентів та викладачів;
- розвиток економічної науки у ВНЗ як основи забезпечення постійного оновлення змісту, підвищення якості навчання в освітніх установах різних форм власності;

- вдосконалення управління і організаційно-економічного механізму функціонування навчальних закладів освіти;
- інтеграція вітчизняної вищої професійної економічної освіти у європейський освітній простір;
- упровадження європейської системи заліку знань, розвиток критеріїв і методології оцінювання якості викладання;
- розроблення системи зіставлення кваліфікації вітчизняних фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів та кваліфікації фахівців європейських країн;
- залучення роботодавців до соціального партнерства в організації професійної економічної освіти для задоволення потреб ринку праці;
- створення умов для соціального партнерства учасників навчального процесу;
- відповідність якості вітчизняної економічної освіти вимогам міжнародного ринку праці;
- забезпечення безперервності економічної освіти на основі інтеграційних процесів як у системі «освіта – наука – виробництво», так і в системі зв'язків міжнародного співробітництва [67].

Згідно означених документів побудова вітчизняної економічної освіти базується на чотирьох блоках навчальних дисциплін: загальноосвітньому, фундаментальному, інноваційно-практичному блоках, а також на блоці навчальних дисциплін спеціальної підготовки, що забезпечує багатоаспектність фахової підготовки студентів.

Аналіз науково-методичної літератури з обраної проблематики засвідчує, що всім чотирьом блокам в Україні приділялась належна увага з боку науковців: теоретиків-економістів, педагогів-викладачів економічних навчальних дисциплін у ВНЗ, методистів економічної освіти, фахівців з освітніх вимірювань, фахівців інформаційно-комунікаційної сфери тощо. Водночас, бурхливий розвиток ІКТ вимагає від інноваційно-практичного блоку

постійного оновлення методико-технологічного забезпечення, наукового узагальнення і систематизації вже існуючого тощо. Саме на методико-технологічний розвиток інноваційно-практичного блоку спрямоване наше дослідження, що відповідає також одному з засадничих принципів вищої освіти в Україні – інноваційності змісту економічної освіти.

Сталий розвиток і розроблення методико-технологічного забезпечення у сфері повноцінної, багатоаспектної економічної підготовки студентів є можливими виключно на базі аналізу наукових основ і тенденцій розвитку економічної думки загалом і економічної освіти зокрема. До таких основ відносяться історичне, філософське та психолого-педагогічне підґрунтя розвитку економічних процесів, які, на нашу думку, доцільно розглядати у тісному взаємозв'язку. Адже тільки історично-ретроспективний розгляд розвитку української економічної освіти зокрема і української економічної думки загалом дозволяє створити цілісну картину поступового розвитку означених процесів, а також на цій основі спрогнозувати динаміку їх подальшого розвитку.

Наукові дослідження історичного аспекту економічної думки почалися у XVII — XVIII сторіччі на перетині історичних, філософських і економічних наук (Т. Мальтус, В. Петті, Ж. Б. Сей, А. Сміт та ін.) [61]. У XIX сторіччі історія економічних вчень була сформована як повноцінна наука. Починаючи з XIX сторіччя історія економічних вчень включається до комплексу економічних навчальних дисциплін у європейських університетах. Провідні вчені-економісти остаточно сформували історичний напрям дослідження економічної думки. Особливий внесок зробили Дж. К. Інгрем у дослідження «Історія політичної економії», Дж. Р. Мак-Куллох у дослідженні «Історичний нарис виникнення науки політичної економії», К. Маркс, Дж. С. Мілл, І. Рікардо та ін. [61].

Починаючи з XX сторіччя, Гарвардський та Манчестерський університети започатковують кафедри економічної історії. Потужний розвиток цієї галузі

економічної освіти засвідчено відповідними підручниками А. Грея, С. Жамса, П. Жіда, П. Ріста, Е. Ролла, Б. Селігмена, Р. Хайлброннера та ін. На особливу увагу заслуговують такі фундаментальні праці американських дослідників, як «Історія економічного аналізу» Й. Шумпетера, яка опублікована у 1954 році, і «Економічна думка у ретроспективі» М. Блауга, яка опублікована у 1962 році, що видаються до сьогоднішнього дня багатьма мовами світу [61].

Значення історичного аспекту для розвитку економічної освіти і науки засвідчує обсяг навчальних курсів з історії економічних вчень у системі академічної науки розвинутих держав світу. Постійне розширення викладання економічної історії в Італії, Великій Британії, Німеччині, Франції, Швеції як невід'ємної частини фахової підготовки економістів, регулярне проведення з 1960 року Міжнародних конгресів з економічної історії, створення у 1962 році Міжнародної асоціації економічної історії доводять розуміння світовою наукою ролі і значення історичного аспекту розвитку економічної освіти і науки.

На непересічному значенні історичного аспекту дослідження економічної освіти та науки в Україні наполягає американський дослідник І. С. Коропецький [69]. Економіст пропонує всіляко використовувати багатий історичний досвід, економічні знання і вчення стосовно нових соціально-економічних умов і реалій. Досліджуючи економічний розвиток на українських землях, вчений наполягає на національній приналежності економіки українського народу, яка не була економікою лише одного з регіонів якогось великодержавного комплексу.

Аналіз науково-творчої спадщини видатних представників української наукової думки, починаючи з часів Київської Русі, засвідчує, що економічні погляди, ідеї, теорії, вчення викладались ними виключно на основі філософського знання з урахуванням історичного і педагогічного контекстів. Економічна думка формувалась і розвивалась у руслі філософської та педагогічної думки. Науковий доробок видатних постатей українського просвітництва збагачує скарбницю історичних, філософських і педагогічних

знань одночасно. З огляду на вищезазначене, аналіз науково-теоретичних основ економічної освіти доцільно здійснювати комплексно, на базі перетину філософських, історичних, педагогічних аспектів.

Оскільки розвиток економічної освіти в Україні відбувався у тісному, нерозривному зв'язку із загальним розвитком економічної думки і ряду наук економічного спрямування, то і дослідження означених процесів доцільно, на нашу думку, здійснювати у безпосередньому зв'язку. Визначення методологічної бази нашого дослідження вимагає залучення принципу історизму, який передбачає розгляд економічних ідей, теорій, вчень, а також рівень і зміст їх викладання, у хронологічному порядку їх виникнення та розвитку. Саме *історичний* аспект дозволяє розглянути проблему розвитку як української економічної думки у цілому, так і економічної освіти з урахуванням розвитку соціально-економічних умов, в яких відбувались означені процеси, дослідити їх еволюцію, а також відповідно й економічну мотивацію.

На важливості історичного аспекту економічної освіти і науки наполягали провідні вітчизняні науковці (В. Д. Базилевич, М. А. Балудянський, М. Х. Бунге, І. В. Вернадський, М. І. Зібер, М. І. Туган-Барановський, Г. М. Цехановський та ін.) та зарубіжні науковці (Дж. С. Мілл, А. Маршалл, Дж. М. Кейнс, П. Самуельсон, Дж. Стігліц та ін.) [61].

Історичний аспект розвитку економічної думки в Україні, а також економічної освіти дозволяє проаналізувати наукові дослідження щодо відповідної хронології. З огляду на вищезазначене, здійснення паралельного розгляду процесів розвитку економічної думки в Україні і економічної освіти доцільно починати із суспільно-економічних поглядів доби Київської Русі-України, зафіксованих у документальних пам'ятках того часу. До таких відносяться: «Руська правда» часів Ярослава Мудрого (XI ст.), «Повчання» Володимира Мономаха (XII ст.), «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.), літопис «Повість временних літ» (кінець XI – початок XII ст.), «Київський літопис» (XII ст.), «Галицько-Волинський літопис» (XII–XIII ст.) [61].

Аналіз означених першоджерел засвідчує наявність певних суспільно-економічних, педагогічних поглядів, притаманних суспільству княжої доби: повага до освіти та освіченості, суворість щодо своєчасного збирання податків, прагнення до зміцнення існуючого суспільного ладу, усвідомлення ролі й значення економічної міцності держави щодо впливовості на міжнародній арені тощо.

Ретроспективний розгляд розвитку української економічної думки і економічної освіти, починаючи з XVI–XVII сторіччя, доцільно, на нашу думку, здійснювати у контексті загальної суспільної спрямованості України на здобуття політичної та економічної незалежності від Польщі. Видатним просвітником того часу був Іван Вишенський, філософсько-економічні погляди якого стосувались створення моральної, економічної та політичної рівності для громадян. Іван Вишенський пропонував шляхом постійного духовного самовдосконалення, суворого дотримання Закону божого створити певне ідеальне суспільство – «царство боже», що забезпечить свободу і економічну рівність серед членів суспільства [78; 97].

Заснування та розвиток Києво-Могилянської та Острозької академій надало значного поштовху розвитку суспільно-економічних поглядів [73]. Провідні філософи-просвітники Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Феофан Прокопович [50], пізніше Я. П. Козельський [64], висловлюючи ідеї щодо економічно справедливого суспільного устрою, продовжували теорію Івана Вишенського щодо необхідності, у першу чергу, відповідного виховання моральних якостей, духовного самовдосконалення особистості як шлях до матеріального та духовного благополуччя суспільства.

Починаючи з другої третини XVIII сторіччя, економічний розвиток України пов'язується мислителями виключно із скасуванням рабовласницької системи кріпацтва, нав'язаної Україні Російською імперією паралельно із ліквідацією демократичного козацького устрою. Кріпосницький лад як об'єктивне гальмо соціально-економічного, соціально-суспільного і

культурного розвитку України став предметом гострої критики провідних діячів науки: філософів, педагогів, літераторів тощо. Світоч української наукової думки – Г. С. Сковорода – запропонував на противагу існуючій системі кріпацтва концепцію справедливого соціально-суспільного устрою на основі принципів свободи і демократії [107]. Демократично-республіканський устрій за Г. С. Сковородою найвищою цінністю для людей проголошував свободу. Саме такий устрій, як стверджує філософ, спроможний забезпечити рівноправні, братські відносини між людьми як певний соціальний ідеал. Економічно-соціальна рівність та захищеність, на думку Г. С. Сковороди, створюється на основі спеціальної системи виховання, освіти та розвитку культури [107].

З останньої третини XVIII сторіччя і протягом першої половини XIX сторіччя паралельно із занепадом системи кріпацтва та поступовим розвитком капіталізму, починається відокремлення економічної галузі від загально-філософських знань і становлення економічної освіти та науки як самостійної царини. Якщо до цього періоду філософські, соціально-економічні, педагогічні погляди, ідеї й теорії розвивались в одному руслі на базі освітянських закладів, то з кінця XVIII сторіччя спостерігаються взаємозумовлені процеси бурхливого розвитку економічної думки в Україні загалом і активної розбудови економічної освіти зокрема [50].

Характерною для цього історичного періоду стала так звана «дворянсько-ліберальна течія» економічної науки. В. Н. Каразін – фундатор Харківського університету – був одним з найвидатніших представників означеного науково-економічного напрямку. Аграрно-економічна програма В. Н. Каразіна цікава не тільки своєю антикріпацькою спрямованістю, а й наявністю реального економічного інструментарію. Вчений виступає за повну ліквідацію на селі безоплатної селянської праці як непродуктивної й економічно невмотивованої. На противагу неефективній «панщині» економіст пропонує застосування грошової ренти. Доцільним також вчений вважає передачу частини земель, що

знаходились у власності поміщиків, для довічного користування й володіння селянам [136]. Аналізуючи сучасну йому невтішну економічну ситуацію в країні, В. Н. Каразін наголошує на необхідності швидкого подолання економічної відсталості шляхом розвитку промислового виробництва, зміцнення державної фінансової системи тощо.

Середина XIX сторіччя, ознаменована відміною кріпацтва у 1861 році, характеризується класичним напрямком в економічній освіті та науці України, змістом якого була класична політична економія. Економічна освіта у XIX сторіччі розвивалась на базі Київського та Харківського університетів. Класичну економічну школу в Україні як самостійну галузь економічного знання представляли такі видатні українські вчені, як М. М. Алексеєнко, А. Я. Антонович, М. Х. Бунге, К. Г. Воблий, М. М. Вольський, Є. О. Гловінський, П. Л. Кованько, О. М. Миклашевський, П. П. Мігулін, І. І. Патлаєвський, Г. Д. Сидоренко, Т. Степанов, М. І. Туган-Барановський, М. П. Яснопольський та ін. [61].

Розвиток класичної економічної освіти проявлявся також у створенні відповідних підручників з економічних дисциплін. Професор харківського університету Т. Ф. Степанов (1795–1847), який у 1844 році став автором першого в Російській імперії підручника з політичної економії [149].

Останнє двадцятиріччя XIX сторіччя стало початком розповсюдження в Україні марксистської економічної теорії. Політична економія марксизму, починаючи з цього періоду, поширювала все більше і більше свій вплив на теренах спочатку Російської імперії, а потім Радянського Союзу, включаючи Україну. Слід зазначити, що економічна освіта в Україні під час панування радянської влади базувалась виключно на постулатах так званого «марксизму-ленінізму». Результатами такої економічної освіти стали відомі економічні діяння: «експропріація», «продрозверстка», «продподаток», голодомор, перманентні дефіцити товарів народного споживання, включаючи продукти першої необхідності – харчування, одягу, медичних препаратів тощо. У 80-х

роках XIX сторіччя значну роль у поширенні політичної економії марксизму в Україні відіграли постаті революційних діячів-ідеологів М. І. Зібера, Г. І. Петровського, М. О. Скрипника, В. Я. Чубаря, О. Г. Шліхтера та ін. [61].

Наприкінці XIX та на початку XX сторіччя була створена видатна українська неокласична економічна школа, яка зробила значний внесок у розвиток української економічної освіти та науки. Її представляли О. Д. Білімович, Р. М. Орженцький, Д. І. Піхно, Є. Є. Слуцький. Із свого боку, велике значення для набуття нової якості української економічної освіти та науки мала діяльність М. І. Туган-Барановського [27; 167], одного з видатних фундаторів Академії наук України, голови кооперативного комітету України та Українського наукового товариства економістів. Слід зазначити, що завдяки його діяльності Україна стала однією з перших країн у світі, в якій було сформовано соціально-економічне відділення Академії наук. До науково-економічних здобутків цього періоду можна віднести розроблення теорії поведінки споживача щодо аналізу функції корисності із отриманням грошових надходжень і теорії збалансованого бюджету споживача (Є. Є. Слуцький), розроблення проблематики споживчих ринків, виникнення і динаміки розвитку промислових криз, проблем споживчої кооперації (М. І. Туган-Барановський) [150; 151] тощо.

За часів радянської влади розвиток системи економічної освіти в Україні відбувався за рахунок створення Інститутів народного господарства, Інститутів радянської торгівлі, економічних факультетів університетів, технікумів та училищ економічного спрямування. Було підготовлено ряд науковців у галузі економічної освіти і науки, серед яких Л. І. Кухаренко, П. М. Першин, А. К. Покритан, А. А. Чухно та ін. [61].

Водночас, зміст економічної освіти радянського періоду відрізнявся політизованістю, що відповідно обумовило низький рівень якості економічної фахової підготовки, а також професійної компетентності фахівців-економістів. Результатом стало економічне відставання, застійні явища, наявність

перманентної системи дефіцитів у практичній сфері народного господарства. Адже науково-економічні дослідження мали базуватись виключно на працях марксизму-ленінізму щодо переваг політичної економії соціалізму над політичною економією «загниваючого» капіталізму, що призводило до однобокого висвітлення економічних явищ та процесів. Таким чином, професійна компетентність фахівця-економіста визначалась обізнаністю щодо марксистсько-ленінських теорій, а не щодо реального функціонування існуючих економічних процесів, відносин тощо.

Після здобуття незалежності перед молодого Українською Державою постало нагальне завдання не тільки щодо переорієнтації системи радянської економічної освіти, її змісту відповідно до нових вільних ринкових відносин, а й надання процесу фахової підготовки економістів принципово нової якості з метою формування високоосвічених, професійних кадрів. Виникнення нових економічних відносин призвело до появи в Україні абсолютно нових економічних явищ, утворень, галузей, а саме: ринків нерухомості, цінних паперів, біржових ринків тощо.

Для підготовки професійних, компетентних економістів було відкрито ряд нових ВНЗ економічного спрямування; здійснено структурну перебудову існуючих ВНЗ шляхом додаткового створення економічних факультетів та відповідних інститутів економіки, фінансів, банківської справи тощо. При економічних університетах і академіях створено коледжі, підготовчі курси тощо, які забезпечують спеціальну економічну підготовку школярам для подальшого вступу у ВНЗ. Міністерство економіки, Міністерство фінансів, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна Комісія, що здійснює державне регулювання фінансових послуг, та інші державні установи у співпраці із професорсько-викладацьким складом КНЕУ імені В. Гетьмана, Національного університету імені Т.Г. Шевченка, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та іншими ВНЗ економічного спрямування надають послуги у сфері економічної освіти

господарюючим суб'єктам щодо підвищення рівня фахової підготовки економістів. У підготовці економістів в Україні приймають участь такі провідні науковці, як А. С. Гальчинський, М. С. Головань, О. Д. Василик, В. М. Федосов, В. М. Суторміна, В. М. Геєць, В. Д. Базилевич, Я. Я. Болюбаш, В. Г. Кремінь, М. Ф. Степко, В. І. Шинкарук, А. Ф. Павленко, Д. Г. Лук'яненко, І. І. Бабин [14; 21; 85; 95; 149] та ін.

Наразі до найважливіших центрів економічних наук в Україні належать такі: Інститут економіки НАН України, Інститут економіки промисловості НАН України, Інститут аграрної економіки УААН, Інститут регіональних досліджень НАН України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Рада з вивчення продуктивних сил України. Значний внесок у розвиток економічної науково-дослідної діяльності здійснюють спеціалізовані вчені ради у ВНЗ економічного спрямування, а також відповідні кафедри не економічних науково-дослідних установ та ВНЗ України (Додаток А).

Вчені-економісти мають різні точки зору на питання періодизації історії економічної думки. Ми погоджуємось із українським дослідником В. М. Ковальчуком, який вважає, що економічні погляди, теорії, наукові школи мають досліджуватись відповідно до історичної послідовності їх виникнення та розвитку [60]. Водночас, існують інші погляди на цю проблему. Я. С. Ядгаров, підсумовуючи означені погляди, пропонує визначати періодизацію відповідно до трьох етапів: економічні вчення доби доринкової економіки; нерегульованої ринкової економіки; регульованої (соціально орієнтованої) ринкової економіки [168]. Слід зазначити, що під таку періодизацію підпадає тільки невелика частка наукових економічних вчень.

Найбільше розповсюдження у високорозвинених країнах має історико-економічна концепція так званого «пост-індустріального суспільства», яку представляють Р. Арон, Д. Белл, З. Бжезінський, Дж. К. Гелбрейт, Г. Кант, А. Турен та ін. [61]. Світова науково-економічна думка визначає цю концепцію як таку, що надає найвичерпнішу й обґрунтовану періодизацію історії

економічних вчень за критеріями рівнів розвитку виробництва, а також галузевого і професійного розподілу праці. Відповідно до означеної концепції історія розвитку економіки згідно перебігу всесвітньої історії має такі етапи: доіндустріального (аграрно-ремісничого), індустріального (прогресуючого) та пост-індустріального суспільства. На першому етапі функціонує «первинна» сфера виробництва — сільськогосподарського, на другому етапі — «вторинна» сфера — промислового, на сучасному етапі — «третинна» сфера — послуг та інформатики. Характерною ознакою сучасного пост-індустріального етапу, як визначають дослідники, є вирішальне значення якості освіти, а також професійної компетентності фахівців.

Важливе значення для пост-індустріального етапу відіграють інтелектуальна власність та новітні технології як рушійні фактори розвитку суспільства. У подальшому розвитку «людського капіталу» провідна роль належить освітній сфері [83, 394]. Ключова роль інформації, що може виконувати функцію об'єкту обміну або інтелектуальної власності, за яку власник може отримувати матеріальний зиск, обумовлює провідне значення ІКТ для держави у цілому та її найважливіших інституцій, до яких належить економічна освіта.

Ключова роль інформації на сучасному пост-індустріальному етапі розвитку суспільства дозволяє визначити інформаційно-комунікаційний підхід до проблеми управління якістю економічної освіти найбільш актуальним і перспективним. Саме інформаційно-комунікаційний підхід нами визначено як базовий для теоретичного обґрунтування методики застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів, що складає тему нашого дослідження.

Таким чином, історичний аспект розвитку економічної думки дозволяє розглянути економічні погляди різних соціальних груп, різних суспільств від давніх часів до сьогодення. Історична ретроспектива забезпечує розуміння основних тенденцій розвитку економічних вчень, розкриває механізм

поступової розбудови економічної освіти, демонструє виникнення економічних концепцій, теорій, а також засвідчує спадкоємність і безперервність економічних процесів.

Дослідження історичного аспекту економічної освіти і науки залучає інтелектуально-теоретичну спадщину для формування у сучасних фахівців економічного мислення, творчого використання економічних теорій та концепцій. Водночас, вивчення історичного контексту розвитку економічної освіти та науки не тільки становить підґрунтя для створення сучасних економічних феноменів, а й застерігає від помилок та дозволяє скоротити час на пошук оптимального рішення викликів сьогодення.

Значення історичного аспекту розвитку економічної освіти в Україні, на нашу думку, полягає у забезпеченні розуміння основних тенденцій розвитку економічних учень, механізму виникнення економічних концепцій та поступової розбудови економічної освіти, спадкоємності й безперервності економічних процесів, а також у залученні інтелектуально-теоретичної спадщини для формування в сучасних фахівців економічного мислення.

Сутність історичного аспекту дослідження економічної освіти та науки полягає у наявності потенціалу щодо визначення змісту та характерних властивостей суспільно-економічних явищ, а також щодо передбачення їх подальшої еволюції на основі аналізу попереднього розвитку того чи іншого явища, яке базується на певних історичних закономірностях. Історично-ретроспективний контекст дослідження обумовлює залучення *інформаційно-комунікаційного підходу* до науково-теоретичного обґрунтування методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів як найбільш актуального та перспективного на основі визнання ключової ролі інформації на пост-індустріальному етапі розвитку суспільства з його пріоритетами щодо розвитку освіти, науки та інноваційних технологій.

Філософський аспект економічного розвитку суспільства в цілому зумовлюється самим сенсом економічної діяльності, яка, з одного боку,

здійснює забезпечення матеріальних потреб, а з іншого боку, розвиває інтелектуально-творчі здібності особистості, що є чинником науково-технічного прогресу людства. Філософському аспекту економічних процесів здавна приділялась велика увага з боку зарубіжних (Г. В. Ф. Гегель, Т. Гоббс, Р. Декарт, І. Кант, Дж. Локк, Й. Г. Фіхте та ін.) і вітчизняних (В. П. Андрущенко, В. І. Вернадський, Г. І. Волинка, М. С. Грушевський, П. В. Копнін, Н. Г. Мозгова та ін.) вчених.

Аналіз наукової літератури з означеної проблематики дозволяє окреслити філософію економіки як науково-теоретичний феномен, який розглядає сукупність суспільно-господарчих процесів як цілісну, багатовимірну, динамічну систему, що знаходиться у перманентному русі й пов'язує між собою соціум і природу. Філософське знання щодо сутності економічних процесів визначає важливе місце економічної освіти та науки в означеній системі, їх вплив на розвиток суспільного, науково-технічного прогресу, макросоціальні процеси тощо.

Значення філософського аспекту розвитку економічної освіти в Україні полягає у забезпеченні її розвитку відповідною методологічною базою для виконання стратегічних і тактичних економічних завдань, у створенні філософії ефективного господарювання, відповідно до якої може бути віднайдено й реалізовано універсальну економічну модель, підготовлено ряд висококваліфікованих фахівців-економістів, в окресленні основних орієнтирів та напрямів економічної реальності, у межах яких соціум створює колективні й особистісні моделі власної життєдіяльності та розвитку.

Сутність філософського аспекту економічної науки, на нашу думку, полягає в науково-теоретичній конкретизації та класифікації різних видів розподілу й кооперації економічно-господарської діяльності людини, визначенні основних напрямків та перспектив її розвитку; в осмисленні сфери економічної діяльності у нерозривному взаємозв'язку із мисленнєвою. Величезного значення набуває філософський аспект економічної науки для

системи економічної освіти, забезпечуючи її розвиток відповідною методологічною базою щодо виконання стратегічних і тактичних завдань.

Методологічну базу економічної освіти складають загально-теоретичні принципи філософського пізнання щодо основних закономірностей розвитку соціально-економічних процесів; концептуальні положення філософії, економічної теорії щодо науково-теоретичного узагальнення інтелектуально-економічного суспільного досвіду та ефективного інструментарію його передачі підростаючому поколінню у контексті сучасних вимог відкритих інформаційних суспільств; сучасні концепції розвитку та реформування економічних систем.

Аналіз науково-теоретичних джерел з філософського трактування інтелектуально-економічної діяльності людини дозволяє окреслити специфіку філософського аспекту економічної науки і, відповідно, економічної освіти. Зокрема, представники німецької класичної філософії – І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Й. Г. Фіхте, В. Ф. Й. Шеллінг та ін., осмислюють сферу діяльності людини загалом і економічної діяльності зокрема у нерозривному взаємозв'язку із мисленнєвою діяльністю і розкривають її зміст у сенсі духовної сфери особистості, що охоплює сприймання і розуміння оточуючого світу, власне самоусвідомлення, а також осмислення і виконання економічних завдань і проблем [51].

І. Кант визначає як опорний апарат процесу пізнання, чотири основні категорії, що є апіорною передумовою пізнання оточуючої дійсності: категорії кількості; категорії якості; категорії відношення; категорії модальності. За І. Кантом категорії створюються людьми у ході епігенезу чистого розуму і несуть у собі фундаментальний досвід взаємодії мислення і буття [18, 379]. Саме означені категорії, окреслені філософом, знаходяться в основі розвитку економічної думки.

Філософський аспект розвитку економічної науки і освіти допомагає створити філософію ефективного господарювання, відповідно до якої може

бути віднайдено й реалізовано універсальну для конкретної країни економічну модель, підготовлено ряд висококваліфікованих фахівців тощо. *Саме на основі такої всеосяжної філософії господарювання відбувається не просто екстраполяція філософського категоріально-понятійного апарату до царини економічної науки, а й здійснюється певна дифузія понять і категорій, що всебічно охоплює і синтезує обидві наукові сфери.*

Досліджуючи поняття «економіка», «економічна теорія», «виробництво», «гроші», «обіг», «економічна свобода», можна констатувати, що зміст означених понять знаходяться у сфері як філософської, так і економічної наук. Пізнання цього змісту забезпечує формування засадничих уявлень про сутність, специфіку й основні закономірності господарської діяльності, її значення для існування людини в оточуючому світі, становлення її моральних і ціннісних пріоритетів і орієнтацій, тобто сприяє досягненню людиновимірної сутності економічних процесів.

Під філософією економічної освіти ми розуміємо сферу філософських знань щодо сутності, характерних особливостей та методичних основ надання комплексу знань, умінь і навичок, а також передачі практичного досвіду в царині економічного буття людського суспільства. Філософський аспект економічної освіти, на нашу думку, розглядає означений феномен як ефективний інструмент самореалізації особистості.

Розгляд філософського аспекту економічної освіти дозволяє окреслити її як одну з важливих умов конкурентоздатності суспільства, що забезпечує належний рівень його розвитку та життєдіяльності. Слід відмітити пряму залежність між рівнем економічної освіти в державі й рівнем матеріальних та духовних можливостей для самореалізації особистості, духовним та фізичним самовдосконаленням тощо. Причому економічна освіта набуває значення універсального, цілісного соціально-духовного феномену.

Значення філософського аспекту економічної науки в цілому та економічної освіти зокрема полягає також у створенні певної «системи

координат», в окресленні основних орієнтирів та напрямів економічної реальності, у межах яких соціум створює колективні й особистісні моделі власної життєдіяльності та розвитку. Створення «системи координат» для цілеспрямованого розвитку, удосконалення економічної освіти, управління її якістю, вимагає ретельного аналізу як освітніх процесів загалом, так і аналізу безпосередньо процесу управління. Саме аналіз означених процесів під час дослідження проблеми вимагає застосування системного підходу, який дозволяє розглянути процес управління якістю економічної освіти з позицій цілісності, взаємодії компонентів, зв'язків та відношень, що обумовлюють структуру інформаційної системи [62].

Аналіз ІСУЯО майбутніх економістів на базі системного підходу дозволяє окреслити дві грані її функціонування: зовнішню та внутрішню. Зовнішня грань ІСУЯО представляє її як один з елементів системи освітніх послуг. Внутрішня грань функціонування ІСУЯО обумовлена взаємодією її структурних компонентів і функцій, що створюють цілісність та єдність системи. Таким чином, саме *філософський аспект* науково-теоретичного обґрунтування ІСУЯО обумовлює *залучення системного підходу* як процесуально-аналітичної основи дослідження.

Розуміння філософського підґрунтя економічної освіти дозволяє створення та реалізацію новітніх форм поєднання різних видів інтелектуальної економічної діяльності особистості. У цьому контексті самореалізація є не тільки важливим чинником мотиваційної спрямованості особистості, а й ефективним інструментом еволюції соціально-суспільного розвитку.

У світлі українських реалій, забезпечення життєдіяльності вітчизняної економічної системи, наповнення її необхідним інтелектуально-творчим ресурсом, цілком залежить від науково-професійного, матеріального, навчально-методичного, інформаційно-комунікаційного забезпечення економічної освіти в Україні. Адже саме економічна освіта є джерелом розвитку успішного та динамічного економічного процесу в державі, який, у

свою чергу, є основою розвитку інтелектуально-творчих здібностей особистості, уможливлуючи процес її самореалізації.

Дослідження психолого-педагогічного аспекту розвитку економічної освіти та науки є доволі важливим для створення інформаційної системи управління якістю економічної освіти, оскільки забезпечує спрямованість освітніх процесів безпосередньо на особистість майбутнього фахівця за моделлю: людина – суспільство – природа – економіка [67]. Таким чином, *особистісно-орієнтований підхід* до науково-теоретичного обґрунтування ІСУЯО розглядається як інструмент організації фахової підготовки із урахуванням індивідуальних когнітивних і професійних потреб студентів економічних спеціальностей на основі створення педагогічних умов для формування професійної компетентності майбутніх економістів, їх подальшої інтелектуально-творчої самореалізації. Значення психолого-педагогічного аспекту розвитку економічної освіти доцільно розглядати як важливий чинник забезпечення спрямованості фахової підготовки економіста безпосередньо на особистість майбутнього фахівця.

Вищезазначене підводить основу для визначення змісту професійної компетентності майбутніх економістів, що, в свою чергу, вимагає аналізу поняття «професійна компетентність», а також відповідного понятійного ряду, який включає поняття «компетентність», «компетенція», «компетентний», «компетентнісний підхід» тощо.

Аналіз поняття «компетентність майбутніх економістів» доцільно, на нашу думку, починати із словникових формулювань загальних термінів «компетентність» та «компетентний», що походять від лат. *competens* – відповідний, здатний. У словнику для психологів визначено термін «компетентність» (від латинського *competere* — відповідаю, підходжу) як «володіння необхідними знаннями, відомостям, уміння вирішувати проблеми, виконувати завдання в будь-якій царині» [135, 54]. У словнику іноземних слів поняття «компетентний» трактує це поняття як «знаючий, обізнаний у певній

області, маючи право за своїми знаннями та повноваженнями робити або вирішувати щось, судити про що-небудь» [72, 103].

Тематика щодо проблем компетентності, компетенцій, компетентнісного підходу цікавила багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед яких С. У. Гончаренко, І. А. Зимня, І. А. Зязюн, Н. М. Кузьміна, В. С. Ледньов, М. Д. Нікандров, О. М. Спірін, О. В. Овчарук, В. С. Пономаренко, Дж. Равен, В. П. Сергієнко, Р. Уайт, Н. Хомський, В. Хутмахер [25; 47; 74; 96; 95; 106; 109; 141; 154; 179; 183] та ін.

Роль і значення поняття «компетентність» у сучасному вимірі важко перебільшити, оскільки саме це поняття є на сьогоднішній день ключовим у контексті світових інтеграційно-глобалізаційних тенденцій, зокрема щодо гармонізації європейських освітніх систем. Рада Культурної Кооперації при Раді Європи упроваджує компетентнісний підхід як один з засадничих принципів розвитку європейського освітнього простору, спираючись на визначення певних ключових компетенцій.

В. С. Пономаренко, підходячи до аналізу поняття «компетентність майбутніх економістів», наполягає на важливості компетентнісного підходу, який, на думку дослідника передбачає «...формування ... компетентності саме як системи, а не як сукупності окремих елементів знань, вмінь тощо. Тільки система певних знань, вмінь та інших особистісних якостей дозволяє людині стати компетентним фахівцем» [106, 87]. Ми погоджуємось із думкою автора щодо важливості застосування компетентнісного підходу у процесі фахової підготовки майбутніх економістів. Запровадження інформаційної системи управління якістю освіти передбачає таку побудову фахової підготовки економістів, яка спрямовує означений процес у контексті цього підходу на формування у студентів компетентностей у сфері економічної теорії, історії економічних вчень, економічної інформатики, фінансів, банківської справи, бухгалтерського обліку, аудиту, обігу цінних паперів, функціонування бірж тощо.

М. С. Головань зазначає, що компетентнісний підхід визначає рівень якості освіти, адже зміст освіти має вплив на такі складові компетентності, як якість знань, досвіду, умінь тощо. Він відмічає, що компетентність фахівця можна ототожнити з характеристикою його професіоналізму, що в свою чергу визначається через співвідношення мотиваційної сфери людини та її складових, таких як цілі, професійні цінності, самооцінка, мотивація навчальної діяльності, а також операційної сфери з такими складовими, як технології виконання дій, професійні здібності та прийоми мислення [21].

Розгляд понять «компетентність» і «компетенція», які знаходяться в основі компетентнісного підходу, дозволяє констатувати, що існують два підходи щодо їх сутності, – ототожнення і диференціація [47]. Глосарій термінів Європейського фонду освіти ототожнює означені поняття [20, 63]. Відповідно до означеного документу компетенція передбачає здатності: провадити трудову діяльність добре; відповідати необхідним вимогам під час працевлаштування; виконувати особливі трудові функції.

В той же час, у глосарії термінів Європейського фонду освіти зазначено, що компетентність звичайно застосовується в описовому плані [20]. Доцільно зауважити, що позиція ототожнення обох понять спрямовує дослідження їх сутності безпосередньо у практично-діяльнісне русло, про що йдеться у працях В. А. Болотова, В. С. Ледньова, М. Д. Нікандрова, В. С. Пономаренка, М. В. Рижаківа, В. П. Сергієнка, О. І. Спіріна [106; 141] та ін.

Наукова позиція диференціації означених понять базується на концепціях Р. Уайта та Гумбольдта. Вже у 1959 році у дослідженні «Motivation reconsidered: the concept of competence» (Переосмислення мотивації: концепція компетенції) Р. Уайт розглядає дефініцію компетенції у контексті мотивації особистості, виводячи її із суто практично-діяльнісної сфери [183]. Гумбольдт створює концепцію «прихованої компетенції», яку вчений трактує як «систему породжуючих процесів» [154, 10]. Дослідник вкладає у зміст означеного

поняття ідею щодо прихованого потенціалу, який розкривається у процесі застосування.

Ці концепції підтримав і творчо розвинув Н. Хомський, який фактично заклав основи американської компетентнісно-орієнтованої концепції освіти CBE (competence-based education). Вчений чітко розмежував поняття «компетенція», яке він пов'язав із знаннями, і їх застосуванням на практиці, пропонуючи спиратись на концепцію Гумбольдта. Вживаючи термін «застосування», Н. Хомський наполягав на зв'язку із такими особистісно-психологічними утвореннями, як мислення, психологічне реагування, емпіричний досвід тощо [154].

Здійснюючи ретроспективний аналіз наукового підходу щодо диференціації понять «компетентність» і «компетенція», І. А. Зимня зазначає, що різниця щодо розуміння означених понять була закладена вже у 60-і роки минулого століття. Підсумовуючи означений аналіз, дослідниця визначає поняття компетентність як «основану на знаннях, інтелектуально і особистісно обумовлену соціально-професійну життєдіяльність людини» [47, 13].

Доволі розгорнуте й повне формулювання поняття компетентності було створено Дж. Равеном. На думку автора, компетентність «...складається з великої кількості компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного, ... деякі компоненти відносяться скоріше до когнітивної сфери, а інші – до емоційної, ... ці компоненти можуть замінювати один одного як складові ефективної поведінки» [109, 48].

Ж. Делор розвинув і трансформував поняття компетентності у доповіді міжнародної комісії ЮНЕСКО, присвяченій освіті XXI століття «Освіта: прихований скарб», у контексті чотирьох основ сучасної освіти, до яких вчений відносить: навчитися пізнавати; навчитися робити; навчитися жити разом; навчитися жити. Таким чином, вчений сформулював 4 засадничі глобальні компетентності: когнітивну (навчитися пізнавати), професійно-діяльнісну (навчитися робити), комунікативну (навчитися жити разом) і узагальнюючо-

життєдіяльнісну (навчитися жити). Друга з них – «навчитися робити для того, щоб набути не тільки професійну кваліфікацію, але і у більш широкому сенсі компетентність, яка надає можливість справлятися із різними численними ситуаціями й працювати у групі» [32, 34]. На нашу думку, економічна компетентність відноситься саме до цього різновиду компетентностей.

У той же час, В. Хутмахер зробив свій внесок у розподіл понять «компетентність» та «компетенція», окресливши підхід, що базується на понятті «компетенція», як практично-діяльнісний, а підхід, що базується на понятті «компетентність» як більш широкий, який включає особистісні компоненти [179].

З огляду на вищезазначене, доцільно, на нашу думку, розглядати поняття «компетенція» і «компетентність» не у контексті протиставлення наукових підходів ототожнення, де поняття «компетенція» дорівнює поняттю «компетентність») і диференціації за концепцією освіти «Competence-based education» [174], а у контексті їх систематизації та системного підпорядкування. Місткі, загальні, наукоємні поняття, на кшталт «професійна компетентність», «соціальна компетентність» тощо, які визначають великі багатокomпонентні системи, підпорядковують собі як складові певні компетентності-компетенції, визначені у державних освітніх стандартах Міністерством освіти України у вигляді запланованих до вивчення навчальних дисциплін.

М. С. Головань також розмежовує поняття компетентності і компетенції. Він визначає компетенцію як «сукупність взаємозв'язаних якостей особи (знань, умінь, способів діяльності, досвіду)» і ототожнює її із відчуженою, наперед заданою соціальною вимогою або нормою до освітньої підготовки особи, що «необхідна для її якісної продуктивної діяльності в певній сфері» [24] а також зазначає, що компетенція відображує зазвичай соціальну діяльність суб'єкта. Вона характеризує зовнішні явища стосовно суб'єкта та явища, що визначають його об'єкт опанування. Компетентність – навпаки внутрішня

якість суб'єкта, сформована шляхом оволодіння певною компетенцією. М. С. Головань визначає компетентність як «інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні якості, які обумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності» [24].

Аналіз наукової літератури з проблем дослідження професійної компетентності засвідчує, що у дослідників до сьогоднішнього дня немає узгодженої позиції щодо змісту професійної компетентності загалом і професійної компетентності майбутніх економістів зокрема.

Досліджуючи зміст професійної компетентності майбутніх економістів, ми погоджуємось із А. В. Хуторським, який визначає компетенцію як сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються стосовно певного кола предметів і процесів і необхідних, щоб якісно й продуктивно діяти стосовно них, а компетентність – як володіння людиною комплексом відповідних компетенцій, що включає її особистісне відношення до них та предмета діяльності [154]. Н. М. Болюбаш, спираючись на вищезазначені твердження дослідника під час дослідження змісту професійної компетентності економіста, припустив, що компетенції, які входять до складу професійної компетентності, доцільно розбити на декілька суттєво важливих для певної професії видів, кожен з яких буде містити ключові компетенції одного типу. Він зазначає, що професійна компетентність фахівця складається з декількох основних видів, що визначаються комплексом ключових компетенцій, кількість та характер яких визначається завданнями, які має вирішувати фахівець у своїй професійній діяльності та які дозволяють бути успішними на конкретній посаді [14].

М. С. Головань визначає професійну компетентність як «інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі сукупність знань, умінь, навичок, досвіду і особистісних якостей, які обумовлюють готовність і здатність

особистості діяти у складній ситуації та вирішувати професійні завдання з високим ступенем невизначеності; здатність до досягнення більш якісного результату праці, ставлення до професії як до цінності» [23].

В нашому випадку, формування професійної компетентності майбутніх економістів, що є однією з цілей ІСУЯО, включає формування ряду компетентностей студентів ВНЗ економічного спрямування – економічних університетів, інститутів економіки, економічних факультетів педагогічних університетів тощо. Необхідність формування професійної компетентності майбутніх фахівців обумовила планування вищими навчальними закладами України відповідного переліку економічних навчальних дисциплін, обов’язкових до вивчення студентами економічних спеціальностей.

Аналіз науково-теоретичних джерел з обраної проблематики дозволили нам конкретизувати зміст професійної компетентності майбутніх економістів, до складу якої входять такі різновиди компетентностей: когнітивна, фахово-діяльнісна та комунікативна.

У свою чергу, кожна з наведених компетентностей містить ряд ключових компетенцій. Когнітивна компетентність включає сукупність компетенцій щодо відображення системи знань та вмінь пізнавальної діяльності у сфері академічних наук, соціально-економічних законів та теорій, сутності, структури і тенденцій розвитку економічних систем; методів економічного аналізу господарських процесів на мікро- та макrorівнях тощо, а також мотивацію щодо набуття означених знань.

Фахово-діяльнісна компетентність включає сукупність компетенцій щодо застосування у практичній економічній діяльності набутих у процесі фахової підготовки знань, умінь і навичок.

Комунікативна компетентність включає сукупність компетенцій щодо творчої взаємодії під час провадження економічної діяльності, розвиненість умінь діалогічного спілкування, роботі «в команді».

Обґрунтовуючи зміст професійної компетентності економістів, ми погоджуємось із науковою позицією Ж. Делора щодо місткості й широти змісту цього поняття, який включає не тільки ряд суто фахових компетенцій [32] (економічно-теоретичну, економічно-історичну, економічно-інформаційну, фінансово-економічну, фінансово-правничу компетентність, компетентність у сфері банківської справи, бухгалтерського обліку, аудиту, обігу цінних паперів, функціонування бірж тощо), а й особистісно-смислову, узагальнюючо-життєдіяльнісну тощо.

Доцільно зауважити, що досить часто в науковій літературі проблема професійної компетентності майбутніх економістів пов'язується із проблемою економічної компетентності, якій приділяли багато уваги як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. О. Л. Ануфрієва розглядає економічну компетентність як сукупність економічних знань та практичних умінь, досвіду, економічної культури та мислення [6]. О. Г. Назарова зазначає, що економічна компетентність відображає економічні компетенції, забезпечує ефективне і доцільне здійснення діяльності в різних сферах і сегментах економіки у відповідності з прийнятими в сучасному суспільстві правовими і моральними нормами [89].

На думку Н. Г. Грами, економічна компетентність є формою відображення особистістю особливостей організації соціального досвіду за допомогою психолого-економічної, соціолого-економічної, економіко-педагогічної сфер [28].

Таким чином *професійна компетентність майбутніх економістів, підвищення рівня якої є також однією з цілей системи управління якістю освіти майбутніх економістів, визначається нами як інтегративна здатність особистості до ефективної економічної діяльності, що являє собою комплекс набутих у результаті фахової підготовки, самонавчання, власного професійного досвіду знань, вмінь і навичок у сферах економічних наук, а також ділової комунікації, партнерства, основ менеджменту,*

адміністрування та ін., здатність до вільного оперування ними, а також ефективного застосування під час практичної економічної діяльності, здатність до творчого, нестандартного розв'язання економічних ситуацій, продукування оригінальних економічних ідей на основі мотиваційної цілеспрямованості особистості до успішної економічної діяльності.

Зміст професійної компетентності як інтегративної здатності особистості майбутнього економіста складають когнітивна, фахово-діяльнісна та комунікативна компетентність. Професійна компетентність включає не тільки комплекс спеціальних професійних знань, умінь і навичок, але й відповідну мотивацію (професійні потреби, інтереси, установки та готовність до фахової економічної діяльності), а також саморегуляцію та самоконтроль на основі рефлексивного осмислення фахової економічної діяльності.

Ми погоджуємося із поглядами інших вчених, таких як М. С. Головань та Н. О. Селезньова, про те що підвищення професійної компетентності майбутніх економістів є одним із найбільших рушіїв покращення якості економічної освіти у ВНЗ. Так Н. О. Селезньова відмічає, що реалізація компетентнісного підходу є одним із найголовніших напрямів удосконалення якості вищої освіти та механізмом прискорення професійного та соціального становлення студентів [126].

Професійна компетентність майбутніх економістів на відміну від багатьох інших факторів, таких як бюджетування або забезпечення кадрами та матеріально-технічним оснащенням навчального процесу ВНЗ, що є екзогенними чинниками впливу, може бути підвищена за допомогою оптимізації навчальних процесів, в тому числі через запровадження ІСУЯО. Шляхом формування цілеспрямованої професійної компетентності та шляхом вибору змісту, методів та форм навчання та їх орієнтація на ІКТ-базовані останні досягнення в педагогічній науці на наш погляд можна впливати на підвищення рівня якості освіти. Висока професійна компетентність майбутніх економістів також являє собою результат освітнього процесу, що і визначає її

важливу роль у даній роботі, та безпосередньо у констатувальному та формувальному експериментах. Окрім сукупності наведених вище компетентностей, що формують у процесі фахової підготовки необхідний комплекс спеціальних професійних знань, вмінь і навичок, доцільно враховувати ще й відповідну мотивацію (професійні потреби, інтереси, установки та готовність до фахової економічної діяльності), а також саморегуляцію та самоконтроль на основі рефлексивного осмислення фахової економічної діяльності.

Проблемі підвищення якості економічної освіти присвятили свої праці В. В. Барковський, М. К. Бугір, О. М. Вербицький, Г. О. Ковальчук, І. М. Носаченко, В. О. Огнев'юк, А. Ф. Павленко, Л. Г. Пруссова, І. В. Федоренко, О. І. Черняк та ін. [62]. Г. О. Ковальчук, окреслюючи проблему якості підготовки економістів, визначила її як особливу знакову модель відповідних видів професійної діяльності [62]. Саме розгляд означеної проблематики у психолого-педагогічному аспекті дав змогу конкретизувати ряд вимог щодо підвищення якості освіти майбутніх економістів:

- виокремити педагогічні умови для приведення у відповідність економічних навчальних дисциплін, запланованих для вивчення у ВНЗ, до кінцевих цілей щодо їх практичної реалізації;
- подолати абстрагованість економічних навчальних дисциплін під час практичного виконання економічних завдань щодо комплексного врахування знань і умінь, отриманих у процесі засвоєння означених навчальних дисциплін;
- методично забезпечити адаптацію перехідного періоду між індивідуальним характером засвоєння навчального матеріалу й колективним характером практичної економічної діяльності (у команді).

Педагогічним інструментарієм розв'язання проблеми якості економічної освіти щодо окреслених вище вимог слугує контекстне навчання, адже воно дозволяє студентам зануритися у професійно-орієнтоване середовище і розвиває професійну компетентність майбутніх економістів, а також

передбачає застосування сучасних комп'ютерних технологій та створює передумови для саморозвитку студентів [21]. А. А. Вербицький, окреслюючи цей вид навчання, зазначає, що основною одиницею навчальної діяльності викладачів і студентів є професійна ситуація у своїй предметній і соціальній визначеності [17]. Ми погоджуємось із дослідником, що активне упровадження в навчальний процес професійно-зорієнтованих ситуацій надасть відповідь щодо вищезазначених вимог.

Таким чином, розв'язання проблеми якості економічної освіти потребує врахування основних принципів контекстного навчання. Адже саме контекстне економічне навчання завдяки фаховій цілеспрямованості забезпечує безпосередній зв'язок професійної підготовки майбутнього економіста із його подальшою практичною діяльністю. Водночас, якість вищої економічної освіти виграє за рахунок збалансованості навчальних дисциплін: навчальні курси, які не забезпечують майбутню практичну діяльність економіста вилучаються із навчального плану.

Психологічний аспект економічної освіти виявляється щодо формування в майбутніх економістів вектору особистісної цілеспрямованості щодо набуття фаху економіста з найвищим рівнем професійної компетентності. На нашу думку, методичне забезпечення якості економічної освіти включає важливу складову – мотиваційну, коли найвищій якості освіти відповідає психологічна мотивація щодо набуття найвищого рівня кваліфікованості. Отже, психологічний аспект економічної освіти дозволяє застосувати *компетентнісний* підхід до науково-теоретичного обґрунтування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів, який передбачає вмотивованість студентів щодо цілеспрямованого набуття професійної компетентності економіста як інструменту власної самореалізації.

Проблемою мотивації особистості загалом і мотиваційної сфери студентів у процесі навчання у ВНЗ зокрема займалися такі дослідники: К. А. Абульханова-Славська, Ш. А. Амонашвілі, Ю. В. Бабанський,

В. М. Вергасов, Ю. Б. Гіппенрейтер, С. У. Гончаренко, О. С. Гохберг, Р. М. Грановська, Е. П. Ільїн, Ю. Н. Кулюткін, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Д. М. Узнадзе та ін. [5; 7; 25; 48].

Вектор мотиваційної цілеспрямованості студентів економічних спеціальностей щодо набуття ними фаху економістів із високим рівнем професійної компетентності поєднує у свідомості майбутніх фахівців когнітивно-професійні потреби і цілі, обумовлюючи послідовне формування відповідних мотиваційних утворень, до яких належать:

- виникнення потребового спонукання щодо набуття знань і умінь у царині економіки, права, ІКТ тощо;

- пролонгація потребового спонукання щодо набуття означених знань і умінь шляхом підтримання інтересу до фахової діяльності економіста (як інтелектуальної, комунікативної складової, так і до відповідного соціального статусу), а також надання йому перманентного, стійкого характеру;

- психологічна установка на набуття означеної групи знань і умінь на основі усвідомлення власних пізнавальних, професійно-цілісних і соціально-суспільних потреб;

- готовність до набуття економічного фаху найвищого рівня кваліфікованості як кінцевої мети економічної освіти.

Таким чином, *сутність психолого-педагогічного аспекту* дослідження економічної освіти та науки полягає у формуванні певної структури інтегративних особистісно-професійних якостей студентів економічних спеціальностей на базі забезпечення психологічної мотивації студентів щодо набуття фаху економіста з найвищим рівнем професійної компетентності, що обумовлює застосування особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів до науково-теоретичного обґрунтування ІСУЯО.

Таким чином, аналіз сутності, значення, специфіки історичного, філософського та психолого-педагогічного аспектів розвитку економічної освіти дозволив окреслити науково-теоретичну основу розвитку економічної

освіти, яка знаходиться на «золотому перетині» науково-теоретичних принципів філософського пізнання щодо основних закономірностей розвитку соціально-економічних процесів; концептуальних положень філософії, історії економічних вчень, економічної теорії, інформаційно-комунікаційних, сучасних педагогічних ІТ щодо науково-теоретичного узагальнення інтелектуально-економічного суспільного досвіду; сучасних концепцій розвитку та реформування економічних систем.

Аналіз історичного, філософського та психолого-педагогічного аспектів розвитку економічної освіти дозволив конкретизувати наукові підходи щодо подальшого науково-теоретичного обґрунтування і розроблення інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів, до яких належать: інформаційно-комунікаційний, системний, особистісно-орієнтований та компетентнісний.

1.2. Сучасні вимоги до управління якістю освіти майбутніх економістів у контексті вітчизняного і світового досвіду

В сучасних умовах формування постінформаційних глобалізованих суспільств процес управління якістю освіти динамічно розвивається у контексті зміни парадигми інформаційного світу. Цей процес включає розв'язання багатьох важливих проблем щодо формування єдиної методології, визначення засадничих понять та ін.

Для дослідження теоретичних положень щодо сучасних вимог до управління якістю освіти майбутніх економістів, необхідним, на нашу думку, є аналіз відповідного категоріально-понятійного апарату. Н. В. Гузій зазначає, що категоріальний ряд будь-якої галузі наукових знань забезпечує теоретичне осмислення конкретної сфери об'єктивної дійсності, уможливлючи повноцінне розкриття її сутності, системність викладу фактів, конкретизацію проблеми дослідження тощо [30].

Наше дослідження потребує розгляду категоріально-понятійного ряду, що містить поняття «якість освіти», «управління якістю освіти», та ін. З цією метою важливо проаналізувати існуючі результати досліджень. Проблематика систем управління якістю освіти висвітлена у науково-теоретичних працях таких провідних вітчизняних дослідників, як В. Д. Базилевич, Н. М. Болюбаш, І. І. Бабин, Л. М. Віткін, М. С. Головань, В. Г. Кремінь, В. П. Сергієнко, М. Ф. Степко, В. І. Шинкарук, та ін. [14; 21; 95; 128]. Водночас, розгляд досліджень з означеної проблеми засвідчив відсутність єдиних поглядів на функціонування та особливості використання систем управління якістю освіти у ВНЗ, що вказує на необхідність системного аналізу й конкретизації найголовніших переваг і недоліків запровадження та інтеграції подібних систем.

Як основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, поняття «освіта» є доволі багатограним. Це поняття обумовлює складну систему взаємовідносин щодо цілеспрямованої пізнавальної діяльності людини в суспільстві, забезпечення всебічного розвитку, адаптивних можливостей, певних компетентностей як самої людини, так і суспільства в цілому. «...під освітою розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання» [28, 332].

Вітчизняні науковці вважають проблему перманентного підвищення якості освіти центральною. Водночас представники різних галузей наук виділяють в змісті цього питання ознаки, специфічні для своєї галузі знань, що ускладнює вироблення загальних підходів до його визначення й сутності, адекватних критеріїв оцінювання.

Н. І. Лісова, О. А. Бондаренко [16] визначають поняття «якість освіти» як сукупність властивостей і характеристик освітнього процесу, які надають їм здатність задовольняти освітні потреби споживачів освітніх послуг.

На думку В. А. Кальней та С. Е. Шишова [52] якість освіти – це педагогічна категорія, що характеризує ступінь досягнення поставлених в освіті цілей та завдань, якість освіти визначається сукупністю показників, що характеризують різні аспекти навчальної діяльності освітнього закладу.

Якість освіти є складною категорією, зазначає Н. Ф. Тализіна [148], яка має певні властивості, характеризується багатовимірністю, багатоаспектністю та багатопараметричністю та відображає різні аспекти освітнього процесу – філософські, соціальні, педагогічні, політичні, економічні, демографічні та інші. Якість освіти визначається як критерій функціонування освітньої системи, процес організації навчання і виховання, суспільний ідеал освіченості людини; результат її навчальної діяльності.

Аналіз наукових підходів до визначення поняття «якість освіти» дозволяє констатувати відсутність одностайності щодо трактування цього поняття. П. С. Яременко [169] зазначає, що категорія «якість освіти» має полінауковий зміст і є предметом вивчення багатьох наук: філософії, науки державного управління й менеджменту освіти, психології, політичних наук та інших.

О. М. Ляшенко наголошує, що «якість освіти є багатовимірним методологічним поняттям, яке рівнобічно віддзеркалює суспільне життя – соціальні, економічні, політичні, педагогічні, демографічні та інші життєво значущі для розвитку людини сторони» [81, 7].

Дослідниця Г. С. Ковальова [56] визначає поняття якість освіти як інтегральну характеристику системи освіти, що відображає ступінь відповідності досягнутих результатів нормативним вимогам, соціальним та особистісним очікуванням.

Якість освіти розуміють як збалансовану відповідність процесу, результату і самої освітньої системи цілям, потребам і встановленим соціальним нормам (стандартам) освіти, або як сукупність властивостей і характеристик освітнього процесу або його результату, які надають їм здатність задовольняти освітні потреби всіх суб'єктів навчально-виховного процесу – учнів і студентів, їхніх

батьків, викладачів, роботодавців, а також державу і суспільство загалом [132]. Якість освіти іноді розглядається як ступінь відповідності змісту та рівня підготовки випускників освітніх закладів очікуванням і потребам особистості, держави, суспільства (стандартам освіти).

Науковець О. І. Ляшенко [80] констатує, що якість освіти характеризують якість мети, якість педагогічного процесу і якість результату. Серед причин складності визначення поняття «якість освіти» виокремлюються його багатоаспектність; складність кількісного вимірювання вихідних даних, особливості застосування компетентнісного підходу, а також мінливість пріоритетів у освіті.

Багатовимірна модель Л. Харві й Д. Грін [178] вирізняє п'ять аспектів стосовно поняття якості вищої освіти, а саме: виключність, досконалість, стабільність, придатність для певних цілей, співвідношення з ціною та трансформацію.

У своєму дослідженні Ю. Г. Запорожченко [45] виокремлює певні засади щодо трактування дефініції «якість освіти»: якість ототожнюється з результатом навчання; якість характеризується як результат і як процес навчання; якість є інтегрованою складною категорією.

Досліджуючи проблему якості професійної підготовки М. С. Головань досліджуючи проблему якості професійної підготовки, дав таке означення даного терміну: «цілісна сукупність властивостей та якостей суб'єкта діяльності, яка визначає його професійний рівень компетентності й дозволяє йому мати певну соціальну цінність та відповідати потребам і можливостям ринку праці, а також визначає здатність і готовність займати у майбутньому соціальні рівні, адекватні здібностям і кваліфікації в системі соціо професійних відносин, нести особисту соціальну та юридичну відповідальність за рішення, що приймаються» [22].

Якість вищої освіти визначена пріоритетним напрямом державної політики в галузі освіти, як однією із передумов національної безпеки країни [93].

Стаття 1 Закону України «Про вищу освіту» [39] помітно зміщує акценти в бік професійної компетентності випускників, визначаючи поняття «якість вищої освіти» як рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти.

Державний стандарт ДСТУ ISO 9000-2007 [143] було створено у відповідності до міжнародного стандарту ISO «Системи управління якістю. Основні положення та словник», який визначає дефініцію «якість» як ступінь, до якого сукупність власних характеристик задовільняє сформульовані потреби або очікування. *Якість при цьому розглядається не тільки як результат діяльності, а і як можливості його досягнення у вигляді внутрішнього потенціалу та зовнішніх умов, а також як процес формування характеристик* [70, 58].

Наведені вище результати аналізу дефініції «якість освіти» дозволяють нам пропонувати *уточнене визначення поняття „якість освіти майбутніх економістів“* як ступеню відповідності сформованої сукупності умов освітнього процесу і його результату сформульованим потребам або очікуванням учасників цього процесу, споживачам, державі і суспільству в цілому; визначено, що *якість освіти визначається рівнем професійної компетентності, набутої у процесі фахової підготовки. Рівень якості вищої економічної освіти визначається рівнем професійної компетентності майбутніх економістів, який задовольняє теперішні і майбутні потреби громадян, підприємств і організацій, суспільства і держави в цілому. При цьому можна виділити для поняття «якість вищої економічної освіти» внутрішні (якість освітнього середовища та якість результатів освітнього процесу) і зовнішні чинники (задоволення потреб особистості, роботодавця і держави). Аналогічно дійсна і зворотня залежність, а саме – рівень професійної компетентності як результат освіти зумовлений рівнем якості вищої економічної освіти.*

В даній роботі зв'язок професійної компетентності та якості освіти було визначено як основний фактор для дослідження впливу запровадження ІСУЯО в освітній процес майбутніх економістів. Таким чином, в основу педагогічного експерименту було покладено дослідження динаміки професійної компетентності за впровадження ІСУЯО майбутніх економістів.

Одним з найважливіших завдань сучасної освіти має стати пошук шляхів забезпечення високого рівня управління якістю освіти. О. О. Бондаренко зауважує, що управління якістю освіти передбачає процес переведення якості освіти (як об'єкту управлінського впливу) в стан, що характеризується заздалегідь визначеними й обґрунтованими показниками якості освіти. Управління якістю освіти, вважає вчений [15], спрямоване на забезпечення якості параметрів навчально-виховного процесу і результатів навчання особистостей, задоволення їх освітніх потреб і сподівань щодо здобуття професійних та загальнолюдських компетентностей.

Стандарт ДСТУ ISO 9000-2007 [143] встановлює поняття «управління якістю» як координовану діяльність, яка полягає у спрямованості на перманентний контроль якості. При цьому *складовими частинами управління якістю визначено розроблення політики та цілей у сфері якості, планування, контролю, забезпечення та поліпшення якості*. У свою чергу, у стандарті ДСТУ ISO 9001:2009 [144], що також належить до сімейства управління якістю ISO 9000, встановлено вимоги до систем управління якістю.

З огляду на вищезазначене, управління якістю вищої економічної освіти – це специфічний вид суспільно-освітянської діяльності, що спрямована на підтримку і поліпшення якості й результативності функціонування як навчання економіки так і економічної галузі в цілому, а також загальноосвітнього, культурного та професійно-компетентнісного рівнів осіб, задіяних у освітньому процесі.

Теорія оптимального управління складними системами, до яких ми відносимо і систему управління якістю освіти, передбачає забезпечення виконання трьох основних функцій [103]:

- оцінювання стану системи та формування необхідних параметрів системи (планування та регулювання);
- формування сигналу зворотного зв'язку (нагляд і контроль). При цьому під наглядом розуміється здобуття відомостей про загальний стан системи, а під контролем – отримання і перевірка дотримання ключових параметрів системи;
- вжиття заходів, що впливають на коригування стану системи для досягнення необхідних параметрів системи (заходи впливу).

У часі управління об'єктами розглядається як «включення» об'єкта у сферу управління, управління об'єктом та «вихід» об'єкта з сфери управління. Враховуючи динамічність параметрів системи, процес управління ускладнюється великою кількістю об'єктів управління та параметрів вимірювання їхнього стану, неточністю у вимірюванні параметрів системи, складністю розрахунку адекватних управляючих заходів для коригування. Важливою характеристикою системи управління є її стійкість. Отже, стійкість, швидкість і точність розглядаються як основні цілі при формуванні ефективної системи управління. Під ефективною системою управління в даному випадку розуміється така, що відповідає певному рівню співвідношення її результатів в економічному вираженні до витрат на її функціонування.

Необхідно зазначити, що збільшення швидкості управління понад певну межу може викликати зниження точності і навіть призвести до нестійкості системи управління. *Найважливішим завданням системи управління будь-якою складною системою, зокрема, такою, як система управління якістю освіти, є досягнення оптимального співвідношення між стійкістю, швидкістю і точністю системи управління.*

Виходячи із результатів аналізу наукової літератури з обраної проблематики, доцільно зазначити, що існують різні підходи до визначення понять «регулювання» та «управління». У словнику [98] поняття «регулювання» (від лат. слова – «regulo» – норма, правило) розглядається як процес, що забезпечує підтримку сталості або зміну у необхідному напрямку деякої величини.

У науковій літературі регулювання визначається як система типових заходів законодавчого, виконавчого характеру тощо, за допомогою яких відбувається вплив на розвиток тієї чи іншої галузі, реалізується розв’язання проблем розвитку [98], або як об’єднання в єдину систему певних методів і прийомів, що дозволяють упорядкувати діяльність усіх учасників шляхом встановлення певних вимог та правил задля підтримки рівноваги взаємних інтересів всіх учасників [85].

Певні науковці не визначають різниці між поняттями «регулювання» і «управління» [55; 84]. Ми погоджуємось із авторами посібника «Державне регулювання економіки», які зазначають, що *регулювання є однією з функцій управління системою і передбачає нормативне впорядкування діяльності всіх учасників такої системи* [35].

На основі наукових досліджень теорії оптимального управління складними системами та теорії державного регулювання економіки ми вважаємо, що управління якістю економічної освіти доцільно розглядати як виконання трьох узагальнених та взаємопов’язаних функцій:

- регулювання шляхом встановлення норм щодо освітньої діяльності з метою досягнення певних запланованих освітніх результатів;
- здійснення нагляду та контролю за дотриманням встановлених норм, здобуття і аналіз відомостей про результати освітньої діяльності;
- вжиття заходів щодо дотримання встановлених норм та здійснення заходів щодо удосконалення елементів системи освіти.

Управління якістю освіти І. М. Найденов [90] розглядає як цілісну, відкриту педагогічну систему, що відповідає всім характерним ознакам складних систем. Закладені в міжнародних стандартах ISO серії 9000 принципи якості і, зокрема, встановлені в стандарті ДСТУ ISO 9000-2007 [143] принципи управління якістю, дозволяють також адаптувати їх для системи управління якістю освіти.

Процес *управління якістю освіти* включає регулювання якості шляхом встановлення норм щодо освітньої діяльності з метою досягнення певних запланованих освітніх результатів; нагляд та контроль за дотриманням встановлених норм якості; отримання й аналіз відомостей про результати освітньої діяльності; вжиття заходів щодо дотримання встановлених норм та здійснення заходів щодо удосконалення змістового наповнення елементів системи освіти.

Ґрунтуючись на принципах формування системи управління якістю освіти та теоретичних положеннях теорії оптимального управління складними системами, можна констатувати, що *створення системи управління якістю освіти майбутніх економістів має передбачати: визначення процесів, що впливають на якість вищої економічної освіти, встановлення їх послідовності та взаємодії; визначення критеріїв і методів забезпечення ефективної роботи і управління системою; забезпечення здобуття адекватних відомостей для нагляду за процесами; проведення аналізу процесів; застосування заходів, необхідних для досягнення запланованих результатів і подальшого їх удосконалення.*

Поняття „*управління якістю економічної освіти*“ доцільно окреслити як специфічний вид суспільно-освітньої діяльності, що спрямована на підтримку і поліпшення якості й результативності функціонування як економічної освіти, так і економічної галузі в цілому, а також загальноосвітнього, культурного та професійно-компетентнісного рівнів осіб, задіяних у освітньому процесі.

Оскільки управління якістю вищої економічної освіти орієнтується переважно на практику, більшість проблем пов'язана саме з практичним аспектом їх розв'язання. Управління якістю економічної освіти має для ВНЗ стратегічне значення у контексті досягнення високої якості навчання, що є головною метою ВНЗ. Досліджуючи *проблему запровадження ефективного управління якістю економічної освіти у ВНЗ*, доцільно, на нашу думку, *проаналізувати можливість використання методів управління якістю, що використовуються на підприємстві, а також розглянути питання залучення певних засобів управління якістю в інфраструктуру ВНЗ.*

Означена проблема є актуальною, оскільки зумовлена суперечністю між зростанням практичних запроваджень новітніх методів управління якістю освіти у ВНЗ в Україні та недостатньою теоретичною розробленістю цієї проблеми у вітчизняній науці, несформованістю загальної концепції щодо управління якістю освіти на нормативно-правовому рівні, незважаючи на наявність відповідних вимог в Указі Президента України «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» [152].

Проблематиці управління якістю освіти та її контролю приділяється належна увага у Європейському Союзі. У ЄС в основу цієї системи управління покладена концепція досягнення високої якості освіти, сформована на основі Болонського процесу. Цьому питанню приділяють багато уваги науковці як у ВНЗ, так і у відповідних комітетах Європейського Союзу, що займаються питаннями освіти і науки. Активне розроблення означеної проблеми сприяє вмотивованості студентів щодо покращення результатів навчання, а також підвищенню привабливості вищої освіти у цілому.

Серед країн ЄС – учасників Болонського процесу, було створено декілька проектів, що займаються питаннями моніторингу якості вищої освіти, розробленням та удосконаленням систем управління. Першим із них є європейська асоціація гарантій якості вищої освіти, що була створена в 2000 році під назвою «Європейська мережа гарантій якості вищої освіти» (ENQA).

Створення цієї структури було здійснено згідно із рекомендаціями Європейської Комісії 98/561/ЕС [176]. Концептуальні засади управління якістю освіти викладені у текстах комюніке Болонського процесу (Празького, Берлінського, Лондонського, Бухарестського тощо). Проект має тісні зв'язки із відповідними організаціями на національному рівні у межах ЄС [119], а також на міжнародному рівні, співпрацюючи із схожими інститутами, що працюють в Азії – The Asia-Pacific Quality Network (APQN – Азіатсько-тихоокеанська мережа якості), східній Європі – Central and Eastern European Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education (CEENQA – Центральна та східноєвропейська мережа гарантій якості).

В 2003 році ENQA було доручено розробити стандарти, концепції та рекомендації із забезпечення якості освіти (Англ. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area – ESG), що були схвалені двома роками пізніше у Бергені в 2005 році [119]. ESG визначає напрями розвитку та орієнтири при розробці систем управління якістю у ВНЗ.

В 2008 році було створено Європейський реєстр забезпечення якості – European Quality Assurance Registry (EQAR) [115], до якого включаються ВНЗ та інші організації, що відповідають стандартам, визначеним ESG. Цей реєстр надає інформацію стосовно ВНЗ та інших організацій, що відповідають високим стандартам якості відповідно до вимог Болонського процесу. *Болонський процес в даному випадку має також за мету уніфікацію оцінок різноманітних університетів і уособлює принципи щодо реалізації можливостей співставлення оцінок якості навчання у різних університетах в єдиному європейському освітньому просторі, задля чого було введено в дію кредитно-модульну систему ECTS.* Скоординовано діяльність національних інформаційних центрів з питань академічного визнання та мобільності (ENIC Network). Мережа була створена в 1994 році Радою Європи та ЮНЕСКО з метою створити та впровадити єдину для всіх європейських країн політики і практики визнання дипломів / кваліфікацій. Мережа ENIC щільно співпрацює з

Мережею національних інформаційних центрів Європейського Союзу (NARIC Network), діяльність якої забезпечує Європейська комісія.

В Україні у контексті підвищення якості освіти загалом і вищої освіти зокрема здійснюється моніторинг досягнень і науково-теоретичних розробок зарубіжних колег на цій ниві. Створення реєстру університетів, Інституту управління якістю на загальноєвропейському рівні та системи положень з контролю якості у ВНЗ аналізується і досліджується структурами системи вітчизняної освіти. Адже в Україні поставлено мету щодо дотримання ВНЗ положень Болонського процесу, після прийняття членства у ньому в 2007 році. З 2007 року було оприлюднено декілька постанов та нормативних актів, серед яких можна виділити такі:

- Наказ Міністерства освіти і науки №612 від 13.07.2007 «Про план дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» [91];

- Постанова Кабінету міністрів України від 31.12.2005 р. № 1312 «Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти» [108] за якою створено Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО) та визначено його повноваження.

- Указ Президента України № 244/2008 "Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні" [152], за яким було доручено опрацювати питання щодо створення у 2008 році системи моніторингу якості освіти та участі України у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти.

У «Плані дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» [91] було визначено основні кроки з реалізації положень Болонського процесу, такі як *адаптація вищої освіти України до стандартів та засадничих принципів Європейського простору вищої освіти (ЄПВО); введення спеціальностей бакалавра та магістра, модернізації системи вищої освіти а також та структури кваліфікацій; та підвищення якості вищої освіти.*

У 2006 р. було створено робочу групу супроводу Болонського процесу у вищій освіті України та міжвідомчу робочу групу з впровадження Болонського процесу [54].

В рамках Болонського процесу було завершено процес формування і запровадження національної системи кваліфікацій, узгодженої із системою кваліфікацій ЄПВО та введено наукові ступені магістра та бакалавра у двоцикловому процесі підготовки студентів. Третій цикл – науковий ступінь доктор філософії стикнувся із деякими проблемами узгодження із радянською системою присудження наукових ступенів кандидатів та докторів наук. Однак на 2014 рік існують можливості вирішення даних проблем і остаточне введення PhD планується на початок 2015 року. В галузі якості вищої освіти в управлінні акредитації та ліцензування Міністерства освіти і науки України створено спеціальний відділ, що займається проблемами вивчення досвіду ENQA. Як зазначають дослідники у питаннях управління якістю освіти все ще наявні значні проблеми [54], а саме: «...в Україні ще не сформована система моніторингу і визначення рейтингу ВНЗ за міжнародними показниками, водночас існуюча національна система моніторингу і визначення рейтингу ВНЗ з метою прийняття управлінських рішень не є достатньо прозорою».

З метою підвищення якості освіти фахівців через професійне спрямування їх навчальних планів, розроблено Закон України «Про залучення роботодавців до підготовки та перепідготовки кадрів, освітніх і наукових процесів» та постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів». Запроваджуються кроки щодо підвищення рівня дослідницької роботи у ВНЗ та створення можливостей для доступу до вищої освіти для соціально знедолених верств населення через підвищення стипендій та дистанційне навчання [54; 90].

Ще одним із здобутків вступу України до членів Болонського процесу є Запровадження ECTS (Європейської кредитно-трансферної системи). Це разом із гармонізацією навчальних планів дозволило спростити впровадження

одного із засадничих принципів Болонського процесу, а саме мобільності студентів.

Важливе значення мають також розроблені національні рекомендації щодо оцінювання та визнання попереднього навчання як основи для отримання вищої освіти.

З метою підвищення якості освіти Міністерство освіти і науки України продовжує удосконалювати Державні освітні стандарти. *Велике значення при цьому займає відповідність цих стандартів вимогам роботодавців.*

У межах євроінтеграційних прагнень з 2008 року Україна є членом Європейського реєстру забезпечення якості освіти (EQAR).

Під час формування як загальнодержавної так і загальноуніверситетської системи контролю за якістю освіти виникають певні проблеми:

- проблема фінансування та інвестицій, отримання яких ускладнено без забезпечення прозорості та відповідності здобутої освіти потребам суспільства і можливості випускників – майбутніх працівників відповідати вимогам роботодавців;
- публікація відомостей стосовно результатів функціонування подібних систем;
- високий рівень недовіри до оцінювання якості традиційної системи освіти і відсутність розуміння потреби впливу на якісний зміст освіти.

Розв'язати дані проблеми може лише *кооперація систем управління якістю освіти на національному та університетському рівнях*. Окрім цього виникає необхідність посилення відповідальності учасників освітнього процесу за результат, а це, в свою чергу, неможливо без *створення системи показників для контролю за результатами освіти, причому ці показники мають бути кількісно оцінювальними*. Подібні системи зарекомендували себе у підприємницькій діяльності і мають всі шанси бути успішно прийнятими у освітній галузі. Серед стратегічних цілей також можна виділити створення стандартів для процесів управління якістю освіти для ВНЗ, а також внесення

ВНЗ та організацій з управління якістю на національному рівні до Європейського реєстру EQAR.

Одним із важливих кроків було визначення вимог щодо основних характеристик якості освіти у вищій школі, серед яких виділяють:

- відповідність і співставлення цілей освіти та результатів вищої освіти до сучасних соціальних вимог;
- розвиток здатності до самостійного опрацювання проблем, що є основою для розвитку самонавчання;
- співставлення змісту освіти та пізнавальних можливостей студентів;
- створення умов для поглиблення знань студентів у профільних галузях навчання;
- відповідність умов навчання до принципів охорони здоров'я у студентів, тощо.

Оскільки оцінювання якості освіти на національному рівні складається із показників по регіону, що, в свою чергу, відображають середньозважені показники оцінок по ВНЗ, важливим чинником є *сформованість і стандартизованість систем оцінювання якості економічної освіти на рівні ВНЗ*. Така узгодженість дозволила б співставляти показники з різних навчальних закладів та проводити відповідну аналітичну роботу.

Таким чином, якість вищої освіти на рівні ВНЗ складається з різноманітних показників:

- загальна якість педагогічного процесу;
- якість кадрів;
- якість програм за якими ведеться навчання;
- якість матеріально-технічної бази (у т. ч. ІКТ);
- якість управління;
- якість проводжуваних наукових досліджень тощо.

Цей перелік не обмежується вищезазначеними позиціями та може бути сконфігурований відповідно до професійного спрямування ВНЗ та особливостей організації педагогічного процесу [100].

Якісні показники, зазначені вище, у цілому є комплексними індексними показниками даних, а саме: кількість активних наукових досліджень, кількість захищених робіт в рік, кількість викладачів з докторським ступенем, а також оціночних даних, таких як, наприклад, задоволення студентів щодо наявності тих чи інших навчальних дисциплін, рівнем їх викладання тощо.

Таким чином серед цілей системи управління якістю освіти у ВНЗ можна визначити такі:

- вироблення завдань управління якістю освіти у ВНЗ;
- зовнішнє та внутрішнє оцінювання якості освіти;
- контроль якості освіти;
- розроблення програм підвищення якості освіти у ВНЗ.

Означені цілі сформовано на основі принципів менеджменту. Однак реалізація їх потребує використання спеціалізованих підходів до управління якістю. Неабияку роль при цьому відіграють ІКТ навчання. В. Ю. Биковим [10] визначено, що навчання за допомогою ІКТ – «це комп'ютерно орієнтована складова педагогічної технології, яка відображає деяку формалізовану модель певного компоненту змісту навчання і методики його подання у навчальному процесі, що представлена у цьому процесі педагогічними програмними засобами і передбачає використання комп'ютера, комп'ютерно орієнтованих засобів навчання і комп'ютерних комунікаційних мереж для розв'язування дидактичних завдань або їх фрагментів» [10, 141].

О. М. Спирін [141] зазначає, що навчання за допомогою ІКТ розглядається як складова педагогічної технології для обґрунтування зовнішніх критеріїв, що визначаються якістю педагогічної діяльності. Використання ІТ у процесі професійної підготовки студентів економічних спеціальностей, зазначає Т. І. Коваль [59], є обов'язковою складовою бізнес-освіти для формування у

майбутніх економістів готовності до професійної інформаційно-комп'ютерної діяльності.

В процесі управління якістю економічної освіти важливе місце займають відповідні інформаційно-комунікаційні системи управління якістю освіти, що базуються на певних спеціалізованих підходах. Серед таких підходів виділяють:

- Системи на базі методологій Total Quality Management (TQM, англ. – Всезагальне Управління Якістю) та Шість Сігма (англ. 6-Sigma);
- системи управління якістю сертифіковані за стандартами ISO 9001;
- Системи на базі європейської фундації управління якістю (EFQM – European Foundation for Quality Management).

Важливо зазначити, що моделі управління якістю освіти базуються на процесуальному підході. Більшість позицій є просто перенесеними з галузі управління підприємствами. Це означає, що у цих моделях важливу роль починають відігравати вхідні ресурси та результати діяльності. Доцільно також констатувати, що спеціалізовані моделі, які були цілеспрямовано розроблені для задоволення потреб в галузі управління якістю освіти у ВНЗ, охоплюють ряд проблем, характерних для процесів саме у ВНЗ. З іншого боку, введення жорсткої стандартизації та відповідності нормам ISO 9001 надає певні переваги для створення широких можливостей міжуніверситетського аналізу результатів оцінювання якості освіти.

В основу стандарту ДСТУ ISO 9001:2009 [144] покладено створення системи документів для управління якістю та використанні циклу PDCA (планування-виконання-перевірка-дія). Документація розробляється залежно від розміру, професійної спрямованості ВНЗ. Системи, розроблені на основі стандарту ISO 9001, повинні пройти сертифікацію відповідності цьому стандарту, лише тоді вони можуть вважатися ISO-сумісними.

В умовах інформатизації освітніх процесів необхідно приділити увагу і зростаючій ролі інформаційно-комунікаційного аспекту подібних систем. В

умовах збільшення впливу ІКТ на освітній процес стає можливим розглядати процес управління якістю освіти в межах інформаційної системи з позицій інфраструктурної бібліотеки інформаційних технологій (ITIL), яка описує найкращу світову практику організації підприємства чи підрозділу. Цей підхід базується на ідеї організації управління якістю не на основі процесів, а на основі сервісів. Означений підхід у освіті є все ще новим і неопробованим, однак його переваги дозволять у короткі терміни зменшити відставання від загальноприйнятих систем, що базуються виключно на стандартах ISO або на принципах TQM, звичайно, беручи до уваги недостатньо розроблений стан використання систем управління якістю освіти у ВНЗ.

Системи управління якістю освіти у ВНЗ, засновані на TQM, передбачають визначення чіткої місії та стратегічних цілей ВНЗ. Підхід управління якістю TQM описаний у британському стандарті BS 7850-1 [171]. Він базується на статистичному управлінні процесами SPC та стратегії управління 6-Sigma.

Системи на основі експертних рішень та оцінювання використовують різноманітні аналітичні моделі для оцінювання якості освіти, таких як збалансовані системи показників, SWOT-аналіз, бенчмаркінг тощо. Загальним для всіх таких систем є використання новітніх підходів із галузі підприємництва, таких як структурування функції якості (QFD), аналіз видів і наслідків відмов (FMEA) тощо.

З огляду на вищезазначене, можна констатувати:

- створення систем управління якістю освіти на національному рівні в рамках євроінтеграційних прагнень України у контексті вимог до участі у Болонському процесі, передбачає вироблення стандартів, норм і вимог до загальноуніверситетських систем управління якістю освіти;
- необхідними є відповідність означених стандартів, норм і вимог, існуючим у Європейському Союзі стандартам, нормам і вимогам, а також наявність міжуніверситетського аналізу результатів оцінювання якості освіти;

- доцільним є використання стандартів із сфери управління якістю на підприємствах.

Ретельний огляд науково-теоретичних джерел щодо сучасних вимог до управління якістю освіти загалом і економічної освіти зокрема дозволив визначити основні світові та вітчизняні тенденції розвитку управління якістю освіти майбутніх економістів. До новітніх світових тенденцій належать такі: покращення процесів управління якістю економічної освіти на основі визначення чіткої місії та стратегічних цілей ВНЗ; використання інноваційних підходів до процесу управління якістю економічної освіти, запозичених із галузей економічно-підприємницької діяльності; направленість на підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів; спрямованість на спільну стандартизацію та кооперацію систем оцінювання якості економічної освіти на рівні ВНЗ; досягнення відповідності стандартів якості економічної освіти вимогам роботодавців.

Вибір цих стандартів – питання відкрите, що потребує проведення детального аналізу і співставлення всіх переваг і недоліків систем, що базуються на цих стандартах. Водночас, подібний аналіз має враховувати специфіку саме українських ВНЗ. Лише за такої умови реалізація національної системи управління якістю освіти буде успішною.

1.3. Сучасний стан дослідження проблеми управління якістю освіти на основі спеціалізованого програмно-технічного забезпечення

Для цілей нашого дослідження доцільно проаналізувати результати досліджень українських вчених та колег з Європейського Союзу щодо організаційних питань управління якістю освіти на основі ІТ та наявні підходи до виконання цього завдання з урахуванням вимог встановлених міжнародними та національними положеннями стосовно управління якістю освіти.

Починаючи розгляд феномену управління якістю освіти в Україні, доцільно зауважити, що після розпаду Радянського Союзу українська освіта

зіткнулася з багатьма проблемами, серед яких постала нагальна проблема покращення якості освіти та процесу управління якістю. Цими проблемами займалися окремі вчені, вищі навчальні заклади, в тому числі, і спеціальні підрозділи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України [124]. Загалом можна стверджувати, що рівень дослідження цього питання все ще є недостатнім, але, в той самий час, кращим, ніж у деяких країн-сусідів. Проблема дослідження організації систем управління розглядалася в Україні так само, як і в інших державах, відповідно до організаційної структури системи освіти:

- організація системи управління якістю освіти в національному масштабі;
- система управління якістю освіти у вищому навчальному закладі;
- шкільна система управління якістю освіти.

Розуміння проблем сьогодення стану справ із управлінням якістю освіти і його невідповідність викликам сьогодення спонукало законодавців прийняти вкрай необхідний Закон України «Про вищу освіту» [39]. Вимогами цього Закону передбачено формування в Україні необхідного інституційного середовища, що сприятиме створенню в Україні ефективної системи забезпечення якості вищої освіти, яка має складатися із системи внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, а також системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Вимогами Закону України «Про вищу освіту» [39] передбачено, що формування системи забезпечення якості освітньої діяльності загалом і якості вищої освіти зокрема має відбуватися на основі запровадження відповідних ІС для ефективного управління освітнім процесом.

Відповідно до державних законодавчих актів [39; 43; 68], спрямованих на реформування національної системи освіти, запроваджується така система

управління якістю освіти: управління та контроль за діяльністю вищої освіти є завданням держави, головним репрезентантом якої у сфері освіти є Міністерство освіти і науки України. Серед його завдань є визначення державних стандартів вищої освіти: вимог до змісту навчання (Освітньо-професійні програми – ОПП), до фахівця (Освітньо-кваліфікаційні характеристики – ОКХ), до засобів педагогічної діагностики (в тому числі і критеріїв якості підготовки тощо). Запроваджено категорії «ліцензія», «атестація», «державні стандарти освіти» [87].

Наразі система управління якістю освіти має бути представленою на всіх рівнях (локальний, місцевий, регіональний, державний) і сформована таким чином:

- центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки – МОН України, головний орган з моніторингу та визначення стратегії розвитку з питань якості освіти – державний рівень;
- Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, колегіальний орган, уповноважений на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти – національний рівень;
- державні акредитаційні комісії – локальний рівень; ДАК використовує комплексні контрольні роботи та кваліфікаційні завдання як основні методичні форми оцінювання підготовленості студентів і відповідно для моніторингу рівня якості освіти [87];
- центри моніторингу якості освіти (шкільна освіта) – регіональний рівень та шкільні відділи з управління якістю освіти – локальний рівень;
- дослідницькі інститути з питань якості освіти при ВНЗ та при НАПН – всі рівні (ІТЗО – Інститут Інноваційних Технологій і Змісту Освіти, УМО НАПН, ІППО – інститути післядипломної педагогічної освіти при ВНЗ тощо, що працюють у обласних центрах як то [111]);
- центри незалежної сертифікації – регіональний рівень;

- ВНЗ та їх організаційні одиниці, на які покладені завдання з управління якістю освіти – локальний рівень.

Розглянувши систему управління освіти, що була сформована відповідними законами та наказами МОН України, можемо перейти до досліджень, що репрезентують сучасні погляди на управління якістю освіти в українських ВНЗ.

Загалом питання управління якістю освіти на рівні ВНЗ розглядається вітчизняними вченими щодо декількох основних проблемних питань: процесуальна організація управління якістю освіти, проблеми інформаційно-технічного забезпечення управління якістю освіти та її зв'язок з організаційним менеджментом, педагогічний аспект управління якістю освіти та участь викладача у процесах управління якістю освіти.

З процесуальної сторони в українських джерелах часто розглядається питання формування системи управління якістю освіти на основі принципів, викладених у документації стандартів ISO 9000, хоча ця система для освітніх процесів потребує певної адаптації [177]. Так, наприклад, А. І. Чміль у своїй роботі «Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах реформування» [165] адаптує принципи, викладені в стандарті ISO 9000, під проблеми управління якістю вітчизняної освіти, а саме:

1) орієнтація на потреби студентів, переосмислення цілей ВНЗ і відповідне зростання престижу ВНЗ;

2) керівництво ВНЗ має спрямовувати його розвиток на досягнення єдності поставлених цілей і створювати середовище для продуктивної роботи через цілеутворення і планування, пріоритетність цілей, розподіл діяльності, мотивацію персоналу тощо;

3) залучення педагогічних працівників у функціонування системи управління якістю освіти, що дозволить активніше спрямовувати організацію на досягнення поставлених цілей;

4) процесуальний підхід передбачає приведення всіх різновидів діяльностей у ВНЗ до стану процесу – сукупності послідовних дій. Водночас, питання якості освіти мають бути закладені в кожен процес. Це дозволить адміністрації прогнозувати результати своєї діяльності, оцінювати її, знайти шляхи підвищення ефективності;

5) системний підхід до управління – «визначення, розуміння і управління системою взаємопов'язаних процесів з метою досягнення більшої результативності і ефективності організації»;

6) безперервне покращення, що дозволить швидко реагувати на появу прогресивних розробок, методів і технологій та швидке їх впровадження;

7) прийняття рішень, заснованих на фактах: ефективні рішення базуються на логічному чи інтуїтивному аналізі фактичних даних і отриманих відомостях [165].

А. І. Чміль також запропонував застосовувати систему управління якістю на основі використанні циклу «планування-виконання-перевірка-дія» (англ. Plan – Do – Check – Act). Таким чином, система управління якістю освіти передбачає організацію таких дій [165]:

- планування показників якості освіти;
- контроль планових показників;
- здійснення коригувальних і попереджувальних дій;
- моніторинг стану якості освіти;
- забезпечення можливості адаптації до змінюваних обставин;
- забезпечення можливості інтеграції у загальну систему управління організації у вигляді окремої підсистеми.

Серед передумов, що має виконати ВНЗ для впровадження системи управління якістю освіти, А. І. Чміль запропонував визначити процеси, що впливають на якість вищої освіти; встановити послідовність цих процесів і їх взаємодії; забезпечити наявність інформації, необхідної для підтримки роботи і нагляду за цими процесами; вимірювати, відслідковувати і аналізувати

процеси і застосовувати заходи, необхідні для досягнення запланованих результатів і постійного поліпшення; визначити критерії і методи забезпечення ефективної роботи і управління[165].

Значну частину досліджень в цій галузі займають роботи з вивчення можливостей впровадження систем управління якістю освіти на основі TQM. Так, наприклад, П. В. Стефаненко [146] досліджує проблеми впровадження систем управління якістю освіти на базі TQM за допомогою сучасних ІТ та визначає її складові частини та основні індикатори контролю якості навчання.

Доцільно відмітити роботу Г. І. Хімічевої [153], в якій поєднано підходи TQM та ISO 9001 і сформовано пропозицію щодо загального підходу до створення СУЯО за допомогою цих двох методологій. Ці ідеї знаходять своє продовження у дослідженні О. І. Котикової [71], що формує на основі цих двох методологій вимоги до СУЯО ВНЗ. Дослідники всебічно розглядають вимоги до документації, що має бути використана у роботі СУЯО. Водночас, у роботах не зазначено настанови щодо організації процесів управління та моніторингу якості освіти, відповідно до вимог, що описані у документації до міжнародної версії ISO 9001.

Щодо альтернативних методологій, European Foundation for Quality Management (EFQM – Європейський фонд управління якістю, створений в 1989 році для підвищення конкурентоспроможності європейської економіки), то доцільно зауважити, що їх особливості у вітчизняній літературі недостатньо висвітлені.

Серед досліджень з проблематики СУЯО існують також і роботи, які не віддають перевагу жодній з наявних методологій, а формують свої підходи до визначення структури системи управління якістю освіти. До таких можна віднести, наприклад дослідження О. В. Олешко [99]. За його баченням, на управління якістю освіти впливають три чинники освітнього процесу, а саме:

- якість умов освітнього процесу;
- якість освіти;

- якість самого процесу освіти.

Ми погоджуємось із думкою автора, що ці чинники мають також вплив на якість результату освіти. Відповідно до поставленої мети автор формує модель вимірювання показників якості освіти, що включають в себе як якісні, так і кількісні показники.

Українські вчені також розглядають питання управління якістю освіти з позицій системного та компетентнісного підходів і відмічають, що в Україні цей процес має відбуватися з урахуванням особливостей розвитку вітчизняної системи освіти [90] та з використанням останніх розробок вітчизняної науки, а отже пов'язують управління СУЯО із інноваційним менеджментом і такими його аспектами, як активізація нововведень дослідницько-пошукового характеру. Серед подібних інновацій називалося також поняття освітнього моніторингу, що наразі міцно укорінився в українській сфері освіти.

Інші дослідники, серед яких можна назвати В. П. Панасюка, [102] вказують на необхідність залучення власне педагогів до прийняття рішень з підвищення якості освіти, а отже і до формування систем управління якістю освіти. Необхідно зазначити, що у роботі також розглядається доцільність створення інформаційної системи управління якістю освіти, а також досліджується і зворотній вплив означеної системи на педагогічний процес. Автор зазначає, що «...знання й розуміння специфіки прояву педагогічного аспекту в управлінні якістю професійної освіти в ряді інших аспектів забезпечує ефективність і системність такого управління, зумовлює повноту охоплення й регулювання чинників в узагальненій моделі якості» [102].

Для цілей нашого дослідження важливо також розглянути інституційну практику запроваджених СУЯО у країнах Європи (Англія, Франція, Німеччина та Італія), а також наявні програмно-апаратні комплекси, що дозволяють досягти поставлених цілей з управління якістю освіти.

Відповідно до Маастрихтської конвенції Європейська Комісія, що діє відповідно до принципу субсидіарності (спільної відповідальності), має

обмежені обов'язки стосовно освіти. Її рішення мають скоріше рекомендаційний характер. У той же час, ЄК наголошує на важливості вищої освіти та необхідності документації уніфікованих, чітких та прозорих дій стосовно підтримки якості освіти для всіх країн-учасниць ЄС.

У 1994 році Нідерланди, Англія, Франція та Данія запустили пілотний проект з оцінювання якості освіти в ЄС, результати якого покладені в основу розроблених рекомендацій Ради ЄС відносно управління якістю освіти. Рада ЄС рекомендацією від 26.02.1998 року визначила необхідність створення систем оцінювання якості освіти для країн членів для досягнення таких цілей:

- забезпечення якості вищої освіти у рамках специфічного економічного, соціального та культурного контексту країн-членів ЄС;
- для мотивації та допомоги ВНЗ у використанні оцінювання якості освіти як засобу підвищення якості навчання;
- для стимулювання взаємного обміну даними про якість та оцінювання якості в ЄК та на світовому рівні, а також для стимулювання кооперації між ВНЗ.

Починаючи від дня підписання Болонської декларації від 19 червня 1999 року, країни-підписанти почали процес гармонізації своїх систем освіти з метою запровадження єдиного підходу у ЄС до організації навчального процесу та управління ВНЗ. Наразі, кожна з країн-учасників ЄС привела свої системи освіти у відповідність до вимог Болонського процесу, що були викладені у відповідних комюніке, однак реалізація цих вимог не була однаковою для всіх країн-учасниць ЄС. Певні відмінності існують і у структурі управління якістю освіти. Слід зазначити, що діяльність таких загальноєвропейських інституцій, як EQAR та ENQA, які були розглянуті вище, розповсюджується на весь Європейський Союз.

У Європі немає єдиного стандартизованого підходу до формування процесуальної структури управління якістю освіти у ВНЗ, тож це питання покладено цілком на адміністрацію ВНЗ. Як і в інших частинах світу, одними з

найпопулярніших рішень для управління якістю освіти серед університетів Європи є методології ISO 9000 та TQM, базові засади яких прийшли із бізнесу [180]. Ще одною методологією, яка знайшла свою популярність серед європейських університетів – EFQM (European Foundation for Quality Management) [175].

Проекти з оцінки якості освіти у Великій Британії розпочалися у 1984 р. Міністерством освіти із зовнішньої атестації університетських досліджень, що надалі були розширені до навчальної діяльності і наразі стали одним із обов'язків Ради Фінансування Вищої Освіти (Higher Education Funding Council – HEFC). Окрім цього, починаючи із свого створення у 1991 році, Рада з питань Якості Вищої Освіти (Higher Education Quality Council – HEQC) проводить аудити з якості освіти всіх ВНЗ Великої Британії [180]. У серпні 1997 року HEQC була замінена Агентством з питань оцінювання якості (Quality Assurance Agency – QAA), що сфокусувала свою увагу на питанні, як саме ВНЗ виконують свої обов'язки з дотримання академічних стандартів та якості їх програм. Окрім цього, на рівні ВНЗ мають функціонувати свої процеси з оцінювання та управління якістю освіти, що також оцінюються Агентством з питань оцінювання якості освіти [177]. Міністерством Освіти покладено на QAA завдання щодо розроблення спеціальних документів (бенчмарків), за якими оцінюється діяльність ВНЗ.

У Франції управління якістю освіти покладено на такі національні інституції:

- Міністерство вищої освіти та досліджень;
- Міністерство національної освіти;
- AERES (Evaluation Agency for Research and Higher Education – Агентство оцінювання досліджень та вищої освіти), що є членом EQAR та ENQA, займається питаннями зовнішнього оцінювання якості управління освіти і виконує функції аналогічні QAA у Великобританії;

- комітети якості на рівні ВНЗ (наприклад: <http://www.univ-bordeaux.fr/demarche-qualite/>);

- Національний комітет оцінювання Comité national d'évaluation (CNE), що підпорядковується президенту Франції і доповідає міністру освіти [117].

В Німеччині управління якістю освіти представлено різноманітними інституціями, що функціонують на відповідних рівнях:

- Міністерство освіти ФРН, що є найвищим органом у системі освіти Німеччини;

- міністерства освіти земель, що підпорядковуються Міністерству освіти ФРН і координують ВНЗ на регіональному рівні;

- відділи управління якістю на рівні ВНЗ (кожен університет має власне відділення з управління якістю освіти);

- інститут Розвитку Якості у Освіті (Institut zur Qualitätsentwicklung im Bildungswesen – IQB) [118], що займається проблемами постійного вдосконалення результатів освіти через створення стандартів, показників якості освіти тощо. Серед інших проблем на цей інститут покладається зовнішнє оцінювання ВНЗ Німеччини на відповідність стандартам освіти.

В Італії питаннями управління якістю освіти займаються такі міністерства та інституції:

- Міністерство освіти, університетів і наукових досліджень Італії (Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca) як головний орган управління освітою в Італії;

- Національний комітет оцінювання університетських систем - Comitato Nazionale per la valutazione del Sistema universitario [116], як інституційна одиниця міністерства університетів Італії.

Комітет є незалежною організаційною ланкою. До завдань цього комітету належить: визначення основних критеріїв оцінювання діяльності університету, підготовка річного рапорту з оцінювання університетських систем для міністерства освіти Італії, розроблення та впровадження нових методологій та

практик оцінювання, проведення досліджень про стан вищої освіти в Італії, визначення, розроблення і впровадження стандартів, індикаторів якості освіти та інші.

Проведення ретельного аналізу щодо інституційного забезпечення систем управління якістю освіти в країнах Європейського Союзу дозволяє перейти до розгляду програмно-апаратних засобів для підтримки управління якістю освіти.

Цілком зрозуміло, що в зв'язку з різноманітністю підходів до вирішення питання управління якістю існує також і значна кількість програмно-апаратних засобів реалізації процесу вирішення цієї проблеми. Зазвичай ці програмно-апаратні засоби можна поділити на дві великі категорії:

- ІСУЯО від спеціалізованих виробників програмного забезпечення;
- ІСУЯО, створені на замовлення адміністрації ВНЗ.

До першої категорії відносяться ІС, створені у спеціалізованих підприємствах-розробниках програмного забезпечення, як:

- Student Lifecycle Management (SAP SLM);
- Quality Information System (HIS QIS);
- гнучкі системи на основі IBM Cognos [120];
- системи на основі 1С:Університет, тощо.

Друга категорія включає в себе ПЗ, створене спеціально відповідно до вимог, поставлених тим чи іншим ВНЗ або групою скооперованих ВНЗ. Такі рішення можуть мати загальноуніверситетський або інколи регіональний характер. Нижче наведені приклади регіональних ІС, з можливостями управління якістю освіти:

- система прийняття рішень для ВНЗ Баварії (Computerbasiertes Entscheidungsunterstützungssystem für die Hochschulen in Bayern) на основі SAP NetWeaver та CEUS;
- система автоматизації екзаменаційних процесів jExam. Сайт jExam є бібліотекою підручників і точкою контакту студентів для запису на курси, семінари і стажування, а також на іспити і тести [121].

Загальноуніверситетські системи управління якістю освіти створюються як результат інтеграції багатьох ІС, що використовуються у ВНЗ. При цьому враховуються вимоги адміністрації ВНЗ і можливості наявного ПЗ (як то – наявна ІС планування ресурсів, управління навчальним процесом тощо). Отже СУЯО одного ВНЗ може бути абсолютно несхожою на СУЯО інших ВНЗ. Однак розроблення своїх СУЯО є дуже ресурсозатратним процесом, адже ВНЗ необхідно провести за власний кошт аналіз вимог, створення ТЗ та врешті решт профінансувати розробку подібної системи. Таким чином, ВНЗ частіше звертаються до великих підприємств – виробників ПЗ, адже інтеграція готового продукту є менш затратною у фінансовому плані.

Існують також ІС, наділені широкою функціональністю, що часто не є обмеженими лише управлінням якістю. Їх функції знаходяться в площині тотального управління ВНЗ за допомогою ІТ. До таких програмно-апаратних засобів, що мають великі можливості конфігурації та компонування під потреби ВНЗ, відноситься SAP SLM (Student Lifecycle Management) – модульний програмний продукт, що в поєднанні із системою планування ресурсів SAP R3 представляє собою багатофункціональний програмний комплекс для автоматизації більшості процесів управління ВНЗ. В основі функціонування SAP лежить так звана академічна структура ВНЗ, що включає в себе організаційну структуру ВНЗ, академічний календар, та правила та вимоги до студентів відповідно до запропонованих спеціальностей. Система включає в себе управління такими функціональними ланками ВНЗ:

- організаційна структура ВНЗ (департаменти, інститути, факультети);
- управління персоналом (в тому числі і зовнішні зв'язки);
- управління циклом навчання студентів, а саме:
  - адміністрування подань на навчання,
  - управління даними зарахованих студентів,
  - управління структурою навчання – як то програми, спеціальності, модулі тощо,

- формування розкладу та управління академічним календарем,
- управління фінансовими питаннями з оплати навчання,
- управління успішністю та екзаменаційне планування.

Інші аспекти також можуть включатися в управління якістю навчання. До прикладу, фінансові показники або матеріальні та нематеріальні активи можуть обліковуватися із системи управління ресурсами підприємства SAP R3. Однак слід зазначити, що SAP SLM лише частково покриває потреби ВНЗ у даних стосовно показників якості освіти. Можливо у випадку її використання з'явиться потреба у створенні консолідуючої системи звітності, що дозволила б адміністрації ВНЗ приймати рішення стосовно підвищення якості освіти.

Іншим комплексним програмний продуктом є HIS QIS (HIS Quality Information System) – ІС з управління якістю, або за новим визначенням – підвищення якості управління ВНЗ у Інтернеті через самообслуговування (Qualitätssteigerung der Hochschulverwaltung im Internet durch Selbstbedienung) [122]. HIS – це модульна система з управління якістю освіти у ВНЗ. Означений програмний продукт є одним із трьох програмних продуктів HIS і реалізує бачення на електронне управління та організацію ВНЗ.

Серед модулів, що можуть бути інтегровані у цей програмний продукт можна назвати такі:

- LSF – програмний засіб (web application), що використовується для організації навчального процесу у ВНЗ, враховуючи організацію і розподіл за відділами, в т.ч. розклад, зберігання лекційних матеріалів для доступу онлайн, тощо; LSF дозволяє студентам формувати свої розклади для відвідування лекцій, вибір модулів тощо;
- SOS/QISSOS – модуль для допомоги студентам, який вміщує функції пошуку, управління оплатами, статистику, управління чіпкартами студентів та інше;

- POS/QISPOS – модуль для управління екзаменами, який включає розподіл за модулями для студентів різних факультетів та спеціальностей, функції запису на екзамен, презентації результатів екзаменів;

- ZUL/QISZUL – онлайн-модуль для запису/подання документів на вступ до ВНЗ. Завдяки цьому модулю подання документів до ВЗН спрощується до реєстрації онлайн та пересилання пакету документів поштою. Цей модуль також включає систему оповіщення про вступ до ВНЗ;

- SVA та ZEB – клієнт-серверний застосунок для управління персоналом і робочими місцями, в тому числі облік відвідування роботи, роботу з терміналами відвідувань, обрахунок відпусток, розклад та графіки атестацій;

- модулі щодо управління господарством: MBS (управління господарством), FIBU (бухгалтерія), BES (закупівлі), IVS (управління інвентарем), MAT (матеріали), ABU (управління нерухомістю), а також модулі щодо фінансової звітності та управління матеріальними ресурсами;

- BAU/BAUISY – модуль для управління будівлями (в т.ч. і розподіл аудиторій та площ) ;

- COB – модуль інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття рішень при управлінні (модуль контролінгу);

- SuperX – сховище даних, що дозволяє конфігурувати будь-які звітності за даними та формувати їх відповідно до побажань адміністрації ВНЗ;

- ISY – клієнт-серверний застосунок для Windows – для опрацювання даних, що відносяться безпосередньо до освітнього процесу. Програма застосовується для статистичних опрацювань, створення списків, довідок тощо і є основою для проведення оцінювання якості освіти і прийняття відповідних рішень. Конфігурація результатів може бути сформована відповідно до побажань адміністрації ВНЗ;

Важливим програмним продуктом є розробка компанії IBM – Academic Productivities and Insights, яка пропонується як рішення для освітньої галузі на рівні регіону. Це ПЗ розроблене на базі системи IBM Cognos Business

Intelligence, що включає в себе конфігуровані звіти Cognos Reports та інструменти аналізу для того, щоб допомогти ВНЗ, школам, районним відділам управління освіти побудувати взаємопов'язану і інтелектуальну систему для управління продуктивністю освіти. Окрім цього в ПЗ включено статистичний пакет IBM SPSS для оцінювання якості управління освітою. Це ПЗ використовує модель даних IBM Insight at School –конфігурований набір бізнес-аналітики для адміністрації ВНЗ, а в поєднанні із системою управління ресурсами підприємства Cognos TM1 надає можливості для управління фінансами та оперативного планування для ВНЗ. За допомогою зазначеного вище ПЗ може здійснюватися управління продуктивністю та якістю освіти через:

- спрощення процесу оцінювання академічної успішності студентів;
- спрощення прийняття рішень та поліпшення результатів за допомогою системи прогнозування IBM SPSS;
- провадження моніторингу та аналіз ключових показників ефективності, таких як успішність, або інших критеріїв: як проконфігурованих, так і спеціально розроблених для конкретного ВНЗ;
- автоматизацію збору та подання інформації щодо якості управління до районних управлінь з освіти для виконання районних, державних або федеральних мандатів.

У Росії широкого використання набуває специфічне ПЗ 1С:Університет, що було створено у російській компанії 1С для автоматизації діяльності управління ВНЗ та може включати у себе і управління якістю на засадах TQM. Ця система побудована на архітектурі клієнт-сервер, та надає можливості багатокористувацької роботи через локальну мережу або Інтернет з використанням тонкого клієнту, або просто у веб браузері. За її допомогою можна автоматизувати роботу таких організаційних одиниць:

- роботу приймальної комісії;
- планування навчального процесу (навчальні плани, навантаження);

- управління контингентом студентів (ведення справ, успішності, відвідування, та військовий облік);
- роботу с наказами;
- друк дипломів, довідок, тощо;
- облік працевлаштування випускників;
- облік оплати за навчання [123].

Університет може також інтегрувати зазначену вище систему ІС із іншими програмними засобами компанії, такими як ІС: Бухгалтерія тощо. Це дозволяє отримати в результаті комплексну систему для стратегічного управління університету і проведення моніторингу та управління якістю за допомогою систем зведених показників, що можуть формуватися за бажанням адміністрації ВНЗ.

Розглянувши приклади реалізації ІСУЯО першої категорії розглянемо декілька прикладів ІСУЯО створених під замовлення.

Загальноуніверситетська система звітності технічного університету Мюнхена (TU München) побудована на основі програмного продукту SAP NetWeaver і є основним інтегрованим рішенням для планування та контролю розвитку університету. Система забезпечує необхідною інформацією керівництво ВНЗ, відділ інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття рішень при управлінні (контролінгу), а також керівництво факультетів та інститутів для прийняття ними відповідних рішень з питань стратегічного і тактичного планування та управління. Система використовується також для проекту регіональної системи управління якістю освіти федеративної землі Баварія (CEUS).

Зазначена вище система консолідує дані з різноманітних джерел, як то – HIS SOS, власного модулю управління екзаменами та системи SAP R/3, що використовується для управління фінансами, матеріальними та нематеріальними активами університету. Дані збираються із багатьох ІС, в тому числі і реального часу, та зберігаються у сховищі даних. За допомогою сховища

даних можна розраховувати тренди розвитку тих чи інших показників, та виявляти їх вплив на зведені показники якості освіти, що в свою чергу створює необхідну основу для прийняття рішень адміністрацією університету [182].

ІС jExam TU Dresden є не настільки глобальною та функціонує лишень в межах Інституту інформатики Технічного університету Дрездена. Це проект Інституту інформатики, що розробляється співробітниками цього Інституту для власних потреб, але з подальшою можливістю перетворити його на комерційну систему. В основі цієї СУЯО покладена система планування навчального процесу (LAPlaS), що виконує функції управління та планування навчальним процесом, створенням розкладів, плануванням екзаменів, зберіганням результатів успішності студентів та ін. Окрім цього в СУЯО jExam входять програмні додатки Manager – для управління розкладом екзаменів, внесенням результатів оцінювання та формування звітності за оцінками якості навчання; Secretary – для управління розкладом занять та організацію викладацького складу [121].

Окрім того, система jExam представлена в Інтернеті для спрощення доступу до оцінок студентам інституту інформатики. Студенти мають змогу записатись на екзамени та переглянути свою успішність, та розклад пар. Система підтримує інтерфейси на основі протоколу SOAP та мови опису зовнішніх інтерфейсів веб-сторінок WSDL, що дозволяє розробляти нові модулі для неї.

Українські ІСУЯО наразі не представлені відокремленим програмним рішенням. Наявні системи представлені виключно програмними засобами другої категорії, часто – власного виробництва.

Нажаль через брак коштів, автоматизація процесів управління в тому числі і управління якістю освіти проходить не достатньо швидко, тож майже всі розроблення створюються власними силами ВНЗ, без залучення спеціалізованих компаній з виробництва ПЗ. Це, в свою чергу, пов'язано з тим, що позиції МОН України з питань якості освіти до сьогоднішнього дня мали

скоріше рекомендаційний характер і не окреслювали вимог до відповідного програмного забезпечення, адже управління якістю на рівні Держави та на регіональному рівні все ще не є достатньо автоматизованим. У той же час, створення в Україні ефективної системи забезпечення якості вищої освіти, яку передбачено вимогами Закону України «Про вищу освіту» [39], вимагатиме розробку новачійних рішень щодо створення та впровадження ІСУЯО.

Висновки до першого розділу

Аналіз історичних, філософських, психолого-педагогічних аспектів розвитку економічної освіти в Україні, сучасних вимог до управління якістю освіти майбутніх економістів у контексті вітчизняного і світового досвіду, а також сучасного стану дослідження проблеми управління якістю освіти на основі спеціалізованого програмно-технічного забезпечення дозволив визначити такі результати.

На базі аналізу історичного, філософського, психолого-педагогічного аспектів розвитку економічної науки та освіти визначено основні наукові підходи щодо науково-теоретичного обґрунтування, проектування та розроблення інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів, до яких належать: інформаційно-комунікаційний, системний, особистісно-орієнтований та компетентнісний підходи.

Встановлено, що науково-теоретична основа розвитку економічної освіти знаходиться на «золотому перетині» науково-теоретичних принципів філософського пізнання щодо основних закономірностей розвитку соціально-економічних процесів; концептуальних положень філософії, історії економічних вчень, економічної теорії, ІКТ, сучасних педагогічних ІТ щодо науково-теоретичного узагальнення інтелектуально-економічного суспільного досвіду; сучасних концепцій розвитку та реформування економічних систем.

Уточнено зміст поняття *професійна компетентність майбутніх економістів*, підвищення рівня якої є однією з головних цілей застосування

ІСУЯО майбутніх економістів, розглядається в дослідженні як інтегративна здатність особистості до провадження ефективної економічної діяльності, що є комплексом набутих у результаті фахової підготовки, самонавчання, власного професійного досвіду знань, вмінь і навичок у сферах економічних наук, а також ділової комунікації, партнерства, здатність до вільного оперування ними, а також ефективного застосування під час практичної економічної діяльності; здатність до творчого, нестандартного розв'язання економічних ситуацій, продукування оригінальних економічних ідей на основі мотиваційної цілеспрямованості особистості до успішної економічної діяльності. Її зміст складають когнітивна, фахово-діяльнісна та комунікативна компетентність. Окрім сукупності наведених вище компетентностей, що формують у процесі фахової підготовки необхідний комплекс спеціальних професійних знань, вмінь і навичок, доцільно враховувати ще й відповідну мотивацію (професійні потреби, інтереси, установки та готовність до фахової економічної діяльності), а також саморегуляцію та самоконтроль на основі рефлексивного осмислення фахової економічної діяльності.

Уточнено *сутність поняття «якість освіти майбутніх економістів»* як ступеню відповідності сформованої сукупності умов освітнього процесу і його результату сформульованим потребам або очікуванням учасників цього процесу, споживачам, державі і суспільству в цілому; визначено, що якість освіти визначається рівнем професійної компетентності, набутої у процесі фахової підготовки. Рівень якості економічної освіти визначається рівнем професійної компетентності майбутніх економістів, який задовольняє сьогоденні і майбутні потреби громадян, підприємств і організацій, суспільства і держави. Для поняття «якість освіти майбутніх економістів» визначено внутрішні (якість освітнього середовища та якість результатів освітнього процесу) і зовнішні чинники (задоволення потреб особистості, роботодавця і держави).

На основі аналізу наукових досліджень теорії оптимального управління складними системами удосконалено *сутність поняття «управління якістю освіти»* як процес, що включає регулювання якості шляхом встановлення норм щодо освітньої діяльності з метою досягнення певних запланованих освітніх результатів; нагляд та контроль за дотриманням встановлених норм якості; отримання і аналіз інформації про результати освітньої діяльності; вжиття заходів щодо дотримання встановлених норм та здійснення заходів щодо удосконалення змістового наповнення елементів системи освіти.

Уточнено поняття *«управління якістю економічної освіти»* “ як специфічний вид суспільно-освітянської діяльності, що спрямована на підтримку і поліпшення якості й результативності функціонування як економічної освіти, так і економічної галузі в цілому, а також загальноосвітнього, культурного та професійно-компетентнісного рівнів осіб, задіяних у освітньому процесі.

Встановлено, що *створення* системи управління якістю освіти передбачає визначення процесів, які впливають на якість вищої освіти, розгляд їх послідовності та взаємодії; визначення критеріїв і методів забезпечення ефективної роботи і управління системою; забезпечення здобуття адекватних відомостей для нагляду за процесами; проведення аналізу процесів; застосування заходів, необхідних для досягнення запланованих результатів і подальшого їх удосконалення. Рівень якості економічної освіти обумовлює рівень професійної компетентності майбутніх економістів, який є результатом фахової підготовки, оскільки професійна компетентність може бути підвищена за допомогою оптимізації навчальних процесів, в тому числі через запровадження ІСУЯО.

Створення системи управління якістю освіти на національному рівні в рамках євроінтеграційних прагнень України у контексті вимог до участі у Болонському процесі, передбачає вироблення стандартів, норм і вимог до загальноуніверситетських систем управління якістю освіти. Необхідними є

відповідність означених стандартів, норм і вимог, існуючим у Європейському Союзі стандартам, нормам і вимогам, а також наявність міжуніверситетського аналізу результатів оцінювання якості освіти. Доцільним є використання стандартів із сфери управління якістю на підприємствах.

Розгляд науково-теоретичних джерел щодо сучасних вимог до управління якістю освіти загалом і економічної освіти зокрема дозволив визначити основні світові та вітчизняні тенденції розвитку управління якістю освіти майбутніх економістів: покращення процесів управління якістю економічної освіти на основі визначення чіткої місії та стратегічних цілей ВНЗ; використання інноваційних підходів до процесу управління якістю економічної освіти, запозичених із галузей економічно-підприємницької діяльності; направленість на підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів; спрямованість на спільну стандартизацію та кооперацію систем оцінювання якості економічної освіти на рівні ВНЗ; досягнення відповідності стандартів якості економічної освіти вимогам роботодавців на базі використання сучасних підходів, запозичених із галузей економічно-підприємницької діяльності.

Основні результати першого розділу дослідження опубліковано у роботах [128; 129; 155; 161; 162; 163].

РОЗДІЛ II.

ПРОЕКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

2.1. Загальна методика дослідження проблеми

Проведений аналіз науково-теоретичної літератури з досліджуваної проблематики дозволив визначити **гіпотезу дослідження**, а саме: якість освіти у ВНЗ підвищується за умови впровадження у ВНЗ ІСУЯО та методики її застосування.

Методологічну основу дослідження складають:

- сукупність концептуальних засад, принципів, методів, передбачена нормативно-правовими актами України, що забезпечують і регулюють функціонування та реформування національної системи освіти загалом та системи економічної, інформаційно-комунікаційної вищої освіти зокрема;
- сукупність концептуальних засад, принципів, методів, передбачена нормативно-правовими актами Європейського Союзу щодо забезпечення умов функціонування, регулювання та співпраці систем вищої освіти країн - членів, формування професійної компетентності майбутніх економістів;
- сукупність концептуальних положень філософії, педагогіки, економічної теорії, ІКТ щодо проблематики управління якістю освіти майбутніх економістів у контексті інформаційно-комунікаційного, системного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів;
- сукупність сучасних концепцій щодо застосування ІС в освіті.

Нормативно-правову базу дослідження становлять:

- Закон України «Про освіту» [43] ;
- Закон України «Про вищу освіту» [39] ;
- Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [44] ;

- Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [41];
- Закон України «Про Національну програму інформатизації» [42];
- Закон України «Про інформацію» [40];
- Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» [92];
- Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [94] ;
- розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [147] ;
- рішення Колегії Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції економічної освіти» [67];
- постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки» [34];
- розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки» [66];
- проект Концепції розвитку професійно-технічної освіти в Україні на 2010-2020 роки (проект) [68];
- постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Єдину державну електронну базу з питань освіти» [105].

До нормативно-правових актів Європейського Союзу стосовно функціонування і співпраці систем вищої освіти країн – членів ЄС доцільно віднести:

- Спільну декларацію міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (Bologna Declaration of 19 June 1999: Joint Declaration of the European Ministers of Education);

- Рекомендацію Європейського Парламенту і Ради 2008/С 111/01 «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя» [111];

- Рішення Європейського Парламенту і Ради № 2318/2003/ЕС від 05 грудня 2003 про ефективну інтеграцію інформаційно комунікаційних технологій в освіту і навчальні системи [112];

- Лісабонську стратегію щодо розбудови заснованої на знаннях висококонкурентноспроможної економіки, яка схвалена Європейською радою 24 березня 2000 року [79].

Теоретично-джерельну базу дослідження становлять положення наукових праць щодо: сучасної філософії освіти (В. П. Андрушенко, Б. С. Гершунський, І. А. Зязюн); проблем педагогічної діагностики (Ю. В. Бабанський, О. В. Безпалько, Б. П. Бітінас, В. І. Бондар, М. К. Голубєв, К. Інгенкамп, О. І. Кочетов, Л. П. Крившенко, Г. С. Цехмістрова); підвищення якості освіти на базі ІКТ (В. Ю. Биков, Б. С. Гершунський, М. І. Жалдак, І. П. Підласий, Н. Ф. Тализіна); використання соціальних Інтернет-сервісів в освітньому просторі (Є. Д. Патаракін, Б. Б. Ярмахов); розвитку інформатизації освіти (В. Ю. Биков, А. М. Гуржій, М. І. Жалдак, В. О. Зайчук, М. З. Згуровський, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, В. І. Луговий, В. С. Міхалевич, С. М. Ніколаєнко, В. В. Олійник, О. В. Співаковський, П. М. Таланчук, С. А. Раков, Т. І. Коваль, В. М. Кухаренко, А. В. Яцишин, О. М. Спірін та ін.); педагогічних вимірювань (В. С. Аванесов, Л. І. Білоусова, Ф. Бейкер, Ф. Браун, Ю. О. Жук, Л. І. Зайцева, Дж. Равен, Б. Райт, Н. Розенберг, П. А. Ротаєнко, В. П. Сергієнко, М. Стоун, О. Г. Шмельов); активізації науково-дослідницької діяльності студентів на базі новітніх технологій (О. А. Абдулліна, В. П. Андрущенко, О. В. Адаменко, О. А. Дубасенюк, І. Карасьова, Н. М. Кузьміна, А. М. Мітяєва, О. Г. Мороз, Н. В. Рогальська, В. О. Сластьонін); залучення системного підходу до аналізу педагогічних систем (Р. Акоф, С. І. Архангельський, Б. Берталанфі, В. П. Беспалько, С. У. Гончаренко, Н. М. Кузьміна); особистісно-орієнтованого

підходу до фахової підготовки студентів (І. Д. Бех, І. А. Колесникова, А. В. Хуторської); проблем відкритої освіти (Р. Ю. Баранюк, В. Ю. Биков, Д. Кале, Є. Д. Патаракін); тенденцій розвитку університетської освіти в інформаційному суспільстві (М. З. Згуровський, О. П. Мещанінов, В. А. Садовничий, П. Скотт, Є. М. Хриков); інформатизації освіти (О. В. Адаменко, О. А. Андреев, Н. В. Морзе, Є. С. Полат, І. Роберт); моделювання інформаційно-освітнього середовища (О. А. Андреев, А. А. Ахayan, В. Ю. Биков, Ю. О. Жук, В. П. Козирев, Ю. С. Мануйлов, Т. Менг), формування економіко-теоретичної компетентності (В. А. Болотов, І. А. Зимня, В. С. Ледньов, М. Д. Нікандров, В. С. Пономаренко, М. В. Рижаків, В. П. Сергієнко, О. М. Спирін), формування інформаційної компетентності (Т. І. Коваль, А. В. Хуторської). [1; 2; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 19; 25; 31; 36; 37; 38; 46; 47; 49; 57; 60; 74; 75; 88; 93; 95; 104; 106; 100; 109; 110; 113; 133; 134; 139; 141; 148; 164; 166; 170; 172; 173; 181; 185].

Організація дослідження. Відповідно до поставлених завдань проведення дослідження відбувалось у три етапи протягом 2010-2014 років.

На першому етапі (2010 - 2011 рр.) здійснено аналіз літератури з проблем управління якістю освіти в т. ч. вищої, кількісного та якісного оцінювання знань, моніторингу якості фахової підготовки майбутніх економістів, інструментарію, форм і методів освітніх вимірювань, використанню сучасних інформаційних, мультимедійних технологій; визначено науково-теоретичні засади дослідження; конкретизовано об'єкт і мету дослідження; встановлено вихідні методологічні позиції; визначено основні методи дослідження.

На другому етапі (2011 - 2012 рр.) в результаті науково-пошукової діяльності було здійснено теоретичне обґрунтування і розроблення методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів; розроблено програмне забезпечення ІСУЯО, проведено констатувальний експеримент, спрямований на виявлення стану сформованості професійних компетентностей майбутніх економістів; проаналізовано та узагальнено здобуті дані.

На третьому етапі (2013 - 2014 рр.) було апробовано, упроваджено та експериментально перевірено методику застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів на основі розробленої методико-технологічної моделі, узагальнено результати дисертаційного дослідження, а також здійснено його літературне та графічне оформлення.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота відбувалась на базі Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Українського інституту розвитку фондового ринку Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Інституту фізики, математики, економіки та інноваційних технологій Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя протягом 2013 – 2014 навчальних років.

До участі у проведенні експериментальної роботи було залучено було залучено загалом 204 студентів економічних спеціальностей для констатувального експерименту, що навчаються за освітньо-професійними програмами бакалавра та магістра, а також 38 викладачів та співробітників університетів. Для формувального експерименту експериментальні групи (ЕГ) налічували 72 студентів, контрольні групи (КГ) – 75 студентів.

Етапи проведення експериментальної роботи.

На *пошуковому етапі* експериментальної роботи, що тривала протягом 2011 року, на основі системного підходу відбулось технологічне проектування та педагогічне моделювання ІСУЯО майбутніх економістів як цілісну динамічну систему організаційно-цілеспрямовуючого, когнітивно-компетентнісного та звітно-контрольного структурних компонентів.

На *констатувальному етапі* експериментальної роботи, що тривала протягом 2012 року, відбулось діагностування рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів як комплексу когнітивної, фахово-

діяльнісної та комунікативної компетентностей, а також надано якісні характеристики низькому, середньому та високому рівням.

На *формуальному етапі експериментальної роботи*, що тривала протягом 2013-2014 років, здійснено апробацію, упровадження та експериментальну перевірку методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів у процесі формування їх професійної компетентності, проаналізовано результати експериментальної роботи щодо підтвердження гіпотези, мети і завдань дослідження.

Вірогідність та аргументованість забезпечується науковими і методологічними основами дослідження, проведенням системного і детального аналізу теоретичного та емпіричного матеріалу, відповідністю дібраних методів дослідження поставленій меті та завданням, результатами проведеного педагогічного експерименту, опрацьованих статистичними методами.

2.2. Педагогічні та програмні складові інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів

Проблему дослідження на наш погляд доцільно проводити на основі інтеграції наукових досліджень різних галузей таких як (соціальна) інформатика, теорія кібернетики, філософія освіти, педагогіка освітнього менеджменту, соціологія, тощо. Взявши за основу створення систематизованої та завершеної понятійно-категоріальної конструкції відкривається можливість дослідження нашої проблеми в контексті інформатичної науки, та педагогіки освітнього менеджменту.

Теоретичне обґрунтування феномена управління якістю освіти майбутніх економістів за допомогою ІСУЯО, відповідно потребує визначення певних засадничих понять, що були покладені в основу концепції дослідження. Першим кроком в такому випадку має бути окреслення понятійного кола, що б дозволило нам відобразити наукову специфіку, на якій ґрунтується наукове визначення структури ІСУЯО.

Таким чином з метою науково-теоретичного обґрунтування, дослідження та формування феномену ІСУЯО майбутніх економістів доцільно, на нашу думку, всебічно проаналізувати взаємообумовлені дефініції «інформація», «система», «інформаційна система», а також «структура» та «інформаційний підхід» у контексті системного підходу.

Перш за все необхідно визначити поняття «інформації». Воно трактується у енциклопедичному словнику як «відомості, що передаються усно, письмово чи якимось іншим способом, за допомогою умовних сигналів з використанням технічних засобів тощо, а також сам процес передавання чи здобуття цих відомостей» [137]. С.У. Гончаренко в Українському педагогічному словнику тлумачить дане поняття «одне із загальних понять науки; в широкому розумінні – нові відомості про навколишній світ, одержувані в результаті взаємодії з ним» [26, 150].

У словнику «система» (від грецького «ціле, складене з частин») передбачає наявність певного порядку, обумовленого планомірним, правильним розміщенням пов'язаних між собою частин як сукупність елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках один з одним і створюють певну цілісність, єдність. У той же час, поняття «структура» розглядається у словнику як взаєморозташування і зв'язок складових частин будь-чого [137].

Оскільки наукові педагогічні дослідження, як правило, здійснюються на основі системного підходу і саме з його позицій забезпечують розгляд відповідних педагогічних феноменів, то багато вчених, серед яких можна виділити І. П. Підласого [104], Є. М. Степанова [145] та ін., присвятили свої праці аналізу, узагальненню та конкретизації систем у цілому.

У власному дослідженні Є. М. Степанов окреслює систему як сукупність великої кількості одиниць, у якій кожна одиниця підкорюється законам причинно-наслідкових зв'язків, а єдність відношень і зв'язків окремих частин обумовлюється виконанням певної складної функції, яка є можливою завдяки

структурі з великого числа взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів [145].

І. П. Подласий вважає, що «структуру системи складають виділені за прийнятим критерієм елементи (компоненти), а також зв'язки між ними» [104].

Аналіз науково-теоретичної літератури з питання формування та розвитку ІС дозволяє констатувати, що термін «інформаційна система» використовується як у широкому, так і у вузькому значенні. У широкому сенсі ІС є сукупністю технічного, програмного та організаційного забезпечення, а також персоналу, і призначена для того, щоб своєчасно забезпечувати належних людей належною інформацією [184].

На думку М. Р. Когаловського, інформаційною системою називається комплекс, що включає обчислювальне і комунікаційне обладнання, програмне забезпечення, лінгвістичні засоби та інформаційні ресурси, а також системний персонал, і забезпечує підтримку динамічної інформаційної моделі деякої частини реального світу для задоволення інформаційних потреб користувачів [63]. Стандарт ISO / IEC 2382-1 визначає інформаційну систему як систему оброблення інформації, що працює спільно з організаційними ресурсами, такими, як люди, технічні засоби та фінансові ресурси, які забезпечують та розподіляють інформацію [142].

У вузькому значенні ІС розглядається як програмно-апаратна система, призначена для автоматизації цілеспрямованої діяльності кінцевих користувачів, що забезпечує, відповідно до закладеної в неї логікою оброблення, можливість отримання, модифікації і зберігання інформації [82].

Інформаційний підхід відіграє велику роль у формуванні принципів функціонування ІСУЯО майбутніх економістів має зв'язок із інформаційним аспектом кібернетичного підходу, за яким управління можна розглядати як ІС, та окрім того виявити роль інформації що передається у системі, специфіку інформаційних процесів з урахуванням фідбеків, фактора часу, цілепокладання, тощо.

Враховуючи норми стандарту ISO/IEC 2382-1:1993[142], поняття *«інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів»* було визначено як систему оброблення інформації та відповідні організаційні ресурси, що забезпечують комплексну автоматизацію процесів щодо підвищення рівня управління економічним навчанням у ВНЗ, контролю за результатами фахової підготовки економістів згідно до стандартів вищої освіти на основі збору, оброблення, агрегації, систематизації та зберігання індикаторних даних стосовно якості освіти з метою формування професійної компетентності майбутніх фахівців у економічній галузі.

ІСУЯО майбутніх економістів була розроблена у контексті системного та інформаційного підходу відповідно до основних позицій щодо характерних властивостей, притаманних, з одного боку, педагогічним, з іншого боку, інформаційним системам. ІСУЯО проектувалась як система, що включає необхідну кількість взаємопов'язаних, взаємообумовлених, взаємодіючих компонентів. Означені компоненти відповідають за управління та контроль щодо формування економічної, інформаційно-комунікаційної ерудованості студентів (високий рівень набуття поглиблених знань та умінь, а також здатність до їх оперативного застосування), забезпечення професійної спрямованості фахової підготовки (високий рівень набуття комплексу професійних компетентностей студентів), інтенсифікації їх інтелектуальних можливостей у контексті економічної науково-дослідної діяльності, фінансового, кадрового та ін. забезпечення навчально-виховного процесу.

Принципи функціонування ІСУЯО були сформовані на основі тісної взаємодії структурних компонентів та відповідних функцій. Слід зауважити, що до розробки структурних компонентів ми підходили не відокремлено, а враховуючи тісні їх співвідношення між собою [138; 126]. Ми погоджуємось із думкою Є. М. Степанова, що функції, які забезпечують діяльність професійно-педагогічних систем, здійснюють базові зв'язки між вихідним станом

структурних елементів системи і отриманим результатом, виявляючи ознаки того чи іншого об'єкта у його взаємозв'язку з іншими об'єктами [145].

З огляду на вищезазначене, ми підходили до розробки ІСУЯО майбутніх економістів з *урахуванням її цілісності на основі нерозривної, динамічної взаємодії її структурних компонентів і функцій*. У той же час, науково-теоретичне обґрунтування компонентної структури ІСУЯО, її технологічне проектування передбачало не тільки розробку програмного забезпечення, наявність відповідних інформаційних ресурсів тощо, а і створення відповідної матеріально-технічної бази обчислювального і комунікаційного обладнання, системного персоналу, необхідних для діяльності системи у цілому.

Науково-теоретичне обґрунтування компонентної структури ІСУЯО здійснювалось нами на комплексній основі з урахуванням таких позицій, а саме:

- наведених у першому розділі цього дослідження цілей, притаманних інформаційним системам управління якістю (щодо завдань управління, оцінювання та контролю якості економічної освіти, розробки програмного забезпечення з підвищення її якості), що детермінуються загальною метою й завданнями економічної освіти;

- сутності та змісту фахової підготовки майбутніх економістів, обумовлених особливостями їх подальшої професійної діяльності;

- специфіки розумової діяльності майбутнього економіста, яка містить певну мотивацію, базується на комплексі опорних знань з історії та філософії економічних вчень, економічної теорії та права, ІКТ тощо;

- функціонування «зворотнього зв'язку» щодо результативності тих чи інших конкретних способів регулювання навчально-виховного процесу.

Відображення в компонентній структурі ІСУЯО майбутніх економістів вищезазначених позицій вимагає *окреслення її основних функцій, спроможних забезпечити повноцінну, ефективну діяльність системи*, а саме:

- 1) функція цілеутворення, що відповідає за процеси планування заходів щодо реалізації мети діяльності ІСУЯО майбутніх економістів, встановлення

відповідних параметрів функціонування означеної системи та подальше регулювання якості економічної освіти студентів;

2) функція інформаційної абсорбції (збору, актуалізації, абсорбції інформації), що обумовлює надходження, відбір і зберігання вхідних даних, а також поточну діяльність системи;

3) функція постановки задач та розв'язання проблем навчально-виховного процесу, яка забезпечує гнучкість системи щодо поточного внесення змін у процес управління якістю економічної освіти;

4) функція «зворотнього зв'язку», яка відповідає за «рефлексію» системи щодо відповідності цілей економічної освіти її результатам, змісту освіти і пізнавальних прагнень студентів, рівня якості фахової підготовки попиту на ринку праці тощо, а також забезпечує особистісно-орієнтований підхід у процесі фахової підготовки економістів.

З огляду на вищезазначене, дослідження ІСУЯО майбутніх економістів здійснювалось нами в контексті системного підходу виключно як цілісної динамічної системи, де кожний структурний компонент обумовлюється відповідною функцією. Цілісність феномену забезпечується перманентною взаємодією структурних компонентів і функцій.

Ефективність діяльності ІСУЯО майбутніх економістів, на нашу думку, залежить не тільки від окреслення значення і ролі кожного з структурних компонентів у структурі, а і від забезпечення їх функціональних взаємозв'язків.

Починаючи дослідження компонентної структури ІСУЯО майбутніх економістів, доцільно враховувати, що процес управління якістю економічної освіти є завжди цілеспрямованим, направленим на досягнення головної мети економічної освіти щодо інтенсивного накопичення соціально-економічних знань і оптимізації їх використання [67]. У той же час, важливість функції цілеутворення, що відповідає за процеси планування заходів щодо реалізації мети діяльності ІСУЯО вимагає визначення в її структурі відповідного структурного

компонента. Структурні компоненти та функції ІСУЯО майбутніх економістів наведено на рис. 2.1.

Забезпечення у системі означених процесів потребує встановлення відповідних параметрів її функціонування, здійснення автоматизованих контрольних заходів, подальше регулювання якості економічної освіти студентів щодо таких характеристик якості освіти, як відповідність цілей економічної освіти її результатам, планування й організація щодо створення умов для набуття і поглиблення знань студентів у профільних галузях навчання, умов для економічної самоосвіти і самонавчання.

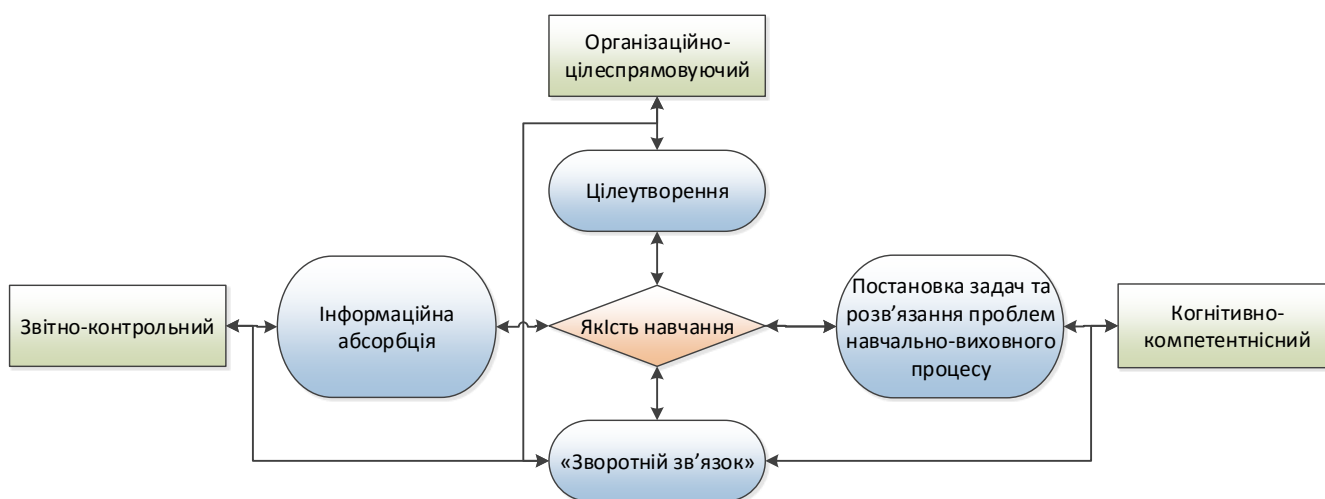

Рис. 2.1. Структурні компоненти та функції ІСУЯО майбутніх економістів.

З огляду на вищезазначене, ми вважаємо за доцільне визначити **організаційно-цілеспрямовуючий** компонент, що відповідає за наведені вище процеси у структурі ІСУЯО. Функціонування означеного компоненту покладається на дані, екстраговані з ряду систем, таких як система електронного обліку студентів, електронного розкладу, електронного планування навчальних дисциплін тощо. Роль організаційно-цілеспрямовуючого компоненту ми вважаємо визначальною, спираючись на таке: організаційно-цілеспрямовуючий компонент ІСУЯО майбутніх економістів залучає важливі чинники ефективності всієї системи у цілому, а саме:

- загальну професійно-економічну спрямованість навчального процесу;
- пріоритетні завдання фахової підготовки та порядок їх реалізації;
- практичну організацію навчального процесу (електронний розклад аудиторних та поза-аудиторних занять, екзаменаційних сесій, навчальних модулів тощо) та надання відповідної довідкової інформації з питань структурного формування вищезначених елементів;
- своєчасну реалізацію загально-регулюючої інформації (розпоряджень, наказів ректорату, міністерств та ін.).

Вищезазначені позиції визначають основні зв'язки з іншими компонентами у структурі цілісної ІСУЯО майбутніх економістів. Адже процес цілеутворення, що складає зміст функціонування організаційно-цілеспрямовуючого компонента відповідно до мети економічної освіти, забезпечує інтенсивне накопичення студентами соціально-економічних знань [67] у сенсі активізації пізнавально-когнітивної сфери, а також оптимізації їх використання – тобто набуття професійної компетентності економіста.

Таким чином, логічним є вважати автоматизоване забезпечення активізації пізнавальних процесів, інтелектуально-пошукової діяльності майбутніх економістів, набуття професійної компетентності *суттєвими* для успішного функціонування ІСУЯО у цілому, а когнітивну сферу – обов'язковою для розгляду в її структурі. В структурі ІСУЯО майбутніх економістів когнітивна сфера є відповідальною за формування комплексу знань, необхідних для подальшої успішної професійної діяльності.

У той же час, ми не вважаємо можливим розгляд когнітивної сфери підготовки економістів, що опікується набуттям, поглибленням, вільним оперуванням економічних знань, без розгляду сфери їх застосування під час практичної економічної діяльності. Саме практичне застосування набутих у процесі економічної підготовки знань, умінь і навичок є важливим чинником професійної компетентності майбутніх економістів. З огляду на вищезазначене, в структурі ІСУЯО майбутніх економістів доцільно визначити *когнітивно-*

компетентнісний компонент, який знаходиться у безпосередньому зв'язку із організаційно-цілеспрямовуючим компонентом на основі актуалізації у системі загальної мети економічної освіти.

Робота когнітивно-компетентнісного компоненту ІСУЯО майбутніх економістів представлена у спеціальних підсистемах електронного навчання, управління успішністю та ін., що містять в електронному вигляді нормативні й робочі програми навчальних дисциплін, електронні підручники, електронні методи й засоби самонавчання тощо.

Специфіка управління якістю освіти передбачає також постійне надходження, оброблення, контроль та подальше зберігання даних. Саме ці процеси забезпечують виконання основних вимог до ІС щодо управління якістю освітніх процесів відповідно до стандарту ДСТУ ISO 9000:2007 [143]. До прикладу, реалізація таких значущих вимог стандарту, як перманентне поліпшення результатів навчального процесу, орієнтація на споживача, відповідальність керівництва або що є неможливими без постійного отримання, оброблення та контролю ІСУЯО відповідної звітності щодо виконання студентами, викладачами та співробітниками університетів запланованої навчально-методичної, науково-дослідної, організаційної, виховної роботи. З огляду на вищезазначене, доцільно, на нашу думку, запровадити в системі ІСУЯО такий структурний компонент, як *звітно-контрольний*.

Звітно-контрольний компонент ІСУЯО логічно продовжує функціонування організаційно-цілеспрямовуючого та когнітивно-компетентнісного компонентів щодо продуктивності діяльності системи у цілому у контексті забезпечення основних характеристик якості економічної освіти. Звітно-контрольний компонент засвідчує рівень якості процесу фахової підготовки економістів загалом, а також рівні якості педагогічних кадрів, навчальних планів, типових та робочих програм нормативних та варіативних навчальних дисциплін, методичного забезпечення педагогічного процесу підручників та навчальних посібників, включаючи електронні засоби навчання, наукових досліджень в

економічній галузі тощо.

Саме звітно-контрольний компонент на основі отриманих результатів щодо якості фахової підготовки економістів дозволяє своєчасно виявляти недоліки в системі управління навчальним процесом, гнучко реагувати на поточні проблеми, що виникають, і забезпечувати їх розв'язання.

Отже, за допомогою методу системно-структурного аналізу було встановлено, що діяльність *цілісної ІСУЯО майбутніх економістів забезпечує єдність трьох структурних компонентів: організаційно-цілеспрямовуючого, когнітивно-компетентнісного та звітно-контрольного.*

Дослідження *організаційно-цілеспрямовуючого компоненту ІСУЯО* потребує розгляду поняття цілеспрямованість у контексті проблеми управління якістю економічної освіти. Саме цілеспрямованість інформаційної системи визначає коефіцієнт зусиль, необхідних для такої її діяльності щодо управління якістю. На думку В. О. Сластьоніна, цілеспрямованість містить усвідомлену та емоційно виражену орієнтацію на обраний фах [134]. Н. М. Кузьміна також розглядає зміст цілеспрямованості включно із цілями, які спонукають до певної діяльності [74].

Програмні компоненти ІСУЯО майбутніх економістів подано на рис. 2.2.

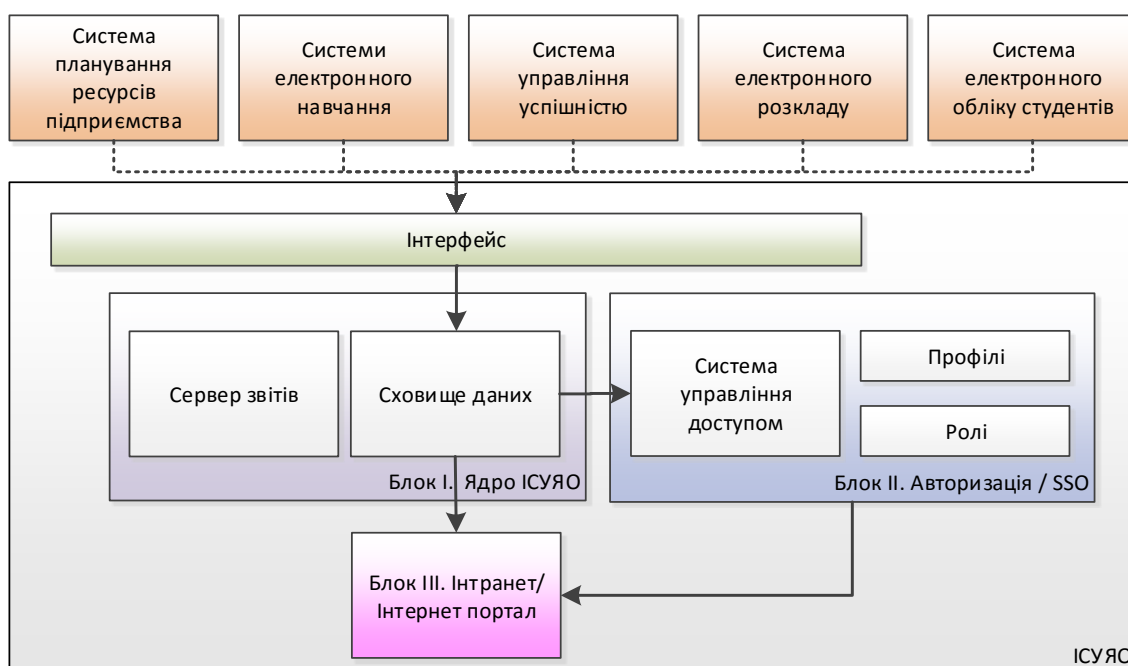

Рис. 2.2. Модель інформаційної системи управління якістю майбутніх економістів.

Реалізація організаційно-цілеспрямовуючого компоненту ІСУЯО майбутніх економістів щодо програмного забезпечення здійснюється за допомогою трьох програмно-інформаційних блоків:

- *перший* блок містить програмно-інформаційний комплекс, що включає сховище даних та бізнес-логіку;
- *другий* блок включає систему управління доступом, а також пов'язаний із загальноуніверситетською системою авторизації;
- *третій* блок містить Інтернет/ Інтранет портал (рис. 2.2.).

У *першому* блоці дані з означених електронних систем отримуються, трансформуються та завантажуються у сховище даних. Збережені дані використовуються блоком бізнес-логіки, що є центральною ланкою всієї ІСУЯО для забезпечення завдань організаційно-цілеспрямовуючого та звітно-контрольного компонентів.

Для зв'язку між сховищем даних та інформаційними системами може використовуватися спеціально розроблені інтерфейси.

Власна система управління доступом здійснює обмеження доступу неавторизованих користувачів, розмежування відповідної інформації для користувачів з різними рівнями доступу або за різними ролями. Ця система управління доступом нерозривно пов'язана із сховищем даних, де зберігається вся наявна інформація про співробітників та студентів ВНЗ. Групи користувачів ІСУЯО та їх ролі також зберігаються там. Доступом можна управляти через відповідну веб-сторінку порталу.

Важливу складову організаційно-цілеспрямовуючого компоненту ІСУЯО містить третій блок – Інтернет/ Інтранет портал, за допомогою якого до системи можна отримати доступ як зсередини комп'ютерної мережі ВНЗ, так і поза її межами. Портал підтримує управління доступом та у відповідності до ролі користувача у системі може підтримувати різноманітну функціональність, що відповідає правам конкретного користувача системи.

Інтранет/ Інтернет портал може підтримувати загальну для ВНЗ технологію

єдиного входу (Single Sign-On – SSO), або може функціонувати на основі власної окремо. Головна сторінка представляє собою реалізацію так званого кокпіту управління - засобу управління виконанням завдань, що є аналогічним до збалансованої системи показників звітним четвертого рівня. На ній показники відображаються з врахуванням чотирьох основних принципів, сформованих для них:

- ергономічне представлення;
- операційні ключові показники ефективності;
- структурний підхід;
- автоматизація відображення даних.

Користувачів ІСУЯО майбутніх економістів можна розділити на три основні групи:

- працівники ВНЗ із такими ролями – викладач, член керівного складу, методист, працівник відділу управління якістю освіти, працівник відділу планування, працівник бухгалтерії тощо;
- студенти;
- зовнішні працівники із такими ролями – працівники підприємств, що мають контакти із ВНЗ (підприємства-замовники кадрів), працівники підприємств, де проводиться виробнича практика або працівники державних органів нагляду за ВНЗ (як то, державні органи з нагляду за рівнем якості освіти у ВНЗ від МОН України).

З огляду на вищезазначене, доцільно констатувати, що реалізація функціонування організаційно-цілеспрямовуючого компоненту складається з трьох програмно-інформаційних блоків, нерозривно-пов'язаних між собою: програмно-інформаційного комплексу, що включає сховище даних та бізнес логіку; власної системи управління доступом, а також Інтернет/ Інтранет порталу.

Слід зауважити, що саме функція цілеутворення, яка відповідає за процеси планування заходів щодо реалізації мети діяльності ІСУЯО майбутніх економістів, встановлення відповідних параметрів функціонування означеної

системи та подальше регулювання фахової підготовки студентів, спрямовує діяльність вищезазначених програмно-інформаційних блоків згідно напрямку гнучкого управління процесом економічної освіти у відповідності до основних характеристик якості.

Дослідження когнітивно-компетентнісного компоненту ІСУЯО, суттєвого щодо реалізації мети процесу управління якістю економічної освіти, вимагає розгляду засадничих понять, які відповідають за зміст означеного компоненту. Адже саме когнітивно-компетентнісний компонент відповідає за засвоєння студентами профільних знань у різних галузях економічної науки шляхом виділення змісту економічних явищ, узагальнення набутого під час навчального процесу та виробничої практики з економіки досвіду, а також за розуміння отриманих знань.

С. У. Гончаренко, зазначаючи про кореляцію між пізнавальними і когнітивними процесами, вказує на значення усвідомленості щодо організації та самоорганізації для цих процесів, що впливають на якість навчальної діяльності, яка «...проявляється ... в ставленні до змісту і процесу навчання, в прагненні до ефективного оволодіння знаннями, в мобілізації морально-вольових зусиль на досягнення навчально-пізнавальних цілей, формування умінь діставати естетичну насолоду від їх досягнення» [26, 362]. Компетентність, на думку дослідника – це «сукупність знань і вмінь, необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати і прогнозувати результати праці, використовувати сучасну інформацію щодо певної галузі виробництва» [26, 383].

Когнітивно-компетентнісний компонент забезпечує управління якістю відповідних пізнавальних процесів, а також засвідчує якість навчально-методичної, науково-пошукової діяльності у ВНЗ. З огляду на вищезазначене, зміст когнітивно-компетентнісного компоненту у контексті його програмного проектування репрезентується комплексом індикаторно-функціональних груп, даних про робочі і типові навчальні програми нормативних і варіативних навчальних дисциплін; навчально-методичних комплексів, що в свою чергу

містять методичне забезпечення викладання означених навчальних дисциплін; відомості про успішність студентів; матеріалів для електронного самонавчання; а також електронну бібліотеку; електронний глосарій економіста та ін.

Нами розроблено декілька індикаторно-функціональних груп, що належать до електронної репрезентації когнітивно-компетентнісного компоненту ІСУЯО майбутніх економістів відповідно до основних характеристик якості економічної освіти у ВНЗ:

- «зворотній зв'язок «студент – викладач» – ця функціональна група включає в себе засоби оцінювання рівня викладання предметів для студентів. Таким чином студент залучається до активного впливу на рівень навчально-методичної роботи професорсько-викладацького складу шляхом анонімного оцінювання якісного рівня викладання навчальних дисциплін. Результати оцінювання доступні керівництву ВНЗ;

- «зворотній зв'язок «студент – навчальні дисципліни» – ця функціональна група включає в себе засоби оцінювання рівня відповідності змісту навчальних курсів актуальним пізнавальним потребам та інтересам студентів у контексті сучасних вимог ринку праці. Таким чином студент залучається до активного впливу на рівень якості власної освіти шляхом анонімного оцінювання якісного рівня змісту навчальних дисциплін. Результати оцінювання доступні професорсько-викладацькому складу, керівництву ВНЗ;

- «зворотній зв'язок «студент – інформаційно-комунікаційні засоби навчання» – ця функціональна група включає в себе засоби оцінювання рівня інформаційно-комунікаційного забезпечення фахової підготовки економістів щодо сучасних потреб студентів у контексті сучасних вимог до якості навчального процесу у ВНЗ. Таким чином студент залучається до активного впливу на рівень якості інформаційно-комунікаційного забезпечення фахової підготовки економістів шляхом анонімного оцінювання як програмного забезпечення, так і матеріально-технічної бази інформаційно-комунікаційного

забезпечення. Результати оцінювання доступні професорсько-викладацькому складу, керівництву ВНЗ;

- «зворотній зв'язок «студент – організація фахової підготовки майбутніх економістів» – ця функціональна група включає засоби оцінювання рівня якості процесу управління фаховою підготовкою економістів у контексті актуальних вимог студентів до навчально-методичної, наукової та організаційно-виховної роботи у ВНЗ. Таким чином студент залучається до активного впливу на рівень якості управління фаховою підготовкою економістів шляхом анонімного оцінювання її поточного функціонування і результатів організації. Результати оцінювання доступні працівникам всіх підрозділів, професорсько-викладацькому складу, керівництву ВНЗ.

Усі зазначені вище функціональні групи агрегуються у єдину індикаторно-функціональну групу «Індикатори зворотнього зв'язку», що відображає ступінь відповідності навчальних дисциплін, що вивчаються до очікувань студентів. Група індикаторів відображається для різних груп користувачів, таких як викладачі, методисти та працівники відділу управління якістю, зокрема:

- ступінь задоволеності студентів змістом навчальних дисциплін, що викладаються (індикатор обчислюється на основі оцінювання курсів і модулів студентами: студент може оцінити кожен модуль і курс, що він відвідує, за шкалою від 0 до 10, а також може додати текстовий коментар; індикатор обраховується аналогічно усередненому індикатору очікувань підприємців «ОПС» (див. нижче) і зберігається в таблиці разом з часовою міткою та відображається у вигляді діаграми за роками);

- ступінь задоволеності студентів якістю викладання предметів певними викладачами (індикатор обраховується аналогічно попередньому, студенти можуть також оцінити рівень викладання предметів);

- рівень саморефлексії під час викладання предметів (індикатор обраховується аналогічно іншим у цій групі, студенти мають змогу оцінити рівень саморефлексії).

До індикаторно-функціональних груп, які відображені у когнітивно-дослідницькому програмному елементі, доцільно віднести «Зворотній зв'язок студент, аспірант – організація науково-дослідної діяльності в галузі економічних досліджень» – функціональну групу, яка включає засоби оцінювання рівня якості щодо продуктивності наукової роботи студентів, аспірантів (практичних результатів діяльності проблемних груп, гуртків НТТМ, науково-практичних конференцій, публікацій у наукових виданнях, магістерських досліджень і кандидатських дисертацій тощо). Таким чином студенти та аспіранти залучаються до активного впливу на рівень якості організації науково-дослідної діяльності шляхом анонімного оцінювання її практичних результатів. Результати оцінювання доступні студентам, аспірантам ВНЗ, працівникам відповідних підрозділів (з управління якістю освіти), професорсько-викладацькому складу, керівництву ВНЗ.

До цього блоку включається відповідна індикаторно-функціональна група «Індикатори досліджень». Група «Індикатори досліджень» відображає рівень розвитку досліджень у ВНЗ і відповідно науково-дослідну спрямованість ВНЗ. Ця індикаторно-функціональна група відкрита для перегляду користувачам з такими ролями: членам керівного складу ВНЗ, працівникам «наукової частини», викладачам, методистам тощо. Індикаторно-функціональна група «Індикатори досліджень» відображає таке:

- кількісна оцінка аспірантського і докторського складу (обчислюється як сума всіх співробітників з відповідними записами в таблиці співробітників);
- кількість захищених наукових досліджень за роками (індикатор обчислюється на основі даних, уведених вручну);
- кількість студентських наукових проектів за роками (індикатор обчислюється на основі даних, уведених вручну);
- кількість участей в конференціях за роками (індикатор обчислюється на основі даних, уведених вручну);

- рознарядка по аспірантурі і докторантурі за роками (дані по рознарядці вводяться вручну кожен семестр і зберігаються з часовою міткою);
  - відношення аспірантів і докторантів на бюджеті й контракті до загальної кількості аспірантів;
  - відношення аспірантів і докторантів на бюджетній формі до рознарядки по аспірантурі й докторантурі.
- кількісну оцінку професорсько-викладацького складу відповідно до наявних вчених ступенів, вчених звань тощо (обчислюється як сума всіх співробітників з відповідними записами в таблиці співробітників; може обраховуватися як на вказаний рік, так і бути графічно представленою у вигляді діаграми за роками; інформація про співробітників може імпортуватися із системи планування ресурсів підприємства або заноситися вручну);
- кількість захищених наукових досліджень за роками (індикатор обраховується на основі даних введених вручну; записи зберігаються з часовою міткою; індикатор може бути представлений у вигляді діаграми з розподілом за роками);
  - кількість виконаних студентських наукових проектів за роками (обраховується аналогічно описаному вище індикатору);
  - кількість фактів участі викладачів та студентів у конференціях за роками (обраховується аналогічно описаному вище індикатору);
  - кількісну оцінку наявних аспірантів та докторантів, а також відповідну рознарядку по аспірантурі та докторантурі за роками (дані по рознарядці вводяться вручну кожен семестр і зберігаються з часовою міткою);
  - відношення аспірантів та докторантів на бюджеті та контракті до загальної кількості аспірантів;
  - відношення аспірантів та докторантів на бюджетній формі до рознарядки по аспірантурі та докторантурі.

Окрім цього когнітивно-компетентнісний компонент включає в себе засоби управління процесом фахової підготовки економістів щодо практичної реалізації

отриманих знань, набуття практичних умінь і навичок у різних галузях економічної діяльності. Він містить комплекс даних з виробничої практики з економіки (відповідно до профільних галузей економічного навчання); електронної виробничої практики з викладання економічних дисциплін (практикум з кваліфікації для студентів-магістрантів відповідно до навчального плану) тощо.

Спеціально розроблена індикаторно-функціональна група «Зворотній зв'язок «економічне підприємство – ВНЗ» включає засоби оцінювання актуальності та важливості навчальних дисциплін, що викладаються у процесі фахової підготовки майбутніх економістів, для різних секторів економіки України: підприємств, установ, організацій, органів державної влади тощо. Результати оцінювання доступні замовникам професійних кадрів, працівникам відповідних підрозділів ВНЗ, професорсько-викладацькому складу, керівному складу.

Працівники підприємств-замовників, що мають доступ до засобів оцінювання професійного змісту, аналогічним чином включаються у процес управління якістю освіти, формуючи результативну оцінку відповідності навчальних курсів, а також якості їх викладання, до потреб підприємства. Працівники відділу управління якістю освіти на основі цих даних можуть прийняти рішення про зміну тематичного наповнення предметів, що викладаються, в межах ОПП та ОКХ з метою надання цим предметам більшої професійної спрямованості. За необхідності, працівникам підприємств-замовників можна надавати спеціальні права у системі, у випадку, коли під час працевлаштування студента-випускника на підприємстві-замовнику необхідна більш повна інформація стосовно його успішності під час навчання.

Означена індикаторно-функціональна група включає індикатори професійної спрямованості, що визначаються на основі опитувальників. Вона призначена для відображення користувачам із такими ролями – член керівного складу ВНЗ, викладач, методист, працівник «навчальної частини», працівник відділу планування, представник підприємства-замовника тощо. Індикаторно-

функціональна група «Зворотній зв'язок «економічне підприємство – ВНЗ» відображує такі індикатори:

- оцінка відмінності предметів, що викладаються, від потреб підприємств-замовників;
- кількість працевлаштованих випускників;
- кількість випускників, що працюють за спеціальністю;
- відсоткове відношення кількості випускників, зайнятих за спеціальністю до загальної кількості випускників;
- обсяги держзамовлення, структуровані по роках та спеціальностях.

Індикатор «оцінка відмінності предметів, що викладаються, від потреб підприємств-замовників» (ОПС) обраховується на основі опитування підприємців відносно курсів, що викладаються студентам. Підприємці мають змогу ознайомитися з коротким описом курсу і виставити оцінку важливості курсу стосовно можливості використання знань, отриманих студентом під час вивчення цього курсу, у професійній економічній діяльності. Оцінки знаходяться у відповідній таблиці, виставляються в межах від 0 до 10 та зберігається разом із часовою міткою. Індикатор обраховується за такою формулою:

$$\text{ОПС} = \frac{\sum_i \text{ОП}}{i} * 100\%,$$

де ОП – очікування підприємців.

Індикатор «кількість працевлаштованих випускників» обраховується для завершених навчальних років. Дані для індикатору вводяться вручну разом із часовою міткою. Існує можливість відобразити розвиток рівня індикатору графічно у вигляді діаграми, побудованої відповідно до років.

Індикатор «кількість випускників, що працюють за спеціальністю», обраховується аналогічно попередньому індикатору. При введенні у таблицю працевлаштованих студентів інформація про студентів, працевлаштованих за спеціальністю, зберігається з відповідно встановленим бітом у відведеному полі.

Індикатор «відсоткове відношення кількості випускників, зайнятих за спеціальністю до загальної кількості випускників» (ППС) обчислюється за такою формулою:

$$\text{ППС}_i = \frac{\text{КЗ}_i}{\text{КЗС}_i}, \text{ де}$$

КЗ – кількість зайнятих студентів,

КЗС – кількість зайнятих студентів за спеціальністю за рік i .

Дані для індикатору «обсяги держзамовлення, структуровані по роках та спеціальностях» вводяться вручну разом із часовою міткою. Існує можливість відобразити розвиток рівня індикатору графічно у вигляді діаграми, побудованої відповідно до років.

З огляду на зазначене вище, доцільно констатувати, що реалізація когнітивно-компетентнісного компоненту ІСУЯО майбутніх економістів здійснюється за допомогою комплексу підсистем електронного навчання; навчально-методичних комплексів, управління успішністю студентів; електронного самонавчання; електронну бібліотеку; електронний глосарій економіста та ін., та комплексу даних виробничої практики з економіки (відповідно до профільних галузей економічного навчання); електронної виробничої практики з викладання економічних дисциплін (практикум з кваліфікації для студентів-магістрантів відповідно до навчального плану).

Слід зауважити, що саме *функція «зворотнього зв'язку», яка відповідає за «рефлексію» системи щодо відповідності цілей економічної освіти її результатам, змісту освіти і пізнавальних прагнень студентів, рівня якості фахової підготовки попиту на ринку праці, забезпечує реалізацію когнітивно-компетентнісного компоненту ІСУЯО майбутніх економістів, а також забезпечує особистісно-орієнтований підхід у процесі фахової підготовки економістів через можливість більш точної специфікації навчальних заходів та супутніх методичних матеріалів інтересам студентів.*

Подальше дослідження цілісної динамічної системи ІСУЯО майбутніх економістів потребує розгляду звітно-контрольного компоненту, безпосередньо

пов'язаного із організаційно-цілеспрямовуючим та когнітивно-компетентнісним компонентами. Ефективне функціонування звітно-контрольного компоненту логічно завершує процес управління якістю економічної освіти у ВНЗ щодо забезпечення контролю основних характеристик якості економічної освіти.

Значення звітно-контрольного компоненту полягає у забезпеченні своєчасного реагування на недоліки функціонування системи у цілому, вирішення проблемних ситуацій навчально-виховного процесу тощо відповідно до функції постановки задач та розв'язання проблем, яка обумовлює поточне внесення змін у процес управління якістю економічної освіти. Технологічне проектування звітно-контрольного компоненту відбувалось на основі функції інформаційної абсорбції щодо збору, актуалізації, відбору та зберігання інформації, що обумовлює надходження, відбір і зберігання вхідних даних, а також поточну діяльність системи у цілому.

З метою ретельного дослідження звітно-контрольного компоненту ІСУЯО майбутніх економістів доцільно, на нашу думку, здійснити аналіз поняття «контроль успішності у ВНЗ» у контексті управління якістю економічної освіти. С. У. Гончаренко визначає це поняття, як «постійний контроль результатів навчальної діяльності студентів. Нормативно-правовими документами, що регламентують діяльність ВНЗ, передбачено проведення поточного та підсумкового контролю. Поточний контроль стосується перевірки невеликого за обсягом навчального матеріалу, рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи... мета підсумкового контролю – оцінити результати навчання на певному його етапі» [26, 237].

В ІСУЯО майбутніх економістів відображення звітно-контрольного компоненту здійснюється в тому числі за допомогою інтегрованого програмного забезпечення зі створення звітів, що дозволяє оформлювати та відображати звітну інформацію стосовно якості освіти. Звітна інформація відображає не тільки значення індикаторів на певний момент часу, але і має можливості відображення індикаторів з порівнянням за роками, та навіть створення власних показників на

основі існуючих за допомогою конструктору індикаторів. Звіти та діаграми розвитку рівня індикаторів можуть використовуватися для показу на відповідних сторінках порталу.

Нами розроблено спеціальну індикаторно-функціональну групу, яку відображено у програмному забезпеченні звітно-контрольного компоненту ІСУЯО майбутніх економістів відповідно до основних характеристик якості економічної освіти у ВНЗ.

Індикаторно-функціональна група «Звітна інформація» містить різноманітні статистичні індикатори, що базуються на даних, екстрагованих із пов'язаних ІС (наприклад, успішність, рівень відвідування, тощо). Звітна інформація доступна працівникам ВНЗ та у обмеженому варіанті – студентам. На основі цієї інформації працівники відділу управління якістю ВНЗ, студенти та викладачі можуть приймати рішення відносно підвищення рівня якості економічної освіти. Так, наприклад, викладач, виходячи із статистики успішності студентів, відвідування своїх предметів та оцінки студентами предметів, що ним викладаються, може прийняти рішення стосовно оптимальної реалізації викладання, залучення нових засобів навчання тощо. Студент на основі порівняльного аналізу власної успішності за певною навчальною дисципліною та успішності інших студентів у групі, може прийняти рішення щодо покращення власної успішності, приділення більшої уваги вивченню того чи іншого навчального курсу, збільшити час самостійної неформальної або інформальної підготовки тощо.

Означена індикаторно-функціональна група «Звітна інформація» була розроблена нами для підтримки прийняття рішень. Ця група поєднує різноманітні індикатори, базовані на даних, екстрагованих із різноманітних систем. У циклі Демінга PDCA (Plan-Do-Check-Act) ця система індикаторів використовується у фазі перевірки (Check) та допомагає користувачам приймати рішення щодо запровадження коригуючих дій і відповідно покращення якості освіти. Ця система індикаторів охоплює всі групи користувачів (керівний склад ВНЗ, професорсько-викладацький склад, студенти, спеціалісти з управління якістю освіти тощо) і

демонструє результативність функціонування мотиваційно-цілеспрямовуючого та когнітивно-компетентнісного компонентів щодо управління якістю економічної освіти.

Система індикаторів поділяється на декілька основних груп:

- 1) фінансові індикатори;
- 2) індикатори успішності;
- 3) індикатори персоналу.

Група фінансових індикаторів охоплює індикатори, пов'язані із фінансовим забезпеченням, що відображають наявний фінансовий стан ВНЗ. Ця група індикаторів доступна для переглядів керівному складу, співробітникам бухгалтерії та планово-економічного відділу тощо. Група фінансових індикаторів включає такі:

- обсяги фінансування університету, інституту, факультету (дані для індикатору можуть екстрагуватися з системи планування ресурсів підприємства – СПРП і зберігаються із часовою міткою; перегляд даних можливий за роками та місяцями та у вигляді діаграми);
- кількість студентів на бюджетному навчанні (дані обраховуються із таблиці студентів; наявна можливість перегляду графіку розвитку рівня кількості студентів на бюджетному навчанні за роками та розподілу за спеціальностями);
- кількість студентів на платному навчанні (обраховується аналогічно попередньому індикатору);
- загальна кількість студентів за спеціальностями з розподілом за роками (обраховується аналогічно попередньому індикатору);
- рівень витрат за попередні роки, а також: рівень витрат університету, інституту (факультету) за повний рік (дані вводяться вручну або можуть екстрагуватися із СПРП, мають оновлюються щорічно та зберігаються з часовою міткою);
- частка платного навчання у фінансуванні інституту (ЧПН), факультету (індикатор може бути представлений графічно або у вигляді діаграми та є

відношенням доходів від студентів-платників до загальних витрат, який обраховується за формулою:

$$\text{ЧПН} = \frac{\text{ВФ}_i}{\text{РПН}_i * \text{КПС}_i},$$

де ВФ – рівень витрат за повний рік;

РПН – рівень плати за навчання, який вводиться вручну або екстрагується із СПРП, зберігається з часовою міткою та оновлюється щорічно;

КПС – кількість студентів-платників;

i – календарний рік.

– тренди бюджетного фінансування по завершених роках (індикатор фінансування інституту (факультету), значення якого зберігається разом з часовою міткою та може екстрагуватися із СПРП або бути введеним вручну).

Група індикаторів успішності відображає рівень успішності студентів. Ця група відкрита для перегляду для користувачів з такими ролями – керівний склад ВНЗ, професорсько-викладацький склад, студенти (частково), методисти тощо. Група індикаторів успішності включає:

– рівень успішності по окремому студенту (середній бал) (обраховується з оцінок студента за результатами модульного контролю, заліково-екзаменаційних сесій, державної атестації за певний семестр, навчальний рік та за весь час навчання, а також можлива деталізація успішності на певному курсі щодо модулів відповідно до правил обрахунку, збережених у описі юнітів та модулів; дані успішності екстрагуються із системи управління успішністю (СУУ) або вводяться вручну);

– відсоткове відношення середнього балу окремого студента та середнього балу групи. Обраховується за формулою:

$$\text{РСБС} = \frac{\text{СБС}_i - \text{СБГ}_i}{100\%},$$

де СБС – середній бал студента;

СБГ – середній бал групи, що являє собою суму всіх СБС у групі за певний вказаний період i);

– відсоткове відношення середнього балу окремого студента до середнього балу потоку по курсах (обраховується аналогічно індикатору РСБС, однак замість середнього балу групи використовується середній бал для слухачів курсу);

– рівень успішності для потоку чи групи по закритих модулях та курсах з розподілом по роках, що обраховується за формулою:

$$РУГ = \frac{\sum_i y_{j,k}}{i},$$

де y – оцінка за курс чи модуль j , за певний рік чи семестр k для загальної кількості слухачів курсу або студентів групи i);

– рівень успішності для потоку чи групи по курсу по роках (обраховується за описаною вище схемою для сумарної оцінки по курсах);

– рівень відвідуваності студентом по курсу чи модулю (обраховується за такою формулою:

$$РВ = \frac{КВЗ}{ЗКЗ - КПЗ} * 100\%,$$

де КВЗ – кількість відвіданих занять, що підсумовується із екстрагованих результатів системи управління успішністю,

ЗКЗ – загальна кількість занять, що екстрагується із таблиці зі сформованими планами навчання, як кількість юнітів (елементів),

КПЗ – кількість проведених занять, що підраховується із результатів успішності студентів на момент обчислення);

– рівень відвідуваності для групи чи потоку за певним модулем чи курсом (обраховується як сумарна кількість рівнів відвідувань для студентів групи чи потоку);

– рівень відвідуваності по курсу чи модулю по роках (для завершених років обраховується аналогічно описаному вище індикатору, після перевищення часу зберігання журналів відвідування і оцінювання, встановленого у ВНЗ, з таблиці з результатами автоматизований процес обраховує індикатори відвідуваності, зберігає у таблицю індикаторів та видаляє застарілі дані відвідування і оцінювання).

Група індикаторів персоналу відкрита для перегляду користувачам з такими ролями: член керівного складу ВНЗ, член професорсько-викладацького складу, співробітник відділу кадрів, співробітник бухгалтерії, планово-економічного відділу тощо. Ця група включає такі індикатори:

- кількісна оцінка професорсько-викладацького складу за спеціальностями;
- кількісна оцінка професорсько-викладацького складу за посадами, науковими ступенями та науковими званнями;
- кількісна оцінка співвідношення кількості викладацького складу до кількості студентів, що обчислюється як кількість викладацького складу до кількості студентів із можливістю деталізації по роках та фільтрації по спеціальності, посаді, науковому ступеню, науковому званню.

Індикаторно-функціональна група «Макро-індикатори» включає індикатори, що відображаються на головній сторінці кокпіту управління ІСУЯО у Інтернет/Інтранет порталі. Ця група відображається користувачам із ролями членів керівного складу ВНЗ, працівників відділу управління якістю освіти тощо і включає в індикатори, що відображують стан рівня якості освіти. До них належать такі індикатори:

- індикатор професійної спрямованості зважений;
- індикатор науково-дослідної спрямованості;
- індикатор насичення кадрами;
- індикатор фінансового забезпечення;
- індикатор успішності.

Означені зважені індикатори формуються на основі описаних вище індикаторів, причому їх частки можна редагувати. Обрахунок зважених індикаторів здійснюється за такою формулою:

$$ZI = \sum_j k_j * I,$$

де k – частка (вага) індикатору I для всієї кількості індикаторів j .

У системі вбудовано конструктор індикаторів, що дозволяє користувачам створювати власні індикатори на основі вбудованих.

Таким чином для обчислення «основного» індикатору рівня якості освіти ВНЗ може створювати власні формули різноманітної складності. У нашому випадку означений показник якості освіти базувався на основі показників професійної компетентності (див. розділ IV).

Слід зауважити, що саме функція «інформаційної абсорбції», яка відповідає за збір, актуалізацію, відбір та зберігання інформації, що обумовлює надходження, відбір і зберігання вхідних даних, а також поточну діяльність системи у цілому, забезпечує реалізацію звітно-контрольного компоненту ІСУЯО майбутніх економістів.

Враховуючи наведене вище, доцільно констатувати, що системно-структурний аналіз компонентної структури ІСУЯО майбутніх економістів дозволив нам визначити досліджуваний феномен як складної цілісної динамічної системи структурних компонентів: організаційно-цілеспрямовуючого, когнітивно-компетентнісного та звітно-контрольного, а також функцій: цілеутворення, «зворотнього зв'язку», інформаційної абсорбції, постановки задач та розв'язання проблем навчально-виховного процесу. Кожен із структурних компонентів є автономним утворенням. Цілісність системи ІСУЯО майбутніх економістів забезпечується нерозривними зв'язками, які поєднують між собою означені структурні компоненти. Динамічність системи ІСУЯО обумовлюється наявністю функцій, які відповідають за результат сформованості кожного із структурних компонентів, а також всієї системи в цілому.

2.3. Програмне та апаратне забезпечення інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів

Аналіз методико-технологічного забезпечення зарубіжних і вітчизняних ІС обумовив створення ІСУЯО майбутніх економістів на основі клієнт-серверної архітектури (як веб-портал). Побудова методико-технологічного забезпечення відбувалась на основі таких принципів:

- гнучкість налагодження;
- функціональність;
- відмовостійкість;
- забезпечення захисту конфіденційної інформації;
- наочність;
- простота у використанні;
- забезпечення вільного доступу до даних;
- простота у розгортанні.

З метою окреслення змісту методико-технологічного забезпечення щодо впровадження ІСУЯО, доцільно, на нашу думку, спочатку розглянути архітектурні особливості системи, після чого дослідити систему профілів, ролей та інших частин бази даних, що лежить в основі ІСУЯО, а далі – визначити побудову порталу відповідно до ролей користувачів системи.

Створення ІСУЯО у вигляді веб порталу базується на виконанні вищезазначених принципів. У зв'язку з тим, що комп'ютерна техніка у ВНЗ має різне устаткування, було вирішено відмовитися від спеціалізованого клієнтського ПЗ та використовувати браузер для організації роботи користувачів з ІСУЯО. Серверною технологією було обрано ASP.NET на основі серверу з ОС сімейства Windows Server та веб серверу Internet Information Server.

Портал зазвичай розміщується як віртуальний підкаталог у домені навчального закладу, або як піддомен основного домену ВНЗ (наприклад, як у центрального сервера ІСУЯО НПУ – eqmis.npu.edu.ua).

ASP.NET надає широкі можливості створення сайтів у форматі так званих «насичених Інтернет-застосунків», тобто веб-сайтів, що є настільки ж функціональними як і традиційні програмні застосунки. Звичайно ж система має відповідати всім вимогам до сайтів відповідно до визначення поняття Web 2.0.

Для збереження даних, уведених в ІСУЯО, було вирішено використовувати Microsoft SQL Server. Це рішення продиктовано декількома чинниками. По-перше, слід визначити, що SQL Server безшовно інтегрується у системи Windows

Server, утворюючи з ними відмовостійкі системи управління даними. По-друге SQL Server може використовуватися для створення гнучких систем авторизації і автентифікації користувачів. По-третє, SQL Server може використовуватися на системах з високим рівнем навантаження на сервер у випадку з розростанням кількості користувачів та даних у ІСУЯО.

Як уже було сказано вище, для організації захисту конфіденційної інформації ІСУЯО необхідно мати систему авторизації та автентифікації для кожного користувача. В зв'язку з широким розповсюдженням у вітчизняних ВНЗ комп'ютерів на базі Windows та аналогічно до зарубіжних рішень було вирішено використовувати механізм вбудованої автентифікації Windows. MS SQL Server та IIS дозволяють використовувати так звану інтегровану автентифікацію Windows (IWA), що дозволяє не вводити дані авторизації у форму веб-сайту, а використовувати облікові дані користувача Windows, під якими працює браузер на момент доступу до сайту.

У випадку неможливості авторизації використовується звичайна форма авторизації. ІСУЯО передбачає також систему профілів та ролей, що зв'язані із користувацькими даними Windows. Захист даних організовано таким чином, що певні компоненти сайту, відповідні сторінки та навіть певні функціональні елементи на цих сторінках можна зконфігурувати для відображення тим чи іншим категоріям користувачів ІСУЯО.

Організацію системи ролей та профілів наведено на рис.2.3

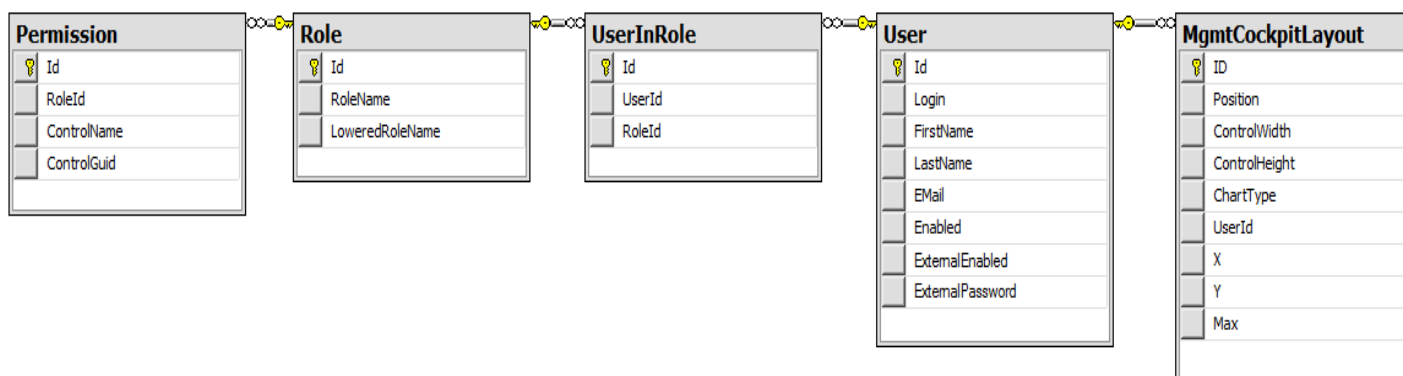

Рис. 2.3. Система ролей та профілів ІСУЯО.

П'ять таблиць ІСУЯО, наведені на рис. 2.3. відповідають за збереження даних профілів і ролей системи. Так таблиця «User» відповідає за облікові дані користувача системи. Вона включає в себе такі параметри, як прізвище, ім'я, логін, електронна пошта для відновлення паролю, та поля для можливості доступу до системи з-за меж Інтранету. Таблиця ролей включає в себе список актуальних ролей для ІСУЯО.

Ролі включають у себе список дозволів, що використовується системою для відображення тих чи інших частин порталу. Остання таблиця «MgmtCockpitLayout» відповідає за організацію кокпіту управління порталу, що є стартовою сторінкою ІСУЯО після проходження авторизації та автентифікації.

В основі бази даних ІСУЯО лежать три множини сутностей, на яких базується система. З одного боку – це індикатори, збір і збереження яких знаходиться поза зоною функціонування ІСУЯО, а з іншого – це організована побудова курсів та, водночас система ведення успішності студентів. Третьою множиною є множина студентів та викладачів – учасників навчального процесу. Множина зовнішніх індикаторів лишень частково пов'язана із двома іншими, в той час, як дві останні тісно переплітаються між собою у моделі бази даних ІСУЯО. Далі будуть розглянуті зв'язки між цими множинами більш детально. Множини елементів навчально-методичного наповнення ІСУЯО подано на рис.2.4.

Доцільно зазначити, що всі значимі елементи (програми навчальних курсів, модулі та частини модулів, лекції, практикуми, тренінги тощо) мають єдину основу, що на рис. 2.4 позначена таблицею «Items». Так, структура навчальних планів навчальних курсів представлена елементами таблиці «CourseProgramme», що в реальному житті відповідає програмам курсів. Для кожного елемента таблиці «CourseProgramme» відповідає множина модулів, що в свою чергу включає в себе множину т.з. «одиниць» або «юнітів». Вони в реальному житті репрезентують одиниці у модулі навчання, такі як лекційні заняття, лабораторні роботи, практикуми, семінари, контрольні та ін.

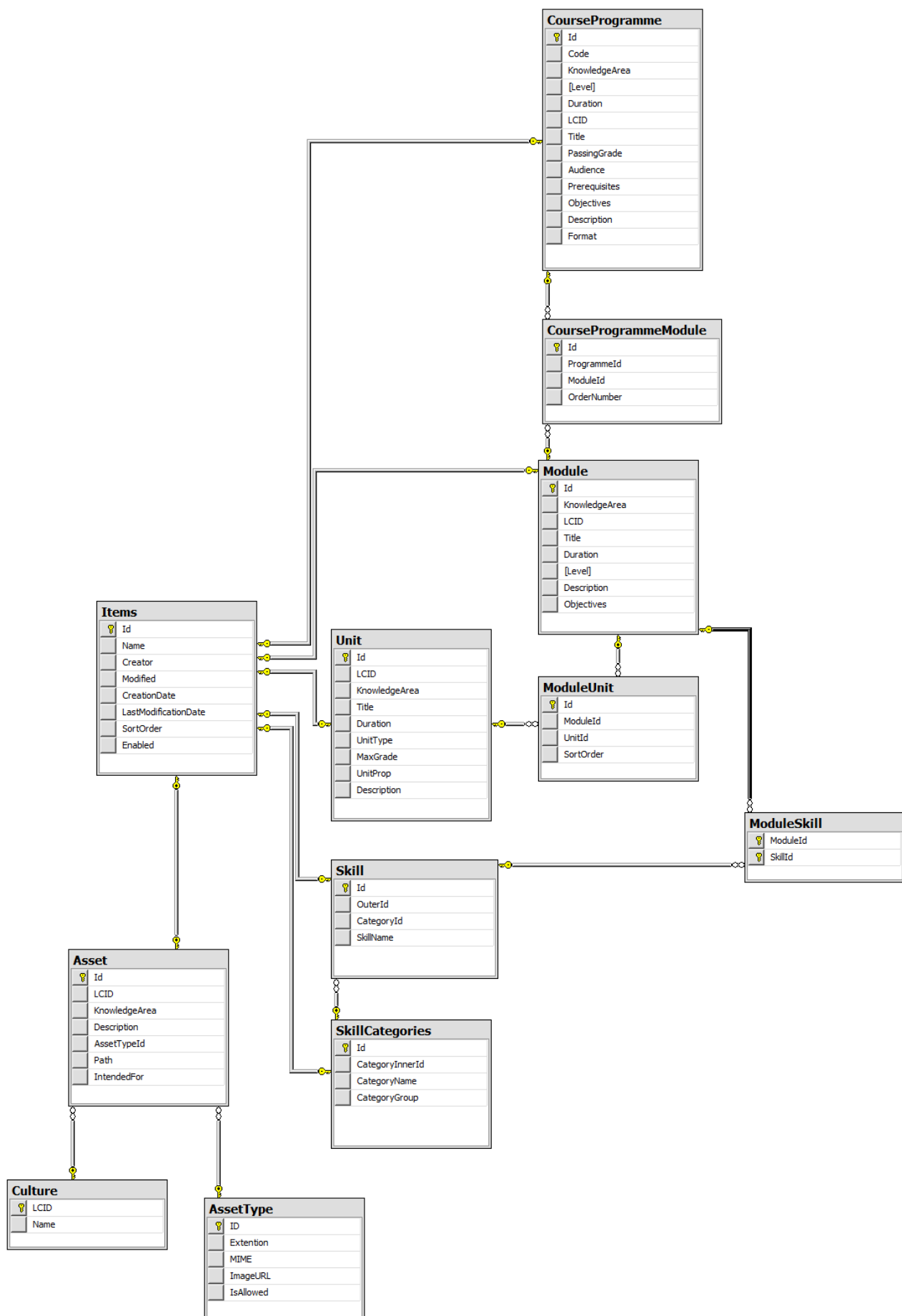

Рис. 2.4. Множини елементів навчально-методичного наповнення ІСУЯО.

На кожен модуль може бути залучено одну або декілька компетентностей, які мають бути розвинені під час участі студентів у означеному модулі. Категорії компетентностей можуть бути змінені та визначені адміністраторами ІСУЯО.

Ще одним важливим аспектом організації структури навчальних планів предметів є можливість завантаження та прикріплення до кожного структурного елементу навчального плану документів різних видів. Це можуть бути пояснювальні документи, документи для студентів в тому числі домашні завдання, методичні матеріали, тощо. За прикріплені документи відповідає таблиця «Asset». Документи можуть бути збережені із зазначенням мови («локалі») та типу. Типи документів можуть бути відредаговані адміністраторами ІСУЯО та зберігаються у таблиці «AssetType».

Така множина елементів ІСУЯО пов'язана із студентами та їх відвідуванням запланованих лекційно-практичних занять.

Головною таблицею у якій зберігаються всі облікові дані студентів є таблиця «Applicant» (рис. 2.5), що не може розглядатися окремо від пов'язаних із нею таблиць «Education», «ApplicantProfileField» та «ApplicantSkill». Вони відповідають таким елементам профілю студента, як, наприклад, його освіта (можливе внесення багатьох елементів типу освіта для одного студента) та облікові дані (ім'я, прізвище, по-батькові, телефони, номери ідентифікаційних посвідчень, тощо), що можуть бути вільним чином доповнені за допомогою внесення нових типів облікових даних до таблиці «ProfileField». Окрім цього наявна можливість внесення окремих компетентностей студента, елементи яких зберігаються у таблиці «ApplicantSkill» та можуть бути доповнені за допомогою таблиць «Skill» та категорій компетентностей «SkillCategories».

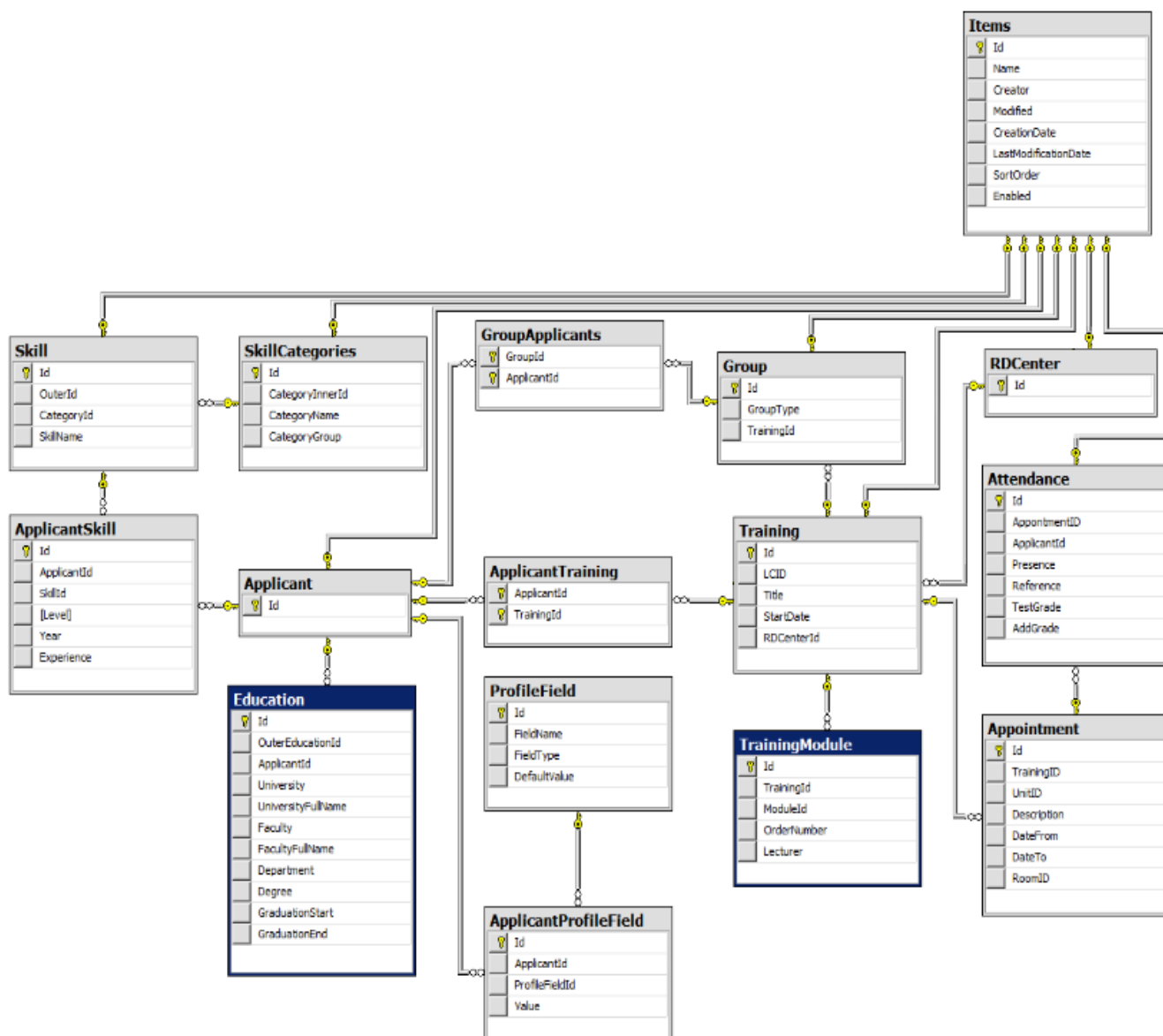

Рис 2.5 Множини студентів та їх відвідування занять у ІСУЯО.

Студенти організовуються в групи через таблиці «Group», що має поєднання із таблицею «Training», яка відповідає за проведення модулів (зв'язок через таблицю «TrainingModule») в певному навчальному році та для окреслених груп студентів. Кожна лекція, практичне завдання, семінар, контрольна та інші види занять для означеного модулю, що проводиться, мають своє відображення у таблиці «Appointment», що визначає час і місце проведення заняття. Студенти ж, при запису на певний модуль, отримують оцінки та результати відвідування через таблицю «Attendance», що дозволяє заносити у неї дані для кожного студента, стосовно отриманих оцінок, додаткових балів, знаку присутності на занятті та

коментаря від лектора. Лектори ж призначаються під час створення репрезентацій модулів для означених навчальних років та груп.

Остання множина елементів, необхідних для функціонування ІСУЯО є система таблиць індикаторів. Схему таблиць індикаторів та їх трендів ІСУЯО подано на рис.2.6.

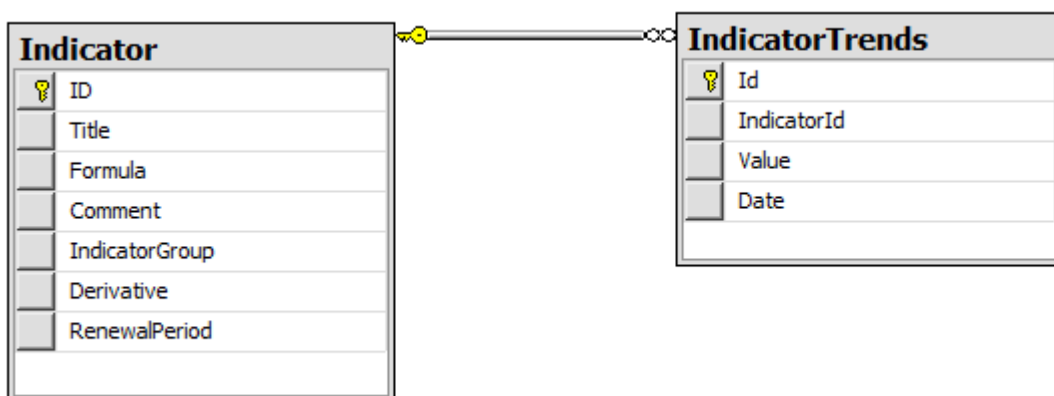

Рис. 2.6 Схema таблиць індикаторів та їх трендів у ІСУЯО

Ця система таблиць дозволяє вносити в ІСУЯО індикатори різних видів – так звані деривативні індикатори, що обраховуються за певною формулою, та індикаторі трендів – що вносяться у БД ІСУЯО вручну з певним інтервалом.

Програмне забезпечення встановлюється на сервері Windows з Microsoft SQL Server (включно з версією Express) та ІІС і відповідним чином налагоджується – у БД заносяться користувачі та їхні ролі. Після встановлення ПЗ порталу, ним можна відразу ж користуватися.

На рис. 2.7. подано головну сторінку порталу, що включає декілька видів показників представлених різноманітними графіками, після автоматичного логіну.

Система дозволяє заносити в себе та зберігати весь навчальний план включно з завданнями та матеріалами навчання. Навчальний план (Рис. 2.8) знаходиться у відкритому доступі та дозволяє дотримувати зворотній зв'язок із студентами та іншими користувачами через можливість оцінювання модулів, курсів та інших елементів навчального процесу, що зберігаються у БД ПЗ.

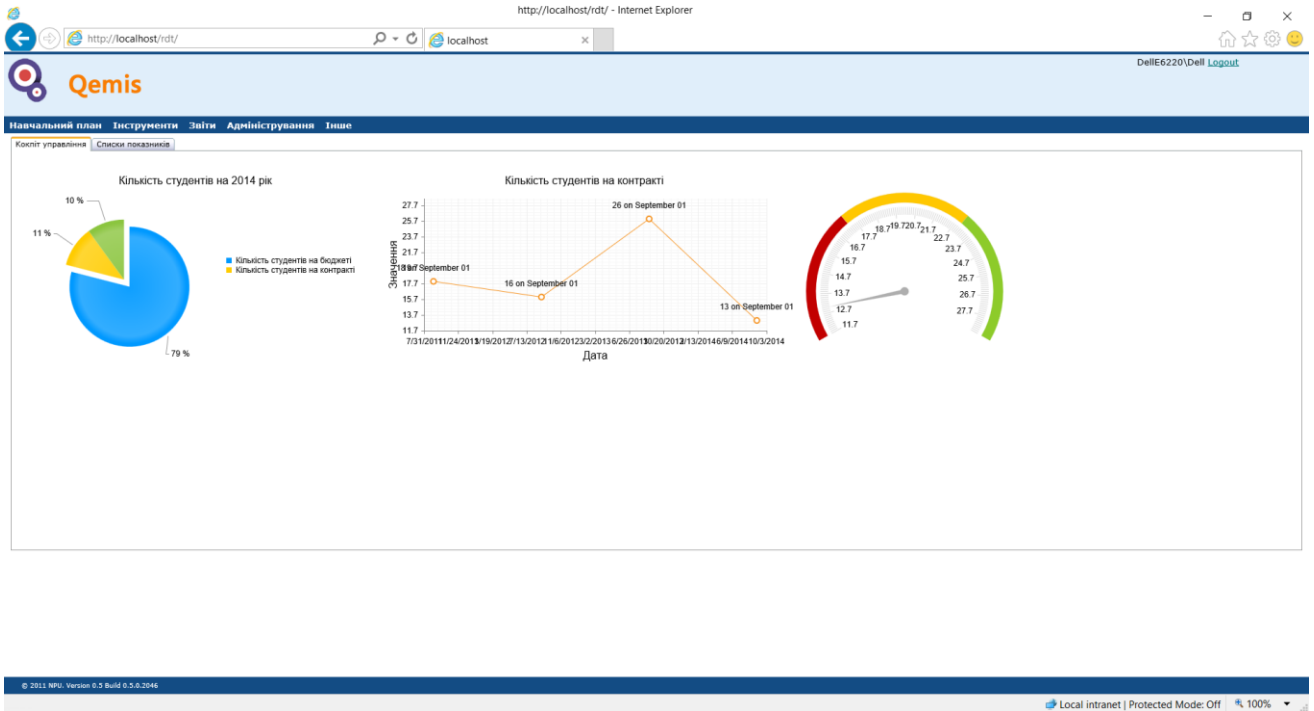

Рис. 2.7 Приклад головної сторінки порталу.

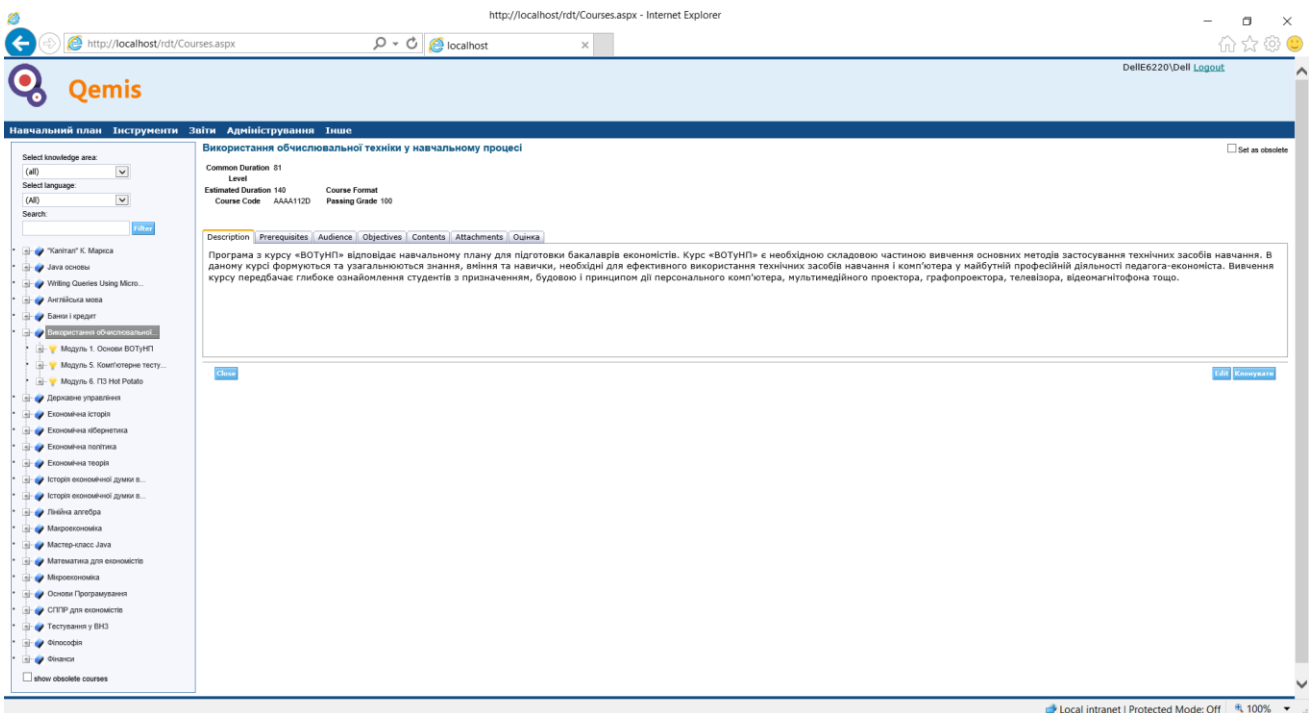

Рис. 2.8. Інструментарій з управління навчальним планом.

На основі навчального плану можна створювати розклад навчань та вести журнали відвідування та виставляти оцінки. На основі оцінок та відвідування

система може будувати індикатори успішності для студентів. Система також відповідно дозволяє вести облік навчальних груп та студентів загалом (Рис. 2.9).

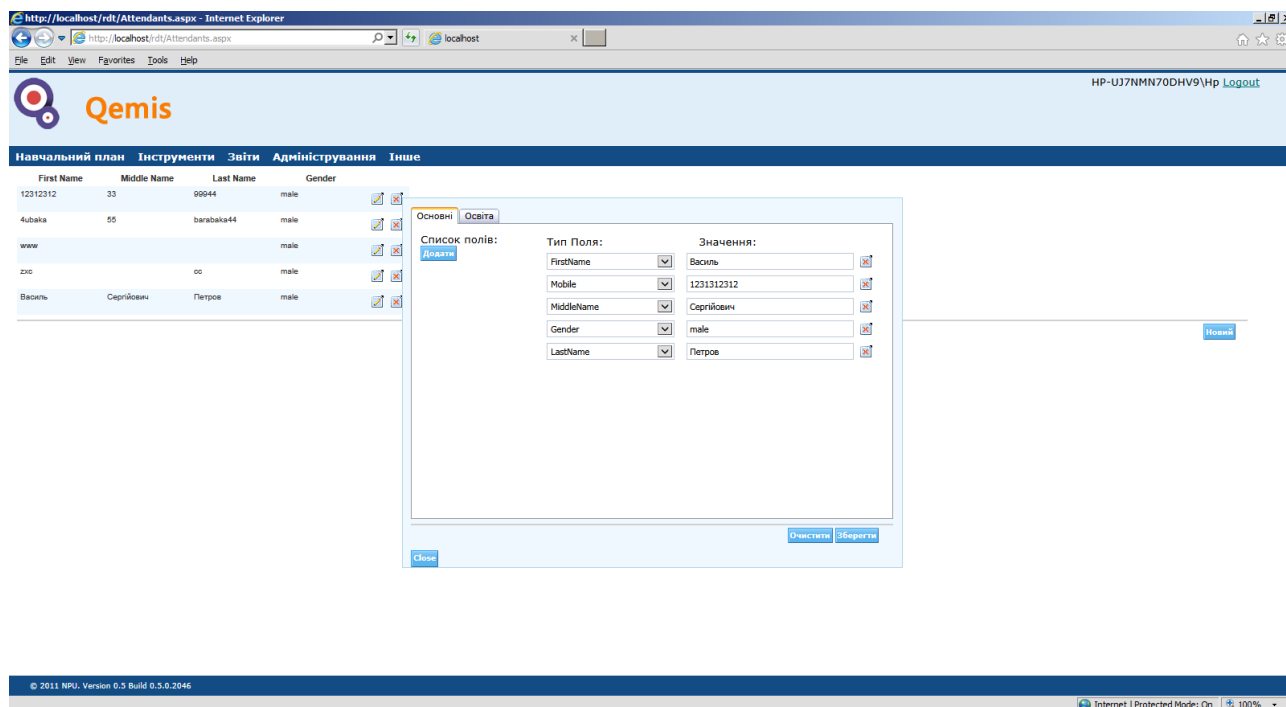

Рис. 2.9. Організація даних студентів в ІСУЯО.

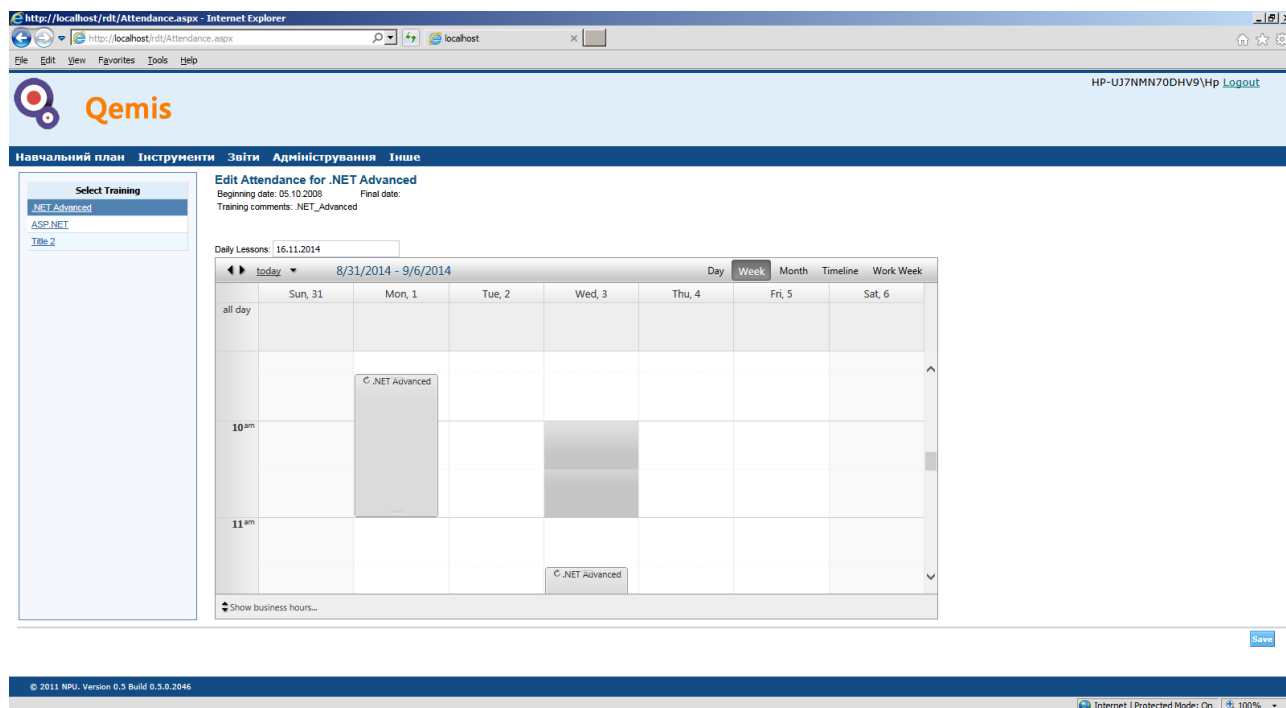

Рис. 2.10. Інструментарій управління розкладом.

Система дозволяє вносити нові види спеціальностей, відносно яких відфільтровується навчальний план. Існує можливість редагування розкладу (Рис. 2.10.).

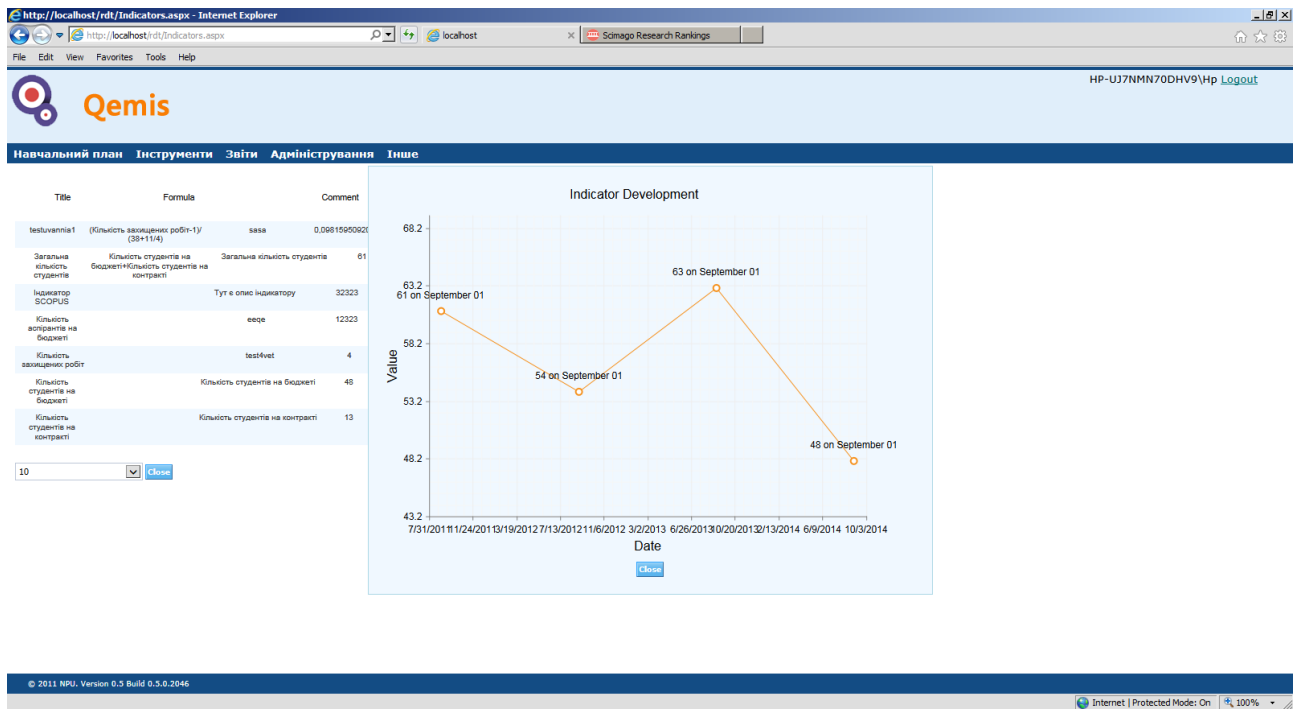

Рис. 2.11. Списки індикаторів та вікно перегляду тренду.

Система дозволяє управляти індикаторами якості в тому числі вносити власні індикатори якості, включаючи базовані на вже існуючих (Рис. 2. 11.). На основі змін індикаторів можуть створюватися найпростіші бізнес правила у вигляді повідомлень.

Висновки до другого розділу

Визначення загальної методики дослідження проблеми застосування ІСУЯО майбутніх економістів у процесі фахової підготовки майбутніх економістів, а також здійснення технологічного проектування та педагогічного моделювання досліджуваного феномену шляхом застосування системно-структурного аналізу дозволило констатувати наступне.

Проведений аналіз науково-теоретичної літератури з досліджуваної проблеми дозволив визначити гіпотезу дослідження, в якій зазначено, якість освіти у ВНЗ підвищується за умови впровадження у ВНЗ ІСУЯО та методики її застосування.

Методологічну основу дослідження складають:

- сукупність концептуальних засад, принципів, методів, передбачена нормативно-правовими актами України, що забезпечують і регулюють функціонування та реформування національної системи освіти загалом та системи економічної, інформаційно-комунікаційної вищої освіти зокрема;

- сукупність концептуальних засад, принципів, методів, передбачена нормативно-правовими актами Європейського Союзу щодо забезпечення умов функціонування, регулювання та співпраці систем вищої освіти країн - членів, формування професійної компетентності майбутніх економістів:

- сукупність концептуальних положень філософії, педагогіки, економічної теорії, ІКТ щодо проблематики управління якістю освіти майбутніх економістів у контексті інформаційно-комунікаційного, системного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів;

- сукупність сучасних концепцій щодо застосування ІС в освіті.

Теоретично-джерельну базу дослідження становлять положення наукових праць щодо сучасної філософії освіти; проблем педагогічної діагностики; підвищення якості освіти на базі ІКТ; використання соціальних Інтернет-сервісів в освітньому просторі; педагогічних вимірювань; активізації науково-дослідницької діяльності студентів на базі новітніх технологій; залучення системного підходу до аналізу педагогічних систем; особистісно-орієнтованого підходу до фахової підготовки студентів; проблем відкритої освіти; тенденцій розвитку університетської освіти в інформаційному суспільстві; інформатизації освіти; моделювання інформаційно-освітнього середовища, формування економіко-теоретичної компетентності, формування інформаційної компетентності.

Вірогідність та аргументованість забезпечується науковими і методологічними основами дослідження, проведенням системного і детального аналізу теоретичного та емпіричного матеріалу, відповідністю дібраних методів дослідження поставленим меті та завданням, результатами проведеного педагогічного експерименту, опрацьованих статистичними методами.

Застосування методу системно-структурного аналізу під час технологічного проектування та педагогічного моделювання компонентної структури ІСУЯО майбутніх економістів дозволило визначити досліджуваний феномен як складну цілісну динамічну систему структурних компонентів: організаційно-цілеспрямовуючого, когнітивно-компетентнісного та звітно-контрольного, а також функцій: цілеутворення, інформаційної абсорбції, постановки задач та розв'язання проблем навчально-виховного процесу та «зворотного зв'язку».

Цілісність системи ІСУЯО майбутніх економістів забезпечується нерозривними зв'язками, які поєднують між собою означені структурні компоненти. Динамічність системи ІСУЯО обумовлюється наявністю функцій, які відповідають за результат сформованості кожного із структурних компонентів та всієї системи в цілому.

ПЗ ІСУЯО використовує браузер для організації роботи користувачів з системою. Серверною технологією було обрано ASP.NET на основі серверу з ОС сімейства Windows Server та веб серверу IIS. У системі наявна авторизація та автентифікація користувачів. Для збереження даних використовується Microsoft SQL Server.

База даних ІСУЯО побудована навколо трьох множин сутностей:

- індикатори та їх тренди;
- множина курсів та модулів, а також успішність студентів;
- множина студентів та працівників ВНЗ – учасників навчального процесу.

Поняття «інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів» було визначено як систему оброблення інформації та відповідні організаційні ресурси, що забезпечують комплексну автоматизацію процесів

щодо підвищення рівня управління економічним навчанням у ВНЗ, контролю за результатами фахової підготовки економістів згідно до стандартів вищої освіти на основі збору, оброблення, агрегації, систематизації та зберігання індикаторних даних стосовно якості освіти з метою формування професійної компетентності майбутніх фахівців у економічній галузі.

Основні результати другого розділу дослідження опубліковано у роботах [157; 160].

РОЗДІЛ III.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

3.1. Педагогічні умови застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів як основи організації навчання студентів економічних спеціальностей

Ефективність застосування ІСУЯО майбутніх економістів залежить від визначення педагогічних орієнтирів, які здійснюють свій вплив на організацію ефективної методичної стратегії. Визначення педагогічних умов застосування ІСУЯО обумовлено специфікою проблеми дослідження. Означена специфіка полягає, на нашу думку, в залученні, з одного боку, сучасних ІКТ, що постійно розвиваються і удосконалюються, з іншого боку, у перманентному використанні класичних педагогічних форм, методів і засобів, на яких традиційно базується навчально-виховний процес в університетах України.

Застосування ІСУЯО за рахунок автоматизації процесів функціонування вищого навчального закладу (як організації економічного навчання, адміністрування, документообігу тощо, так і змістової частини навчального процесу щодо електронних конспектів лекцій, заліково-екзаменаційних вимог, електронних списків навчальної рекомендованої літератури тощо, які містяться в типових і робочих програмах, методичних комплексах з навчальних дисциплін) скорочує часові затрати викладачів і студентів економічних спеціальностей, вивільняючи час навчання майбутніх економістів для набуття практичних умінь і навичок у різних галузях економічної діяльності на основі сучасних педагогічних ІТ, що включають евристичні, інтерактивні методи навчання, тренінги, ділові ігри, контекстне навчання та ін.

Таким чином, визначення педагогічних умов щодо методики застосування ІСУЯО обумовлює ефективність процесу управління якістю освіти майбутніх економістів. Слід зауважити, що вся проведена попередня дослідно-експериментальна робота була спрямована на визначення відповідних педагогічних умов щодо методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів. Процес визначення означених педагогічних умов наскрізно проходив через аналіз історичних, філософських та психолого-педагогічних аспектів розвитку економічної освіти в Україні, через дослідження сучасних вимог до управління якістю освіти майбутніх економістів у контексті вітчизняного і світового досвіду, через системно-структурний аналіз складових та функцій ІСУЯО майбутніх економістів тощо.

Підходячи до обґрунтування та визначення педагогічних умов застосування ІСУЯО у процесі фахової підготовки економістів, слід зауважити, що ми ґрунтувались на позиціях особистісно-орієнтованого, компетентнісного та інформаційно-комунікаційного підходів до управління якістю економічної освіти в аспекті її спрямованості виключно на особистісний інтелектуальний, фахово-творчий розвиток студентів та їх освітні потреби.

Теоретичне обґрунтування та визначення найбільш сприятливих педагогічних умов застосування ІСУЯО доцільно, на нашу думку, здійснювати у контексті розгляду навчального середовища щодо фахової підготовки майбутніх економістів. В. Ю. Биков окреслює поняття «навчальне середовище» як штучно побудовану систему, структура і складові якої створюють необхідні умови для досягнення цілей навчально-виховного процесу. Дослідник розглядає навчальне середовище як оточуюче середовище відносно інтелектуальних складових тої чи іншої педагогічної системи, що містить як природні інтелектуальні складові (учасники навчально-виховного процесу), так і штучні (засоби навчання, в яких реалізуються принципи штучного інтелекту) [11].

Доволі важливим у цій сфері є дослідження В. Ю. Бикова «Моделі організаційних систем відкритої освіти» [10] щодо необхідності активного

використання ІКТ в освітніх процесах. Таке використання, на думку вченого, забезпечує розширення простору навчально-освітнього середовища, робить навчальне середовище доступним для учасників освітніх процесів. Вчений зазначає про можливість учасників навчального середовища самостійно отримувати потрібну інформацію на основі вільного користування необмеженими інформаційними ресурсами та новітніми ІКТ [10].

З огляду на вищезазначене, ефективність управління якістю освіти майбутніх економістів на основі застосування ІСУЯО, залежить від такого навчального середовища, яке цілеспрямовано забезпечує накопичення студентами особистісного інформаційно-комунікаційного досвіду. Набуття означеного досвіду активізує когнітивні, фахово-діяльнісні, інтелектуально-творчі, комунікативні процеси засвоєння академічних навчальних дисциплін, а також процеси відпрацювання механізму мисленнєвих операцій, формування розгалуженої системи відповідних понять, що складають понятійний апарат вищезазначених навчальних дисциплін.

В. В. Серіков розглядає особистісний досвід як «об'єктивну цінність, що стала суб'єктивною установкою, поглядом, переконанням, власним висновком з пережитого» [127, 81]. Формування професійної компетентності економістів як важливої характеристики якості економічної освіти потребує накопичення певної критичної маси особистісного інформаційно-комунікаційного досвіду студентів економічних спеціальностей, який дозволив би забезпечити фундаменталізацію процесу економічної освіти за рахунок нарощування ресурсів, інтегрованість навчальної інформації тощо.

Набуття студентами особистісного інформаційно-комунікаційного досвіду є можливим за умови наповнення змісту фахової підготовки економістів відповідними інформаційно-комунікаційними елементами. З цією метою нами запропоновано ряд заходів щодо підвищення якості економічної освіти студентів, що забезпечують практичне застосування ІСУЯО у контексті певної інформаційно-комунікаційної адаптації академічних навчальних дисциплін

зокрема і процесу фахової підготовки економістів у цілому. До означених заходів належать:

- включення інформаційно-комунікаційних елементів у зміст академічних навчальних дисциплін, зокрема, розробка, планування і використання у змісті типових і робочих програм, навчально-методичних комплексів комп'ютерних навчаючих систем на кшталт комп'ютерного інтелектуального репетиторства, комп'ютерних тренінгів, а також комп'ютерних навчаючих засобів – мультимедійних засобів, навчання у віртуальних класах (англ. Virtual classroom), технологій у складі комп'ютерного колаборативного навчання (англ. CSCL) тощо;

- спеціальне конструювання методичного забезпечення академічних навчальних дисциплін, що передбачені навчальним планом фахової підготовки економістів, таким чином, щоб застосування комп'ютерних навчаючих систем та комп'ютерних навчаючих засобів наскрізно проходило через усі теми занять;

- розробка і введення до фахової підготовки економістів ряду варіативних навчальних дисциплін, зокрема спецкурсів для забезпечення інформаційно-комунікаційної ерудованості студентів;

- підвищення значущості академічних інформаційно-комунікаційних навчальних дисциплін, таких як «Інформатика і комп'ютерна техніка» «Економічна інформатика», «Методика навчання інформатики», «Педагогічна практика у ВНЗ з інформатики» тощо на основі цілеспрямованого педагогічного стимулювання інтересу студентів економічних спеціальностей до означених навчальних дисциплін зокрема та ІКТ загалом, а також шляхом роз'яснення їх значимості.

Ряд вищеперерахованих заходів обумовлює зміст *інформаційно-комунікаційної спрямованості фахової підготовки майбутніх економістів*, яка є, на нашу думку, важливою педагогічною умовою застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів. У той же час, інформаційно-комунікаційна спрямованість фахової підготовки майбутніх економістів обумовлюється активізацією застосування комп'ютерно-

орієнтованих технологій у процесі управління якістю економічної освіти у процесі застосування ІСУЯО, що, в свою чергу, потребує відповідного технологічного і педагогічного забезпечення комп'ютерно-орієнтованого середовища у контексті штучних інтелектуальних складових. В.Ю. Биков відносить до штучних інтелектуальних складових означеного навчального середовища електронні засоби навчання, в яких реалізуються принципи штучного інтелекту [11].

Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо що інформаційно-комунікаційна спрямованість фахової підготовки майбутніх економістів реалізується на основі спеціального комплексу заходів (спрямованих на створення комп'ютерно-орієнтованого середовища) щодо включення інформаційно-комунікаційних елементів у зміст академічних навчальних дисциплін, спеціального конструювання методичного забезпечення із наскрізним застосуванням комп'ютерних навчаючих систем та комп'ютерних навчаючих засобів в усіх темах занять, розробки й уведення до фахової підготовки економістів низки варіативних навчальних дисциплін, зокрема спецкурсів, для забезпечення інформаційно-комунікаційної ерудованості студентів, підвищення значущості академічних інформаційно-комунікаційних навчальних дисциплін на основі цілеспрямованого педагогічного стимулювання мотивації студентів економічних спеціальностей до вивчення означених навчальних дисциплін.

Інформаційно-комунікаційна спрямованість фахової підготовки майбутніх економістів як доволі важлива педагогічна умова застосування ІСУЯО майбутніх економістів забезпечує накопичення особистісного інформаційно-комунікаційного досвіду. Наявність саме цього досвіду обумовлює якість економічної освіти студентів, забезпечивши відкритість, доступність, а також перманентне розширення їх освітнього простору на основі залучення інформаційних ресурсів не тільки для набуття формальної економічної освіти, а також для набуття неформальної та інформальної економічної освіти.

Результативність інформаційно-комунікаційної спрямованості фахової підготовки студентів економічних спеціальностей у цілому залежить від якості

інформаційно-комунікаційної спрямованості кожної з навчальних дисциплін, що входить до змісту фахової підготовки. Об'єднавчим чинником у цьому випадку слугує інформаційно-комунікаційна основа фахової підготовки майбутніх економістів, а також наявність інформаційно-комунікаційних елементів у змісті навчальних дисциплін, що обумовлює їх *інтеграцію* в навчальному середовищі саме на означеній основі.

Поняття «інтеграція» походить від латинського *integrum*- ціле, *integratio* - відновлення. С. У. Гончаренко, окреслюючи це поняття зазначає, що результатом інтеграції в освіті «можуть бути цілісності знань різних рівнів – цілісність знань ... з тієї чи іншої освітньої галузі, предмета, курсу, розділу, теми. ... цілісність знань формується завдяки інтеграції їх на основі спільних для всіх предметів понять; застосування методів і форм навчання, контролю і корекції навчальних досягнень ..., що спрямовують навчальний процес на об'єднання знань» [26, 198].

Окреслюючи зміст поняття «інтеграція навчальних дисциплін» доцільно, на нашу думку, визначити її базові рівні, до яких належать фундаменталізація, універсализація та професіоналізація, які обумовлюють інструментарій щодо підвищення якості економічної освіти під час застосування ІСУЯО.

Фундаменталізація – як основа формування у студентів економічних спеціальностей розгалуженої, інтегрованої системи знань у царині різних галузей економічної науки, що синтезує у єдиний комплекс знання з економічної теорії, історії економічних вчень, фінансів, банківської справи, економічного права, бухгалтерського обліку, аудиту, обігу цінних паперів, функціонування бірж тощо на базі ІКТ загалом і економічної інформатики зокрема.

Універсализація – як основа багатoproфільності вищої економічної освіти щодо підготовки висококваліфікованих кадрів у різних галузях економічної діяльності на базі засвоєння суспільно-гуманістичних, демократичних цінностей відкритої освіти як універсальних цінностей особистості.

Професіоналізація – як основа високоякісної підготовленості майбутніх економістів до виконання завдань професійної економічної діяльності, що

забезпечує досягнення належних якісних і кількісних результатів економічної діяльності із меншими фінансовими, розумовими, часовими витратами шляхом автоматизації відповідних процесів під час застосування ІКТ.

Інтеграція нормативних і варіативних навчальних дисциплін у процесі фахової підготовки майбутніх економістів обумовлюється педагогічним стимулюванням активізації відповідних міжпредметних зв'язків в навчальному середовищі між економічними навчальними дисциплінами теоретичної спрямованості («Економічної історії», «Економічної теорії», «Математики для економістів», «Економічного аналізу», «Економетрії», «Міжнародна економіка» тощо), навчальними дисциплінами, конкретно спрямованими на оволодіння тим чи іншим різновидом економічної діяльності («Бухгалтерський облік та аудит», «Торгівля цінними паперами», «Портфельне інвестування», «Управління фінансовою санацією підприємства» тощо), навчальними дисциплінами з циклу професійно-орієнтованої підготовки («Психологія», «Педагогіка», «Методика навчання економіки» тощо) та навчальними дисциплінами з циклу гуманітарної підготовки («Історія України», «Філософія», «Політологія», «Правознавство», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» тощо). Взаємопроникнення вищезазначених навчальних дисциплін обумовлює необхідну цілісність, органічну синтезованість, структурованість процесу економічної освіти. Причому основою практичного забезпечення такої цілісності слугує інформаційно-комунікаційна основа процесу фахової підготовки майбутніх економістів.

С. У. Гончаренко, визначаючи феномен міжпредметних зв'язків, зазначає, що саме вони «...відображають комплексний підхід до виховання й навчання, який дає можливість виділити як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами» [25, 287].

Забезпечення цілісності варіативних і нормативних навчальних дисциплін у процесі фахової підготовки студентів економічних спеціальностей, необхідне для ефективного упровадження ІСУЯО майбутніх економістів, забезпечується також

за рахунок інтегрованого застосування теоретичних, емпіричних, евристичних та ін. методів та засобів економічного навчання.

До прикладу, теоретичний метод аналізу економічної проблемної ситуації може використовуватися у змісті взаємно узгоджених навчальних програм (когнітивно-компетентнісний компонент ІСУЯО) таких навчальних дисциплін, як «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Правознавство» (з циклу гуманітарної підготовки), «Економіка підприємства», «Економічний аналіз», «Менеджмент» (з циклу професійно-предметної підготовки), «Методика навчання економіки» (з циклу професійно-орієнтованої підготовки).

Евристично-аналітичний індивідуальний тренінг комунікативних умінь студентів ВНЗ економічних спеціальностей (Додаток Д), що містить цілий комплекс теоретичних, емпіричних та евристичних методів, також використовується у змісті інтегрованих навчальних програм з курсів ««Українська мова (за професійним спрямуванням)» (з циклу гуманітарної підготовки), «Менеджмент», «Маркетинг», «Економіка праці та соціально-трудова відносини», «Менеджмент персоналу», «Фінансовий менеджмент корпорацій» тощо (з циклу професійно-предметної підготовки), «Методика навчання економіки» (з циклу професійно-орієнтованої підготовки).

Таким чином, застосування інтегрованих методів і комплексів методів під час упровадження ІСУЯО у процесі фахової підготовки майбутніх економістів унеможливорює її розшарування на більш важливі і менш важливі, на думку студентів, навчальні дисципліни. Використання інтегрованих методів і комплексів методів під час застосування ІСУЯО дозволяє майбутнім економістам осмислити навчальні дисципліни як складові цілісної системи економічної освіти, що являються інструментами формування професійної компетентності економіста.

З огляду на вищезазначене, педагогічне забезпечення міжпредметної інтеграції на інформаційно-комунікаційній основі у процесі фахової підготовки

майбутніх економістів визначено нами як важливу педагогічну умову застосування ІСУЯО майбутніх економістів. Саме педагогічне забезпечення міжпредметної інтеграції унеможлиблює розгляд економічної освіти у цілому під кутом зору тих чи інших економічних навчальних дисциплін. Запропонована нами система ІСУЯО, базуючись на означеній педагогічній умові, вибудовує процес фахової підготовки економістів ширше предметності, інтегруючи навчальні дисципліни у цілісну систему, і одночасно вужче предметності, оскільки жоден з навчальних курсів не займає панівного становища, але може розглядатись як основа подальшої професійної діяльності економіста.

Методика застосування ІСУЯО в навчальному середовищі під час підготовки майбутніх економістів передбачає упровадження цілого комплексу психолого-педагогічних перетворень, що забезпечують насичення запропонованої інформаційної системи відповідним інформаційним продуктом та методичним інструментарієм. Методичний інструментарій включає спеціальні технології, побудовані на сучасних інформаційно-комунікаційних засобах навчання, поєднаних із педагогічними методами і засобами навчання економіки.

З огляду на вищезазначене, методика застосування ІСУЯО передбачає інформатизацію процесу економічної освіти на базі створення, оброблення, аналізу, подальшого зберігання, поширення тощо відповідної інформації щодо організації, управління, адміністрування, фінансового, науково-теоретичного, методичного забезпечення процесу фахової підготовки майбутніх економістів.

Застосування ІСУЯО в навчальному середовищі як інструмент управління якістю освіти студентів економічних спеціальностей дозволяє розглянути навчально-виховний процес щодо здобуття знань, умінь і навичок у різних сферах економічної діяльності, формування професійної компетентності майбутніх економістів під кутом зору інформаційно-комунікаційних процесів: з позицій отримання студентами навчальної інформації, її засвоєння, інтелектуальної переробки та подальшого використання у процесі подальшої фахової економічної діяльності.

З огляду на вищезазначене, до методики застосування ІСУЯО слід підходити не просто з позицій активного залучення ІКТ у процес фахової підготовки майбутніх економістів, а як до *інструменту залучення принципово важливого підходу до управління якістю економічної освіти – інформаційно-комунікаційного*. Застосування інформаційного підходу у процесі управління якістю економічної освіти передбачає варіативне поєднання як традиційних педагогічних технологій, форм, методів і засобів, так і відповідних новітніх ІТ навчання, як то структурованого тезаурусу, колаборативної роботи у віртуальних класах, «дерева понять» тощо.

Саме забезпечення процесу управління якістю економічної освіти у контексті інформаційного підходу обумовлено новий етап удосконалення фахової підготовки майбутніх економістів на основі педагогічної інформатики. С. У. Гончаренко визначає цей новітній перспективний напрям педагогічної науки як «науковий напрям, який опрацьовує теоретичні питання, методи і технології інформаційного забезпечення й автоматизації педагогічної діяльності з метою удосконалення педагогічного процесу, його індивідуалізації та оптимізації. Педагогічна інформатика вивчає процеси взаємодії освіти й інформатики, виявляє закономірності й тенденції цієї взаємодії» [26, 349].

Саме у контексті взаємодії освіти й інформатики Т. І. Коваль окреслює значення комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання, зазначаючи про збільшення рівня їх інтерактивності, що впливає на якість сприйняття студентами навчального матеріалу [57]. Здійснюючи ретельний аналіз наукової літератури щодо новітніх комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання, дослідниця конкретизує характеристики інтерактивності комп'ютерно-орієнтованого навчання, серед яких:

- нелінійний доступ до навчальної інформації з використанням веб-технологій;
- міжособистісне спілкування;
- оперативність суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних зворотних зв'язків;
- забезпечення для студентів права вибору;

- адаптація системи навчання до індивідуальних особливостей студентів тощо [57].

Слід зауважити, що під час педагогічного моделювання компонентної структури ІСУЯО, ми базувались, у тому числі, на вищезазначених характеристиках інтерактивності комп'ютерно-орієнтованого навчання. У той же час, застосування комп'ютерно-орієнтованих технологій у процесі управління якістю економічної освіти потребує відповідного технологічного і педагогічного забезпечення комп'ютерно-орієнтованого середовища у контексті природних інтелектуальних складових. В. Ю. Биков відносить до природних інтелектуальних складових означеного навчального середовища учасників навчально-виховного процесу: студентство, професорсько-викладацький склад та ін. [25].

З огляду на вищезазначене, формування комп'ютерно-орієнтованого середовища під час застосування ІСУЯО вимагає сформованості як у професорсько-викладацького складу, адміністрації вищих економічних навчальних закладів, так і в студентства умінь щодо вільного оперування ІКТ. До таких умінь належать: робота із базами даних, системами оброблення інформації, оброблення візуальних зображень, графічної інформації тощо.

Таким чином, мова йде про педагогічне забезпечення інформаційної культури як студентів економічних спеціальностей, так і професорсько-викладацького складу, адміністрації, інших співробітників ВНЗ економічного спрямування. Сформована інформаційна культура передбачає наявність комплексу знань у сфері ІКТ, а також умінь щодо їх вільного застосування. Інформаційна культура передбачає наявність знань, умінь і навичок щодо ефективного користування інформацією, і передбачає різнобічні навички пошуку необхідної інформації і її використання [25]. В нашому випадку, запровадження ІСУЯО майбутніх економістів дозволяє покращити інформаційну культуру майбутніх економістів шляхом спонукання та мотивації студентів до використання онлайн систем в цілому (підвищення рівня комп'ютерної грамотності) та в області самоорганізаційних, соціальних та інших аспектів означеної ІС, а також розвитку їх освіченості через надання додаткових методичних матеріалів для позауніверситетського самонавчання.

Сформована інформаційна культура студентів економічних спеціальностей, необхідна для успішного застосування ІСУЯО, передбачає суттєві зміни до навчальної діяльності викладачів і студентів за рахунок збільшення обсягів навчальної інформації, її інтегрування, структурування та автоматизованої оброблення, автоматизованого моделювання та розв'язання економічних проблемних ситуацій. Сформованість інформаційної культури майбутніх економістів забезпечує також їх більшу самостійність у процесі фахової підготовки, науково-дослідної економічної діяльності тощо. Таким чином, педагогічне забезпечення формування інформаційної культури майбутніх економістів у процесі фахової підготовки визначено нами як важливу педагогічну умову застосування ІСУЯО.

З огляду на вищезазначене, доцільно констатувати, що методика застосування ІСУЯО майбутніх економістів потребує таких педагогічних умов:

інформаційно-комунікаційної спрямованості фахової підготовки майбутніх економістів, що реалізується на основі спеціального комплексу заходів (спрямованих на створення комп'ютерно-орієнтованого середовища) щодо включення інформаційно-комунікаційних елементів у зміст академічних навчальних дисциплін, спеціального конструювання методичного забезпечення із наскрізним застосуванням комп'ютерних навчаючих систем та комп'ютерних навчаючих засобів в усіх темах занять, розробки й уведення до фахової підготовки економістів низки варіативних навчальних дисциплін, зокрема спецкурсів, для забезпечення інформаційно-комунікаційної ерудованості студентів, підвищення значущості академічних інформаційно-комунікаційних навчальних дисциплін на основі цілеспрямованого педагогічного стимулювання мотивації студентів економічних спеціальностей до вивчення означених навчальних дисциплін;

- міжпредметної інтеграції на інформаційно-комунікаційній основі, що дозволяє вибудувати процес фахової підготовки майбутніх економістів ширше предметності, інтегруючи навчальні дисципліни у цілісну систему;

- педагогічного забезпечення формування інформаційної культури майбутніх економістів у процесі фахової підготовки як інструменту збільшення

обсягів навчальної інформації, її інтегрування, структурування та автоматизованої обробки, автоматизованого моделювання та розв'язання економічних проблемних ситуацій, оскільки наявність інформаційної культури забезпечує сформованість комп'ютерно орієнтованого середовища в контексті природніх інтелектуальних складових.

3.2. Сутність і особливості впровадження методики застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів

З метою створення емпіричної бази для перевірки методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів, її апробації та оцінки функціонування на *основі вищезазначених педагогічних умов* провадилась організаційна діяльність щодо її упровадження. Організаційна робота відбувалась на базі Інституту інформатики, Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Українського інституту розвитку фондового ринку Національного економічного університету імені В. Гетьмана, фізико-математичного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Інституту фізики, математики, економіки та інноваційних технологій Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка протягом 2013–2014 навчальних років.

План роботи щодо упровадження ІСУЯО передбачав такі організаційно-методичні заходи:

- 1) відбір контрольних та експериментальних груп щодо оптимізації процесу управління якістю освіти на базі експериментальних груп;
- 2) аналіз та порівняння отриманих статистичних даних у контрольних та експериментальних групах, а також на констатувальному та формувальному етапах подальшої експериментальної роботи; порівняльного аналізу динаміки формування професійної компетентності майбутніх економістів;
- 3) оцінювання педагогічного впливу запропонованої методики застосування ІСУЯО на формування професійної компетентності студентів економічних

спеціальностей, що засвідчує рівень керованості процесом управління якістю економічної освіти.

Впровадження ІСУЯО відбувалось відповідно до організаційно-цілеспрямовуючого, когнітивно-компетентнісного та звітно-контрольного структурних компонентів. *Сутність* організації упровадження методико-технологічного забезпечення полягає у логічному конструюванні подальшої експериментальної роботи, забезпеченні цілісності й динамічності ІСУЯО майбутніх економістів у процесі її застосування.

Зміст організаційної роботи щодо впровадження методико-технологічного забезпечення передбачав такі позиції:

- визначення етапів щодо впровадження методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів; окреслення комплексу методико-технологічних заходів для кожного з визначених етапів у контексті формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей як важливого результату функціонування інформаційної системи;
- згідно з кожним з окреслених етапів визначення і упровадження спеціального комплексу методів щодо застосування ІСУЯО;
- експериментальна перевірка ефективності методико-технологічного забезпечення щодо упровадження ІСУЯО у процесі практичного використання;
- діагностування, порівняння та аналіз динаміки сформованості професійної компетентності майбутніх економістів під час проведення констатувального та формувального експериментів; надання якісної характеристики рівням сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей, а також наукове узагальнення результатів упровадження методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів.

Відповідно до окресленого плану роботи з впровадження ІСУЯО щодо відбору контрольних та експериментальних груп для участі у констатувальному та формувальному експериментах було залучено:

- загалом 204 студенти для констатувального експерименту, що навчаються за освітньо-професійними програмами бакалавра та магістра, а також 38 викладачів та співробітників університетів;

- для формувального експерименту 147 студентів, що навчаються за освітньо-професійними програмами бакалавра та магістра, а саме: 72 респондентів в експериментальних групах та 75 респондентів у контрольних групах.

Було визначено складові методики застосування ІСУЯО згідно мети, яка полягає у підвищенні рівня якості освіти майбутніх економістів за допомогою використання ІСУЯО: комплекс методів, засобів і прийомів (вербальних, методів мотивації навчання, теоретичних, емпіричних, евристичних, інтерактивних тощо); інновативних форм навчання економіки (лекцій у відкритому комп'ютерному середовищі, віртуального комп'ютерного навчання тощо); принципів функціонування ІСУЯО (забезпечення вільного доступу до даних, простота в розгортанні, відмовостійкість, функціональність, забезпечення захисту конфіденційних даних, наочність та гнучкість налагодження); педагогічних умов.

Оскільки ІСУЯО майбутніх економістів була визначена як комплекс організаційно-цілеспрямовуючого, когнітивно-компетентнісного та звітно-контрольного структурних компонентів, то послідовність етапів її впровадження і використання була пов'язана із відповідною логікою застосування. Під час проведення експериментальної роботи користувачам надавався доступ до тестових релізів ПЗ для покращення можливостей налагодження ІСУЯО.

Під час першого етапу («підготовчого») було здійснено ряд організаційно-вимірювальних та підготовчих заходів стосовно загального функціонування ПЗ ІСУЯО:

- налагодження відповідних параметрів функціонування ІСУЯО;
- внесення користувачів до системи та призначення відповідних ролей;
- надання доступу користувачам до системи з-за меж внутрішньої мережі.

Першим завданням *підготовчого етапу* була діяльність із запровадження ПЗ ІСУЯО у даних ВНЗ. Під час підготовчого етапу проводилася інтеграція ПЗ

ІСУЯО у ІКТ-інфраструктуру ВНЗ. До початку інтеграції ІСУЯО у ВНЗ, що взяли участь у формувальному та констатувальному експериментах, їх ІКТ-ландшафт та комп'ютерне забезпечення було проаналізовано з метою виявлення можливих проблем у встановленні та налаштуванні програмного забезпечення ІСУЯО. За необхідності, до конфігурації ПЗ вносилися зміни, що мали вплив на функціонування всієї системи. Далі до системи вносилися облікові дані користувачів, допущених до участі у проведенні експериментів. Для викладачів, методистів та інших заінтересованих учасників зі складу працівників ВНЗ, було також створено тестові облікові записи для можливості входу у якості студентів з метою евалуації їх пропозицій стосовно покращення відображення даних для студентів з педагогічної точки зору. У даному етапі використовувалися вербальні методи, такі як бесіда та інформування, а також частково використовувалася демонстрація можливостей ПЗ ІСУЯО.

Під час другого етапу («інструктивно-адаптаційного») увага приділялася рекомендаційно-методичним заходам щодо упровадження організаційно-цілеспрямовуючого компоненту, якому в системі ІСУЯО відповідає функція цілеутворення. Цей етап включав таке:

- інформаційно-методичний інструктаж групи користувачів-співробітників (адміністрації, викладачів, методистів, працівників відділу якості освіти та інших співробітників ВНЗ) щодо практичної реалізації мети, завдань та особливостей функціонування інформаційної системи;

- інформаційно-методичний інструктаж групи користувачів-студентів щодо практичної реалізації мети, завдань та особливостей функціонування інформаційної системи;

- адаптацію навчально-методичної документації до її практичної реалізації у межах ІСУЯО;

- створення допоміжної інформаційно-методичної довідникової документації для ефективного упровадження та користування ІСУЯО.

Доцільно розглянути означені вище пункти детальніше.

Першим кроком другого етапу у розгортанні програмного забезпечення був інформаційно-методичний інструктаж груп користувачів за їх ролями (як то: викладачі, методисти, працівники відділу якості освіти, студенти). Користувачам надавалася методична інформація, що включала опис кроків з налагодження БД ІСУЯО (для адміністраторів системи) а також опис методів роботи та базової функціональності ПЗ. Означена інформація містила також основні сценарії використання програмного забезпечення у процесі прийняття рішень відносно покращення рівня якості освіти користувачами з відповідними ролями.

Автором також було надано допомогу користувачам системи стосовно адаптації наявної навчально-методичної документації до використання у ІСУЯО, а також наведено базові приклади сформованих курсів, модулів та навчальних програм у ІСУЯО. Під час ознайомлення користувачів із функціональністю та особливостями ІСУЯО майбутніх економістів створювалася допоміжна та покращувалася основна інформаційно-методична довідникова документація на основі прямого контакту автора із користувачами ПЗ. Таким чином було розроблено деякі сценарії використання ПЗ ІСУЯО у процесі прийняття рішень стосовно покращення рівня якості освіти та створено ряд прикладів бізнес правил для імплементації підтримки процесу прийняття означених рішень.

Вище було вказано, що у всіх ВНЗ, що брали участь у констатувальному та формувальному експериментах, тестування системи проводилося в тому числі і самими користувачами під час роботи із реальними даними. Це дозволило також покращити використовуваність (англ. usability) веб-порталу ІСУЯО та спростити деякі процеси через покращення їх відображення до реальних процесів у ВНЗ. В той же час важливі частини ПЗ, такі як блок бізнес логіки та сховище даних, мали більш упорядкований процес управління релізами, що вкупі із своєю транзакційною природою практично виключало виникнення проблем із цілісністю даних. Окрім того сховище даних було захищене від збоїв налаштованою реплікацією.

Урахування під час упровадження інформаційної системи вищезазначених позицій дозволяло швидко і ефективно забезпечити організацію економічного навчання щодо системи електронного обліку студентів, електронного розкладу аудиторних та поза-аудиторних занять, екзаменаційних сесій, навчальних модулів, електронного планування навчальних дисциплін, своєчасної реалізації загально-регулюючої інформації (розпоряджень керівництва університету та інститутів, наказів міністерств та ін.). Оскільки саме адаптація навчально-методичної документації та її актуалізація у межах ІСУЯО, а також інформаційно-методичний інструктаж обох груп користувачів «запускають» практичну організацію процесу економічного навчання, то II етап упровадження та використання ІСУЯО було названо *інструктивно-адаптаційним*. Під час цього етапу використовувалися вербальні методи бесіди, інструктажу та інформування, а також інформаційно-комунікаційні методи адаптації документації до використання у ІСУЯО, методи евристики, тощо.

Третій етап («методично-базовий») упровадження та застосування ІСУЯО була присвячено когнітивно-компетентнісному компоненту. Третій етап містив ряд експериментально-методичних заходів щодо педагогічного забезпечення мотиваційно-когнітивних процесів, активізації засвоєння знань і відповідних умінь у різних галузях економічної діяльності, а також у комунікативній сфері за рахунок відпрацювання механізму мисленнєвих операцій у процесі фахової підготовки, створення розгалуженого комплексу економічних понять тощо. Саме впродовж цього етапу відбувалось синтезування когнітивно-пізнавального та професійно-компетентнісного блоків на основі *актуалізації програмно-інформаційного і навчально-методичних комплексів як основи підвищення якості економічної освіти*.

У контексті цього синтезування відбувались такі заходи:

- наповнення бази даних ІСУЯО навчально-методичними комплексами, що містять робочі та типові навчальні програми, конспект лекцій, глосарій, вимоги до проведення поточного та підсумкового контролю, інтелектуально-творчі завдання, тренінги та ін., відповідно до навчального плану ВНЗ;

- створення інформаційних пропозицій щодо побудови тестових, інтелектуально-творчих завдань, тощо на основі теоретичних методів, тотожних мисленнєвим операціям (аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, конкретизації тощо), уніфікація форми тестових завдань;

- інформаційне забезпечення щодо електронної бібліотеки економіста, яке містить комплекс відповідних електронних підручників і посібників, комплексного електронного глосарію економіста та ін.;

- створення бази інформаційних повідомлень щодо проведення науково-практичних конференцій, семінарів з проблем теорії та практики економічної науки, економічного розвитку суспільства тощо з отриманням відповідних інформаційних листів;

- інформаційне забезпечення створення електронних видань наукових студентських робіт.

- створення електронної репрезентації наявних студентських пошукових гуртків НТТМ.

- формування інформаційної основи для прийняття рішень щодо підвищення рівня якості освіти та допомагає користувачам приймати рішення щодо запровадження коригуючих дій з метою покращення якості освіти.

Розглянемо ці пункти детальніше.

До початку другого етапу користувачі ІСУЯО мали змогу отримати знання для продуктивного використання даної системи у процесі покращення рівня якості освіти у своїх ВНЗ. На цьому етапі користувачі займалися наповненням бази даних ІСУЯО навчально-методичними комплексами, включно з робочими навчальними програмами, конспектами лекцій, електронними презентаціями, вимогами до проведення контролю тощо.

Система має змогу частково інтегруватися із системою дистанційного навчання (СДН) Moodle (за умови використання нею баз даних на основі MS SQL Server). Таким чином може бути досягнутий позитивний вплив на якість вищої освіти від поєднання обох систем за рахунок використання випробуваних на

практиці систем. ПЗ ІСУЯО в даному випадку відповідала за збереження теоретичних та методичних довідкових матеріалів та пропозицій, на базі яких формувалися тестові завдання.

В рамках завдання з інформаційного забезпечення створення електронної бібліотеки економіста було інтегровано структуру модулів та курсів електронні підручники і посібники, що могли використовуватися студентами при підготовці до відповідних занять в межах означених курсів.

У блок новин на порталі ІСУЯО вносилися інформаційні повідомлення щодо проведення науково-практичних конференцій в рамках університетів-учасників експериментів, а також різноманітних семінарів. Причому означені повідомлення формувалися з врахуванням цільового відображення для користувачів із певними ролями. Такими чином забезпечувався принцип відображення лише релевантної інформації для кінцевих груп користувачів.

В рамках наявних проєктів у університетах-учасниках, проводилося інформаційне забезпечення створення електронних видань наукових студентських робіт. В єдиній структурі курсів та модулів, представлених у ВНЗ в ІСУЯО створювалися елементи для електронних студентських видань. Функціональність ІСУЯО дозволила сформувати електронний документообіг для підтримки організації створення студентських видань. Можливості блоку новин порталу ІСУЯО дозволили також провадити цільове інформування учасників про вихід нових випусків видань. Аналогічно формувалися електронні репрезентації гуртків НТТМ. ПЗ ІСУЯО дозволило також запровадити електронний розклад для зустрічей гуртків. Таким чином за допомогою інформаційного наповнення бази даних ІСУЯО створювалася основа для прийняття рішень всіма користувачами даного програмного забезпечення. Окрім цього на основі генералізованих та спеціалізованих процесів з підвищення рівня якості, усталених у означених ВНЗ було сформовано основні бізнес правила і визначено поведінку системи при зміні певних показників системи.

Серед методів, що використовувалися під час цього етапу доцільно виділити:

педагогічні спостереження, бесіди, тренінги тощо. Серед інформаційно-комунікаційних методів, можна назвати аналіз усталених процесів ВНЗ, формування електронної комунікації.

Під час четвертого етапу («експериментально-оцінювального») проводилися дії із налагодженою ІСУЯО майбутніх економістів, а саме:

- тестування системи в режимі реального часу;
- оцінювання користувачами власного досвіду використання системи
- запровадження запропонованих змін в результаті комунікації із користувачами ПЗ ІСУЯО;
- продуктивна фаза (у випадку експериментальної роботи – проведення формувального експерименту).

Під час експериментальної роботи означені заходи мали одночасний характер та були реалізовані через процеси перманентного покращення системи та комунікації із заінтересованими особами та користувачами. Важливе значення в даному випадку мав зворотній зв'язок користувачів із автором програмного забезпечення, адже в такий спосіб створювалися можливості щодо кращого розуміння потреб користувачів системи та щодо її оптимізації. Окрім цього на даному етапі проводився формувальний експеримент, метою якого було визначити обсяги кількісних та якісних покращень у рівні якості освіти. Формувальному та констатувальному експериментам буде приділена увага у наступному розділі. Методи, що використовувалися під час цього етапу: методи математичної статистики, анкетування, діагностичне опитування, самозвіт, зворотній зв'язок, тощо.

Узагальнену модель застосування ІСУЯО майбутніх економістів зображено на рис. 3.1. Цю модель можна віднести до описово-функціональних, оскільки, з одного боку, вона окреслює цілі, структуру, принципи функціонування, з іншого боку, вона містить відображення функціональних зв'язків як між структурними компонентами системи, так із освітнім середовищем через подані педагогічні умови, теоретичні підходи, етапи застосування тощо.

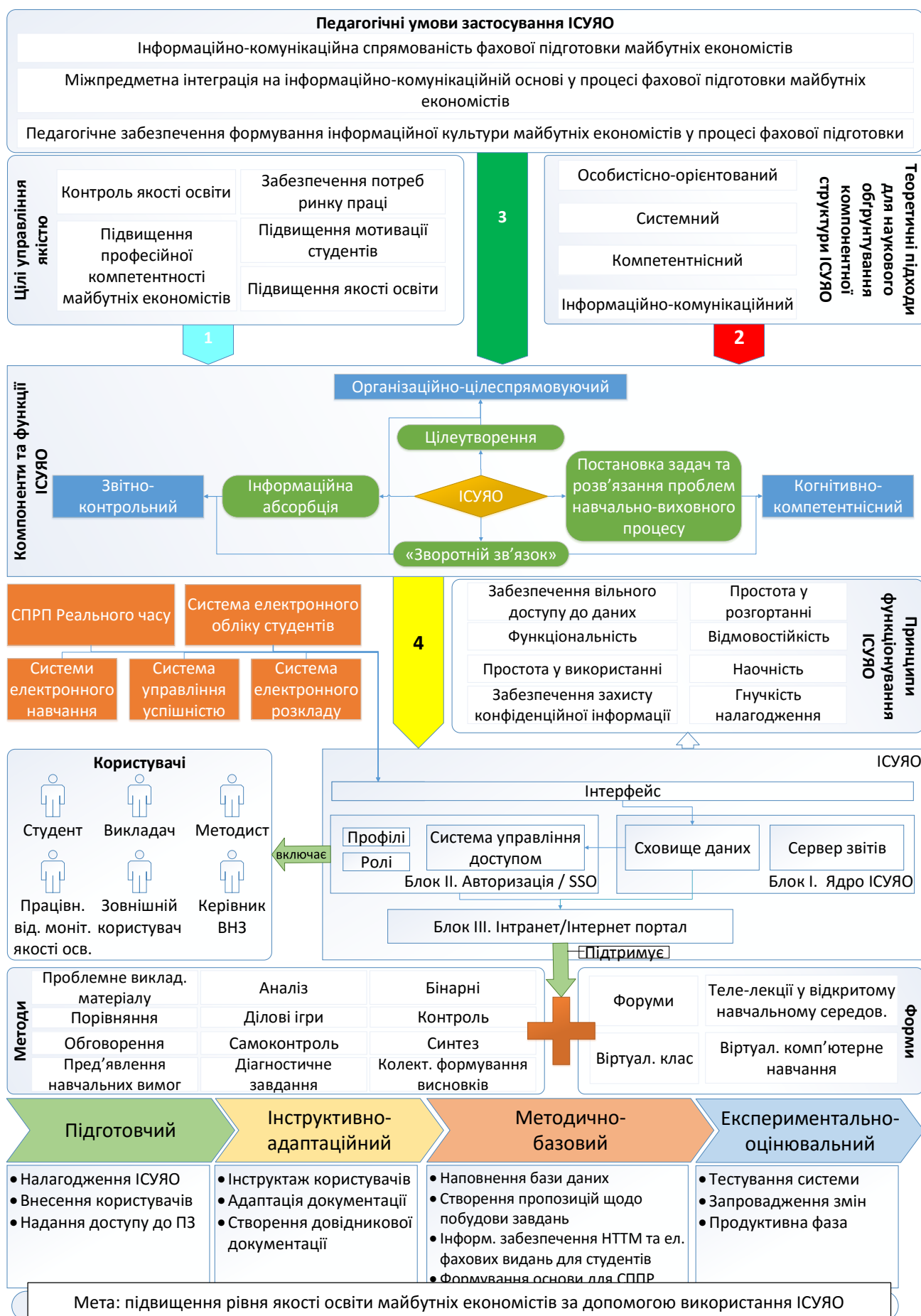

Рис. 3.1. Модель застосування ІСУАЮ майбутніх економістів

Отже, застосування ІСУЯО відбувалось впродовж чотирьох етапів, визначених нами як *підготовчий, інструктивно-адаптаційний, методично-базовий та експериментально-оцінювальний*.

Зміст організаційної роботи щодо упровадження методико-технологічного забезпечення передбачав: окреслення комплексу методико-технологічних заходів для кожного з етапів упровадження ІСУЯО; визначення і упровадження спеціального комплексу методів щодо застосування ІСУЯО; експериментальної перевірки ефективності методико-технологічного забезпечення; діагностування, порівняння та аналізу динаміки сформованості професійної компетентності майбутніх економістів, а також наукове узагальнення результатів упровадження методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів.

Важливим чинником підвищення якості економічної освіти у процесі впровадження ІСУЯО є консолідація когнітивно-пізнавального та професійно-компетентнісного блоків на базі *актуалізації програмно-інформаційного і навчально-методичних комплексів*.

Функціонування методико-технологічного забезпечення ІСУЯО відбувалось на основі визначених принципів: гнучкість налагодження; функціональність, відмовостійкість, забезпечення захисту конфіденційної інформації, наочність, простота у використанні, забезпечення вільного доступу до даних, простота у розгортанні.

Створено модель застосування ІСУЯО, яка, з одного боку, окреслює цілі, структуру, принципи функціонування, з іншого боку, містить відображення функціональних зв'язків як між структурними компонентами системи, так із освітнім середовищем через подані педагогічні умови, наукові підходи, етапи застосування тощо.

Висновки до третього розділу

Розгляд методико-технологічного забезпечення ІСУЯО майбутніх економістів у контексті визначення педагогічних умов її застосування, організації, а також дослідження його сутності та змісту дозволив констатувати таке.

Методика застосування ІСУЯО майбутніх економістів потребує таких педагогічних умов:

- інформаційно-комунікаційна спрямованість фахової підготовки майбутніх економістів, що реалізується на основі спеціального комплексу заходів (спрямованих на створення комп'ютерно-орієнтованого середовища) щодо включення інформаційно-комунікаційних елементів у зміст академічних навчальних дисциплін, спеціального конструювання методичного забезпечення із наскрізним застосуванням комп'ютерних навчаючих систем та комп'ютерних навчаючих засобів в усіх темах занять, розробки й уведення до фахової підготовки економістів низки варіативних навчальних дисциплін, зокрема спецкурсів, для забезпечення інформаційно-комунікаційної ерудованості студентів, підвищення значущості академічних інформаційно-комунікаційних навчальних дисциплін на основі цілеспрямованого педагогічного стимулювання мотивації студентів економічних спеціальностей до вивчення означених навчальних дисциплін;

- міжпредметна інтеграція на інформаційно-комунікаційній основі, що дозволяє вибудувати процес фахової підготовки майбутніх економістів ширше предметності, інтегруючи навчальні дисципліни у цілісну систему;

- педагогічне забезпечення формування інформаційної культури майбутніх економістів у процесі фахової підготовки як інструменту збільшення обсягів навчальної інформації, її інтегрування, структурування та автоматизованої обробки, автоматизованого моделювання та розв'язання економічних проблемних ситуацій, оскільки наявність інформаційної культури забезпечує сформованість комп'ютерно орієнтованого середовища в контексті природніх інтелектуальних складових.

Визначено складові методики застосування інформаційної системи управління якістю освіти згідно мети, яка полягає у підвищенні рівня якості освіти майбутніх

економістів за допомогою використання ІСУЯО: комплекс методів, засобів і прийомів (вербальних, методів мотивації навчання, теоретичних, емпіричних, евристичних, інтерактивних тощо); інновативних форм навчання економіки (лекцій у відкритому комп'ютерному середовищі, віртуального комп'ютерного навчання тощо); принципів функціонування ІСУЯО (забезпечення вільного доступу до даних, простота в розгортанні, відмовостійкість, функціональність, забезпечення захисту конфіденційних даних, наочність та гнучкість налагодження); педагогічних умов.

Застосування зазначеної вище методики у ВНЗ передбачає 4 етапи: *підготовчий* (організаційно-вимірювальні та підготовчі заходи стосовно загального функціонування ПЗ ІСУЯО: налагодження відповідних параметрів функціонування ІСУЯО, внесення користувачів до системи та призначення відповідних ролей, надання доступу користувачам до системи з-за меж внутрішньої мережі); *інструктивно-адаптаційний* (рекомендаційно-методичні заходи: інформаційно-методичний інструктаж групи користувачів-співробітників щодо практичної реалізації мети, задач та особливостей функціонування ІСУЯО, інформаційно-методичний інструктаж групи користувачів-студентів щодо практичної реалізації мети, задач та особливостей функціонування ІСУЯО, адаптація навчально-методичної документації до її практичної реалізації у межах ІСУЯО, створення допоміжної інформаційно-методичної довідникової документації для ефективного впровадження та користування ІСУЯО); *методично-базовий* (заходи: наповнення бази даних ІСУЯО навчально-методичними комплексами, створення інформаційних пропозицій щодо побудови тестових, інтелектуально-творчих завдань, уніфікація форми тестових завдань, інформаційне забезпечення електронної бібліотеки економіста, комплексного електронного глосарію економіста, створення бази інформаційних повідомлень щодо проведення науково-практичних конференцій, семінарів з проблем теорії та практики економічної науки, економічного розвитку суспільства тощо з отриманням відповідних інформаційних листів, інформаційне забезпечення створення електронних видань наукових студентських робіт, створення електронної репрезентації наявних студентських пошукових гуртків НТТМ, формування

інформаційної основи для прийняття рішень щодо підвищення рівня якості освіти та допомоги користувачам приймати рішення щодо запровадження коригувальних дій з метою покращення якості освіти); *експериментально-оцінювальний* (дії із налагодження ІСУЯО: тестування системи в режимі реального часу, оцінювання користувачами власного досвіду використання системи, запровадження запропонованих змін в результаті комунікації із користувачами ПЗ ІСУЯО та відповідно продуктивна фаза).

Зміст організаційної роботи щодо упровадження методико-технологічного забезпечення передбачав: окреслення комплексу методико-технологічних заходів для кожного з етапів упровадження ІСУЯО; визначення і упровадження спеціального комплексу методів щодо застосування ІСУЯО; експериментальної перевірки ефективності методико-технологічного забезпечення; діагностування, порівняння та аналізу динаміки сформованості професійної компетентності майбутніх економістів, а також наукове узагальнення результатів упровадження методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів.

Функціонування методико-технологічного забезпечення ІСУЯО відбувалось на основі визначених принципів: гнучкість налагодження; функціональність, відмовостійкість, забезпечення захисту конфіденційної інформації, наочність, простота у використанні, забезпечення вільного доступу до даних, простота у розгортанні.

Створено модель застосування ІСУЯО, яка, з одного боку, окреслює цілі, структуру, принципи функціонування, з іншого боку, містить відображення функціональних зв'язків як між структурними компонентами системи, так із освітнім середовищем через подані педагогічні умови, теоретичні підходи, етапи застосування тощо.

Основні результати третього розділу дослідження опубліковано в роботах [156; 158; 159].

РОЗДІЛ IV.

**ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ЗАСТОСУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ
МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

4.1. Критерії та показники сформованості професійної компетентності майбутніх економістів

З метою перевірки методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів було проведено експериментальне дослідження. Експериментальне дослідження проводилось на базі Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Українського інституту розвитку фондового ринку Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Інституту фізики, математики, економіки та інноваційних технологій Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Експериментальна робота здійснювалась протягом з 2012-2013, а також 2013-2014 навчальних років. Респондентами в експерименті брали участь студенти 1 – 5 курсів, а також викладачі та співробітники зазначених вище університетів.

На констатувальному етапі експериментальної роботи було окреслено *мету* щодо визначення стану сформованості професійної компетентності майбутніх економістів на основі застосування ІКТ. Відповідно до мети було також окреслено *завдання констатувального експерименту, а саме:*

- визначити критерії і показники сформованості професійної компетентності у студентів економічних спеціальностей;
- здійснити діагностування рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів;

- надати якісні характеристики високого, середнього та низького рівнів сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей.

Здійснення діагностичних зрізів під час констатувального етапу експериментальної роботи відбувалось шляхом застосування ІКТ на основі комплексу спеціально підібраних методів дослідження, що включав: діагностичні опитування (письмово), анкетування, тестування, рейтинг, інтерв'ювання, застосування блоків діагностичних та творчих завдань, методи математичної статистики тощо. С. У. Гончаренко у праці «Педагогічне дослідження» наголошує на важливості підбору методів педагогічних вимірювань, зазначаючи: «Спосіб пізнання реальності, що вивчається, який дає можливість розв'язати завдання і досягти мети пошукової діяльності, є методом наукового пізнання дійсності (методом дослідження)» [25, 111].

Оскільки однією з цілей управління якістю вищої освіти у цілому є формування компетентностей студентів, то, відповідно, однією з цілей ІСУЯО, що базується на особистісно-орієнтованому, системному та компетентнісному підходах, є комплексне формування когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей майбутніх економістів, які входять у зміст їх професійної компетентності. За сформованість означених компетентностей в системі ІСУЯО відповідає когнітивно-компетентнісний компонент.

Вимірювання когнітивної, фахово-діяльнісної, комунікативної і узагальнюючо-життєдіяльнісної компетентностей майбутніх економістів проводились на основі нормативних і варіативних навчальних дисциплін відповідно до визначених критеріїв і показників сформованості.

Проведення контрольно-вимірювальних заходів відбувалось шляхом здійснення попередньо-орієнтаційного, поточного і підсумкового діагностування. *Попередньо-орієнтаційне діагностування* дозволило нам отримати дані щодо ставлення студентів і викладачів ВНЗ економічного спрямування до проблеми формування компетентностей майбутніх економістів шляхом упровадження

ІСУЯО. За допомогою *поточного* діагностування було з'ясовано проміжні результати вимірювань. *Підсумкова діагностика* дозволила окреслити рівні сформованості професійної компетентності майбутніх економістів і надати їх якісні характеристики.

З метою з'ясування ставлення студентів ВНЗ економічного спрямування до проблеми формування професійної компетентності майбутніх економістів шляхом упровадження ІСУЯО було проведено діагностичне експрес-опитування серед (204 студентів 1 – 4 курсів, які здобувають дипломи бакалаврів, а також магістрів. Експрес-опитування проводилось за допомогою електронної пошти, що забезпечило швидкість опрацювання.

Експрес-опитування складалось із 8 запитань (Додаток Б).

На запитання: «Чи вважаєте Ви успішним і ефективним процес формування професійних компетентностей економіста у ВНЗ, де Ви навчаєтесь?» позитивно відповіли 34 %, негативно – 47 %, не надали відповіді 19 % опитаних. Обґрунтовуючи свою думку, 57 % респондентів з числа тих, які відповіли «так», наголосили, що на це впливає рівень професійності професорсько-викладацького складу, 37 % вказали на власну зацікавленість у результатах навчання, 6 % зазначили, що суттєвий вплив має застосування у процесі навчання сучасних технологій. Обґрунтовуючи свою думку, 51 % опитаних з числа тих, які відповіли «ні», наголосили, що мають про власну негативну оцінку роботи щодо викладання навчальних дисциплін, 26 % респондентів зазначили невідповідність змісту навчальних дисциплін сучасним вимогам ринку праці, 21 % – зазначили про застарілість матеріально-технічної бази ВНЗ, нерозвиненість інформаційно-комунікаційної складової, недостатню комп'ютеризацію тощо, 2 % відповіли, що взагалі не зацікавлені у формуванні професійних компетентностей економіста, оскільки, не зважаючи на навчання у ВНЗ економічного спрямування, не пов'язують свою подальшу фахову діяльність із професією економіста.

За допомогою такого запитання («Які професійні компетентності економіста Ви вважаєте найбільш важливими для Вашої подальшої фахової економічної

діяльності?») ми мали на меті з'ясувати, які компетентності економіста студенти вважають найбільш важливими для себе. Для цього студенти мали розташувати їх у певному порядку, починаючи з найбільш значущих. Оброблення, аналіз і узагальнення відповідей продемонстрували приблизно рівномірний розподіл поглядів респондентів щодо двох найбільш важливих компетентностей, незважаючи на те, що студенти по-різному розуміють поняття «професійна компетентність економіста».

Всього 38 % респондентів визнали найбільш важливим для себе когнітивний аспект формування компетентності економіста: не просто обізнаність, а поглиблене володіння комплексом знань в економічно-теоретичній сфері щодо сутності й основних закономірностей мікро- та макроекономічних процесів, економічного аналізу загалом і аналізу національної економіки зокрема, економічної політики, математики, економічної статистики, фінансів тощо.

У той же час, 43 % респондентів визнали пріоритетним для себе практично-діяльнісний напрямок формування професійної компетентності економіста. Ця група респондентів об'єднана спрямованістю на певні області економічної діяльності і вимагає вузько-спеціалізованих економічних знань і практичних умінь саме в цих областях (бухгалтерського обліку та аудиту, економіки підприємства, менеджменту, державного регулювання економічними процесами, страхування тощо).

Із респондентів 9 % визначили для себе пріоритетною комунікативну компетентність у сфері економічної діяльності «в команді», а також управління такою командою, налагодження сприятливого емоційно-позитивного клімату співпраці в команді, чіткого розподілу обов'язків тощо. Ця група респондентів зазначає про недостатню кількість спеціальних тренінгів, ділових ігор щодо набуття компетентності у цій сфері.

Із опитаних 8 % визнали найбільш важливою для себе компетентність у сфері міжнародної економіки, економіки зарубіжних країн, нормативно-правової бази функціонування економіки в зарубіжних країнах, економічної інтеграції і

глобальних процесів, іноземних мов тощо. Слід зауважити, що ця група респондентів нарікає на недостатню кількість відповідних навчальних дисциплін, особливо щодо правових аспектів функціонування економіки зарубіжних країн, а також на недостатню кількість годин щодо вивчення іноземних мов.

На поставлене запитання не відповіли 2 % респондентів.

Симптоматичним, на нашу думку, є те, що переважна більшість опитаних (71 %) у своїх відповідях визначала важливість набуття комплексу інформаційно-комунікаційних знань і умінь як важливого чинника формування професійної компетентності економіста. У другій, третій і четвертій групах опитаних інформаційно-комунікаційна компетентність розташована на другій позиції рейтингу важливості компетентностей, у першій групі – на третій позиції.

На запитання: «Чи достатнім є залучення ІКТ у процес формування професійних компетентностей майбутнього економіста у вищому навчальному закладі?», позитивну відповідь надали лише 12 % респондентів. З усіх опитаних 71% відповіли на це питання негативно, а не надали конкретної відповіді 17%. Обґрунтовуючи свою позицію, студенти спирались на їх оцінку стану матеріальної бази ВНЗ, яка не дозволяє створити належні умови для активного залучення у фахову підготовку ІКТ, недостатню кількість комп'ютеризованих аудиторій, відсутність точкового доступу до Інтернету, застарілість обладнання, відсутність «інтерактивних дошок», необхідність носити із собою власний комп'ютер та підключатися до Інтернету під час занять через мобільний телефон, що є часто незручним та недійним тощо.

Другим важливим чинником недостатнього залучення ІКТ у фахову підготовку економістів студенти вважають наявність небажання і невміння багатьох викладачів залучати означені технології у процес навчання.

За допомогою такого запитання («Чи достатнім, на Ваш погляд, є залучення ІКТ у процес формування професійних компетентностей майбутнього економіста у вищому навчальному закладі, де Ви навчаєтесь?») нами було з'ясовано думку респондентів щодо адекватності якості економічної освіти, яку студент здобуває

у вищому навчальному закладі, до сучасних вимог суспільства у контексті сучасного економічного розвитку України. 69 % респондентів надали на це запитання негативну відповідь. 12 % відповіли позитивно. 19 % не визначили свого ставлення. Обґрунтовуючи свою думку, студенти спирались на недостатнє залучення новітніх технологій, застарілість обладнання, а також на неврахування побажань студентів щодо вибору навчальних дисциплін, проходження виробничої практики тощо.

Останнє запитання стосувалось доцільності для формування професійних компетентностей економіста цілеспрямованого створення і упровадження у ВНЗ економічного спрямування інформаційної системи управління якістю економічної освіти («Чи є доцільним, на Вашу думку, для формування професійних компетентностей економіста цілеспрямоване створення і упровадження у вищому навчальному закладі, де Ви навчаєтесь, інформаційної системи управління якістю економічної освіти?»). На це питання позитивно відповіли 76 % опитаних, негативно висловились – 9 %, 15 % не висловили свого ставлення.

Оброблення, аналіз і узагальнення отриманих відповідей дозволили окреслити такі чинники необхідності створення і упровадження означеної системи. З числа тих, які відповіли позитивно, 23% респондентів зазначили, що застосування такої системи сприятиме загальному підвищенню рівня економічних знань і відповідних умінь за рахунок збереження часу, який витрачається на пошук організаційно-навчальної інформації, заліково-екзаменаційних вимог, підручників, посібників, першоджерел тощо. З числа опитаних 20% вважають, що така система сприятиме неупередженості контролю і оцінювання знань і умінь; у той же час 19% опитаних наполягають на можливості налагодження більш тісного зв'язку між роботодавцями і випускниками ВНЗ. З числа опитаних 16% зазначають, що така система може надати можливість оптимізації роботи ВНЗ у цілому, що позитивно відіб'ється на якості освіти. З респондентів 12 % вказують на те, що означена система може створити умови для

контролю і оцінювання не тільки навчальної діяльності студента, а і фахової діяльності викладачів. У той же час 15% опитаних вважають, що ІСУЯО може надати студентам більше можливостей для самостійної роботи і самоконтролю.

Таким чином, за допомогою проведеного діагностичного експрес-опитування було встановлено, що в цілому ставлення студентів економічних спеціальностей до проблеми формування ІСУЯО є позитивним. Ця проблема є актуальною для 76 % опитаних. Респонденти розглядають означену систему як засіб моніторингу процесу набуття професійних компетентностей економіста загалом і оптимізації фахової підготовки та окремих її елементів зокрема. Важливою проблемою формування професійних компетентностей вважають студенти недостатнє залучення у процес фахової підготовки ІКТ (71 %).

З огляду на вищезазначене, аналіз отриманих даних у процесі *попередньо-орієнтаційного діагностування* дозволяє підтвердити вірогідність розробки компонентної структури ІСУЯО щодо її спрямованості:

- на оптимізацію таких характеристик якості освіти, як відповідність цілей економічної освіти її результатам, планування й організація щодо створення умов для набуття і поглиблення знань студентів у профільних галузях навчання, умов для економічної самоосвіти і самонавчання (**організаційно-цілеспрямовуючий компонент**);

- на автоматизоване забезпечення активізації пізнавальних процесів, інтелектуально-пошукової діяльності майбутніх економістів, набуття професійних компетентностей економіста (**когнітивно-компетентнісний компонент**);

- на перманентне поліпшення результатів економічної освіти, орієнтацію на роботодавця, відповідальність керівництва за рахунок постійного отримання, оброблення та контролю відповідної звітності щодо виконання студентами, викладачами та співробітниками університетів запланованої навчально-методичної, науково-дослідної, організаційної, виховної роботи (**звітно-контрольний компонент**).

Для проведення поточного діагностування щодо визначення рівнів наявних компетентностей майбутніх економістів, що входять у склад їх професійної компетентності, було визначено відповідні критерії і показники їх сформованості. Як зазначалось вище, визначення когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей майбутніх економістів здійснювалось нами на базі формулювання основних різновидів компетентностей, окреслених Ж. Делором у доповіді «Освіта: прихований скарб» [32].

Критерії і показники сформованості наявних компетентностей майбутніх економістів подано в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1.

**Критерії і показники сформованості компетентностей
майбутніх економістів**

Компетентності	Критерії	Показники
1. Когнітивна	Ступінь особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутнього економіста	1.1. Наявність інтересу до набуття комплексу економічних знань. 1.2. Вияв теоретично-академічної обізнаності студентів щодо навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки. 1.3. Наявність комплексного економічного тезаурусу
2. Фахово-діяльнісна	Ступінь професійної підготовленості майбутніх економістів щодо практичних умінь і навичок у різних галузях економічної діяльності	2.1. Наявність готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності. 2.2. Вияв фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності. 2.3. Рівень відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств.

Продовження таблиці 4.1.		
Компетентності	Критерії	Показники
3.Комунікативна	Міра професійної підготовленості майбутніх економістів щодо застосування комунікативних умінь у різних галузях економічної діяльності	3.1. Вияв комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді». 3.2. Здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою у процесі економічної діяльності. 3.3. Здатність до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності.

З метою визначення рівнів сформованості когнітивної компетентності майбутніх економістів згідно до визначених критеріїв (ступінь особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетентностей) нами було окреслено зміст відповідних показників. Подальше проведення контрольнo-вимірювальних заходів відбувалось за допомогою ІКТ на спеціально створеному сайті у системі ІСУЯО.

4.2. Діагностування рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів за допомогою ІКТ

Діагностування рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів проводилось згідно до встановлених критеріїв і показників сформованості її складових: когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей. Під час дослідження когнітивної компетентності освітні вимірювання здійснювалось шляхом застосування модифікованої методики О. С. Гребенюка [29] щодо дослідження інтересу студентів до комплексу економічних знань (Додаток В), які здобуваються майбутніми економістами у процесі фахової підготовки; тестування щодо перевірки теоретично-академічної обізнаності студентів з навчальних дисциплін циклу професійно-предметної

підготовки, використання авторських діагностичних завдань, а також шляхом аналізу результатів модульного контролю і екзаменаційних сесій, отриманих за допомогою індикаторно-функціональної групи ІСУЯО «Звітна інформація». Означена індикаторно-функціональна група поєднує різноманітні індикатори, які базуються на даних, екстрагованих із різноманітних систем.

Визначаючи зміст першого показника сформованості когнітивної компетентності майбутніх економістів (показник 1.1 табл. 4.1.), а саме – вияву інтересу до набуття комплексу економічних знань, доцільно, на нашу думку, вказати на нерозривний зв'язок мотиваційної сфери особистості, до якої належить інтерес, з когнітивною сферою. Адже інтерес є джерелом позитивного емоційного супроводження процесу набуття комплексу економічних знань, залучаючи до формальної економічної освіти неформальну та інформальну економічну освіту, синтез яких гарантує належну якість освіти майбутніх економістів.

Потужний інтерес студентів до групи економічних знань, який «...виражається в захопленні змістом і залученні до процесу діяльності...» [135, 33], забезпечує мотиваційну цілеспрямованість особистості щодо набуття комплексу економічних знань з метою набуття фаху економіста. Педагогічне стимулювання інтересу забезпечує стійкий, тонічний характер когнітивних потреб студентів, а також перманентне розширення кола означених пізнавальних потреб щодо набуття комплексу економічних знань, що, в свою чергу, забезпечує створення установки на засвоєння означеного комплексу знань. Слід зауважити, що мотиваційно-цілеспрямовуючий компонент ІСУЯО, залучаючи до функціонування системи методи мотивації навчання, сприяє педагогічному стимулюванню інтересу майбутніх економістів до набуття комплексу економічних знань.

Дослідження сформованості когнітивної компетентності майбутніх економістів відповідно до показника 1.1. проводилось за допомогою ІКТ на сайті, створеному спеціально для діагностичних опитувань шляхом застосування

модифікованої методики О. С. Гребенюка [29] щодо вивчення інтересу студентів до набуття комплексу економічних знань (Додаток В).

Опрацювання і аналіз результатів діагностування показника 1.1 засвідчили, що 12,26 % респондентів мають потужний інтерес до набуття комплексу економічних знань. 60,78% опитаних виказали помірний інтерес щодо означеної проблематики. 26,96% відповіли, що взагалі не мають інтересу.

Другий показник сформованості когнітивної компетентності студентів економічних спеціальностей визначає вияв теоретично-академічної обізнаності студентів щодо навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки (показник 1.2 табл. 4.1.). Діагностування цього показника відбувалося за допомогою ІКТ через оброблення і аналіз даних щодо результатів поточного модульного, екзаменаційно-залікового контролю, результатів державної атестації на основі ІСУЯО.

Група індикаторів успішності, розроблена у структурі ІСУЯО, відображає такі рівні успішності студентів:

- по окремому студенту (середній бал);
- процентне відношення середнього балу окремого студента та середнього балу групи;
- процентне відношення середнього балу окремого студента до середнього балу потоку по курсах;
- рівень успішності для потоку, групи по закритих модулях та навчальних курсах з розподілом по роках;
- рівень успішності для потоку, групи по навчальному курсу з розподілом по роках;
- рівень відвідуваності студента по навчальному курсу чи окремому модулю;
- рівень відвідуваності для групи, потоку за окремим модулем чи навчальним курсом (в т.ч. для завершених навчальних років).

Таким чином ми отримали можливість з'ясування якості теоретично-академічної обізнаності майбутніх економістів щодо запланованих для вивчення навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки: мікроекономіки, макроекономіки, історії економічних учень, економічної історії, математики для економістів, економетрії, статистики, економіки підприємництва, фінансів, страхування, інвестування, економічного аналізу, міжнародної економіки, регіональної економіки тощо, а також інформатики і комп'ютерної техніки, економічної інформатики, методики навчання інформатики тощо.

Оброблення і аналіз отриманих статистичних даних для показника 1.2 засвідчили, що у цілому теоретично-академічна обізнаність студентів економічних спеціальностей не демонструє нажаль високої якості економічної освіти: 18,63 % респондентів виявили належну теоретично-академічну обізнаність, 57,84 % виявили часткову обізнаність. У той же час, практично повну необізнаність виявили 23,53 % респондентів.

Третій показник сформованості когнітивної компетентності майбутніх економістів визначає наявність комплексного економічного тезаурусу (показник 1.3 табл. 4.1.). Процес набуття економічного тезаурусу відбувається на базі накопичення студентами економічних спеціальностей інтелектуального багажу у сфері засвоєння нормативних та варіативних навчальних дисциплін, запланованих у ВНЗ економічного спрямування, а саме: економічної теорії та історії, статистики загалом та економічної статистики зокрема, економіки праці та трудових відносин, обігу цінних паперів, страхування, банківської справи, фінансів, економічної інформатики тощо.

Означений інтелектуальний багаж існує у свідомості студентів як розгалужена система економічних понять. Саме оволодіння студентами економічним тезаурусом, що обумовлює поглиблене розуміння змісту навчальних дисциплін, є основою сформованості когнітивної *компетентності* майбутніх економістів.

З огляду на вищезазначене, рівень сформованості когнітивної

компетентності студентів економічних спеціальностей залежить від рівня сформованості економічного тезаурусу. Значення економічного тезаурусу як розгалуженого комплексу економічних понять полягає у створенні економічного понятійного апарату студентів у процесі мисленнєво-сензитивної концентрації різногалузевих економічних знань.

Важливим чинником набуття когнітивної компетентності майбутніх економістів є рефлексивне усвідомлення необхідності формування розгалуженого економічного тезаурусу, що забезпечує не тільки належну якість фахової підготовленості, але й розумову активність у цілому, включаючи загальну інтенсифікацію інтелектуального розвитку, підвищення рівня IQ тощо. Слід зауважити, що ІСУЯО у своїй структурі передбачає відповідний індикатор у функціональній групі «Індикатори зворотнього зв'язку» щодо оцінювання студентами власного рівня саморефлексії під час засвоєння навчальних дисциплін у процесі фахової підготовки.

Діагностування сформованості комплексного економічного тезаурусу як показника сформованості когнітивної компетентності студентів економічних спеціальностей проводилось за допомогою ІКТ шляхом діагностичного опитування «Діагностика сформованості комплексного економічного тезаурусу студентів економічних спеціальностей» (Додаток Г).

Зміст діагностичного опитування полягає у такому: оскільки когнітивна компетентність майбутніх економістів ґрунтується на економічному тезаурусі як розвиненому, розгалуженому комплексі інтегрованих економічних понять, які представляють різні галузі економічної науки, та студентам пропонується засвідчити наявність означеного комплексу, заповнивши розміщену на сайті діагностичних опитувань спеціальну термінологічний словник-таблицю. В означеній таблиці треба конкретизувати визначення як базових, так і похідних понять різних галузей економічної науки, а також здійснити коротке узагальнення їх змісту.

Оброблення і аналіз отриманих у процесі проведеного діагностування статистичних даних щодо сформованості комплексного економічного тезаурусу студентів економічних спеціальностей (показник 1.3) засвідчили таке. Повністю або майже повністю вірно конкретизували визначення запропонованих понять і узагальнили їх зміст 2,45 % респондентів. Частково вірними виявились відповіді 22,55 % опитаних. 75,00 % респондентів продемонстрували несформованість понятійного апарату у різних галузях економічних знань.

Розподіл респондентів за рівнями сформованості когнітивної компетентності (критерії: ступінь особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетентностей майбутнього економіста) подано у таблиці 4.2.

Для якісної оцінки сформованості (коефіцієнт - К) когнітивної компетентності майбутніх економістів згідно рівнів сформованості показників вищезазначених критеріїв, останні були умовно оцінені за трьохбальною шкалою: високому рівню розвитку відповідає 3 бали, середньому рівню розвитку – 2 бали, низькому рівню розвитку – 1 бал. За такого підходу сума балів за чотирима показниками може змінюватися від 3 до 9. Коефіцієнт – К обчислюється як сума добутків долі відповідного показника на відповідний оціночний бал.

$$K = (3 \cdot BP + 2 \cdot CP + 1 \cdot NP) / KP, \quad (4.1)$$

де: BP – абсолютний показник кількості респондентів із високим рівнем розвитку показника певного критерію;

CP – абсолютний показник кількості респондентів із середнім рівнем розвитку показника певного критерію;

NP – абсолютний показник кількості респондентів із низьким рівнем розвитку показника певного критерію;

KP – кількість респондентів.

Для якісної оцінки сформованості як кожної з визначених компетентностей, так і їх узагальнення в цілому, нами було припущено таке:

- для узагальненого значення високому рівню відповідає високий рівень сформованості всіх компетентностей або високий рівень сформованості двох компетентностей та середній рівень розвитку однієї з них (8-9 балів);
- для кожної окремої компетентності – високий рівень сформованості показників або високий рівень сформованості двох, трьох показників та середній рівень сформованості одного з них;
- для узагальненого значення середньому рівню сформованості відповідає високий рівень сформованості однієї з компетентностей та середній рівень розвитку двох інших компетентностей або середній рівень розвитку всіх трьох компетентностей (6-7 балів);
- для кожної окремої компетентності середньому рівню її сформованості відповідає високий рівень сформованості одного з показників та середній рівень розвитку двох інших показників або середній рівень сформованості всіх показників;
- в інших випадках, коли сума балів знаходиться в інтервалі від 3 до 5 або не виконується одна з наведених вище умов, узагальнений рівень сформованості компетентностей майбутніх економістів або рівень сформованості кожної конкретної компетентності є низьким.

Обрахування у цілому рівнів сформованості відповідних компетентностей здійснювалось із урахуванням наведеної вище методики на основі призначеного кожному респонденту унікального коду, що дозволило підрахувати кількість балів за окремими обстеженнями.

Спираючись на означене припущення, ми можемо здійснити вимірювання як сформованості кожної з визначених компетентностей майбутнього економіста, так і узагальнене значення прояву їх компетентностей у цілому.

Таблиця 4.2

Розподіл студентів за рівнями сформованості когнітивної компетентності майбутніх економістів (констатувальний етап)

Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		К
	абсолют. значення	%	абсолют. значення	%	абсолют. значення	%	
1.1	25	12,26	124	60,78	55	26,96	1,85
1.2	38	18,63	118	57,84	48	23,53	1,95
1.3	5	2,45	46	22,55	153	75,00	1,27
У цілому	23	11,12	96	47,05	85	41,83	1,69

Перший показник сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів визначає наявність готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності та засвідчує усвідомленість студентами відповідної установки (показник 2.1 табл. 4.1.). Саме готовність майбутніх економістів до залучення комплексу набутих у процесі фахової підготовки економічних знань у різних галузях практичної професійно-економічної діяльності є результатом їх особистісної спрямованості на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетентностей, запланованих згідно освітніх стандартів фахової підготовки майбутніх економістів.

Доцільно зазначити, що інструментарій педагогічного формування готовності студентів до практичного застосування комплексу економічних знань у практичній фаховій діяльності як комплексне залучення теоретичних, емпіричних методів, поєднаних із формами, методами і засобами мотивації навчання закладено нами в системі ІСУЯО (група індикаторів успішності студентів).

З метою визначення рівня готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності готовності майбутніх економістів до повноцінного засвоєння комплексу економічних знань було використано модифіковану методику діагностування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності [53].

Оброблення і аналіз отриманих результатів за показником 2.1 продемонстрували, що лише у 1,47% респондентів готовність до повноцінного застосування комплексу економічних знань у різних галузях економічної діяльності є сформованою. Частково сформованою виявилась готовність у 25% опитаних. Практичну відсутність готовності виявили 73,53% студентів.

Другий показник сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів визначає вияв фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності (показник 2.2 табл. 4.1). Під фаховою продуктивністю у царині науково-дослідної економічної діяльності ми розуміємо здатність студентів економічних спеціальностей на основі творчого застосування комплексу набутих у процесі фахової підготовки знань, умінь і навичок до створення оригінального, принципово нового інтелектуального продукту у сфері постановки та розв'язання економічних задач, вирішення проблемних ситуацій у різних галузях фахової економічної діяльності.

Вияв фахової продуктивності у сфері науково-дослідної економічної діяльності у процесі набуття економічної освіти може набувати таких форм:

- написання наукових статей, підготовка наукових доповідей на науково-практичних конференціях і семінарах як результат роботи проблемних груп та гуртків НТТМ, під час здобуття кваліфікаційних рівнів бакалавра, магістра, а також у процесі післядипломної економічної освіти;
- участь у всеукраїнських та міжнародних наукових проектах;
- підготовка та захист курсових, магістерських наукових робіт;
- підготовка та захист наукових дисертаційних досліджень (кандидатських, докторських) у сфері різних галузей економічної діяльності.

Слід зауважити, що створення принципово нового інтелектуального продукту у сфері економічних знань вимагає особливої чутливості до бачення економічної проблемної ситуації, спеціальних умінь щодо адекватної постановки економічної задачі та її оригінального розв'язання, встановлення її зв'язку з іншими економічними задачами.

Для цього доцільно у процесі економічного навчання цілеспрямовано відпрацьовувати із студентами вміння постановки економічної задачі, вміння залучати набуті теоретичні знання щодо програмування методів та засобів її розв'язання, вміння підніматись над рівнем вимог певної проблемної економічної ситуації і ставити мега-задачі, віднаходити протиріччя у послідовності економічних явищ, віднаходити незвичні функції об'єкта або його частин.

Означені вміння засвідчують наявність креативного економічного мислення – основи продуктивної науково-дослідної економічної діяльності. З огляду на вищезазначене, нами передбачено в ІСУЯО (когнітивно-компетентнісний компонент, когнітивно-пізнавальний програмно-інформаційний блок) функціонування спеціально розроблених тренінгів креативності економічного мислення для планування в типових і робочих навчальних програмах нормативних і варіативних навчальних дисциплін. Означені тренінги мають вноситися особисто викладачами.

Рівень сформованості вищезазначених умінь було продіагностовано за допомогою ІСУЯО, що містить індикаторно-функціональну групу «Індикатори зворотнього зв'язку». За допомогою індикатора саморефлексії для таких користувачів, як викладачі, методисти, спеціалісти з управління якістю економічної освіти відображається рівень саморефлексії студентів щодо усвідомлення сформованості креативності економічного мислення.

Діагностування сформованості професійно-діяльнісної компетентності майбутніх економістів згідно цього показника було проведено за допомогою ІКТ на основі застосування ІСУЯО, що включає індикаторно-функціональну групу «Індикатори досліджень». За допомогою цієї індикаторно-функціональної групи,

що відображує рівень наукової роботи у ВНЗ і, відповідно, науково-дослідну спрямованість ВНЗ, нами було проведено вимірювання кількісної оцінки аспірантського та докторського складу, кількість захищених курсових, магістерських наукових досліджень, кількість студентських наукових проектів, кількість участей майбутніх економістів у науково-практичних конференціях та семінарах (міжнародних, всеукраїнських, університетських), кількість надрукованих наукових публікацій (у фахових виданнях, у міжнародних виданнях, у студентських виданнях) за 2012-2013 роки.

Проведене діагностування за показником 2.2 дозволило встановити такі результати. 0,98 % респондентів в повній мірі виявили фахову продуктивність щодо науково-дослідної економічної діяльності: рефлексивну усвідомленість щодо умінь у сфері постановки і самостійного вирішення економічних проблемних ситуацій, активність щодо наукових публікацій у міжнародних та всеукраїнських фахових виданнях, виступів на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах, а також участі у їх організації, відмінно захищені курсові та магістерські роботи під час державних атестацій тощо, участі у спільних міжнародних проектах України та ЄС «Темпус», «Тюнінг» та ін. 21,57% респондентів продемонстрували помірну фахову продуктивність, окреслену суто вимогами навчально-виховного процесу, тобто здатність до ситуативної активності. 77,45% студентів не виявили фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності.

Третій показник сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів визначає вияв відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств (показник 2.3 табл. 4.1.). Важливість цього показника засвідчено у Концепції економічної освіти України, затвердженої рішенням Колегії МОН України, де зазначається необхідність означеної відповідності як важливого чинника якості освіти майбутніх економістів [67].

Діагностування сформованості означеного показника фахово-діяльнісної компетентності студентів економічних спеціальностей проводилось за допомогою II професійно-компетентнісного блоку ІСУЯО, що забезпечує управління якістю відповідних професійно-компетентнісних процесів, містить програмно-інформаційний комплекс підсистем електронної виробничої практики з економіки (відповідно до профільних галузей економічного навчання); електронної виробничої практики з викладання економічних дисциплін (практикум з кваліфікації для студентів-магістрантів відповідно до навчального плану) тощо.

Вимірювання проводились на основі ІСУЯО за допомогою індикаторно-функціональної групи «Звітна інформація», яка допомагає користувачам приймати рішення щодо корекції організації навчально-виховного процесу, підвищення якості освіти тощо. За допомогою індикаторів успішності було опрацьовано результати проведення виробничої практики, навчальної практики з економічного аналізу за 2012-2013 роки.

Діагностування цього показника здійснювалось також за допомогою індикаторно-функціональної групи, яка відображена у II блоці програмного забезпечення ІСУЯО майбутніх економістів відповідно до таких індикаторів, що характеризують якість економічної освіти у ВНЗ.

- «зворотній зв'язок «економічне підприємство – ВНЗ» – ця функціональна група включає засоби оцінювання важливості переліку навчальних дисциплін, що викладаються у ВНЗ, а також їх змісту для ефективної діяльності економічних підприємств (означена індикаторно-функціональна група включає Індикатори професійної спрямованості і формується на основі опитувальників);

- оцінка відмінності предметів, що викладаються, від потреб підприємств-замовників;

- кількість працевлаштованих випускників;
- кількість випускників, що працюють за спеціальністю;
- процентна кількість зайнятих за спеціальністю випускників;
- обсяги держзамовлення, структуровані по роках та спеціальностях.

Аналіз отриманих результатів за показником 2.3 засвідчив, що повну відповідність якісних результатів фахової підготовки продемонстрували 1,96 % опитаних, часткову відповідність – 15,2%, невідповідність продемонстрували 82,84% респондентів.

Розподіл студентів за рівнем сформованості професійно-діяльнісної компетентності подано у таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Розподіл студентів за рівнями сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів (констатувальний етап)

Показники критерію	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		К
	Абс. знач.	%	Абс. знач.	%	Абс. знач.	%	
2.1.	3	1,47	51	25,00	150	73,53	1,28
2.2.	2	0,98	44	21,57	158	77,45	1,24
2.3.	4	1,96	31	15,20	169	82,84	1,19
У цілому	3	1,47	42	20,59	159	77,94	1,24

Перший показник сформованості комунікативної компетентності визначає вияв комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді» (показник 3.1 табл. 4.1.). Важливість сформованості вищезазначених умінь обумовлена вимогами роботодавців, зацікавлених у результативності економічної діяльності, а також розумінням означених вимог з боку студентів (про що свідчить експрес-опитування, проведене нами у під час попереднього орієнтаційного діагностування).

Наявність комунікативних умінь під час роботи «в команді» передбачає творче спілкування між партнерами економічної діяльності, обмін інформацією, її обговорення, свободу щодо висловлювання власної думки, продукування цікавих ідей тощо з урахуванням чіткого розподілу обов'язків у команді, а також

загальної цілеспрямованості учасників на досягнення ефективного результату командної економічної діяльності.

До важливих комунікаційних умінь, особливо значущих для роботи «в команді», належать уміння щодо творчої взаємодії, толерантного спілкування як особливих комунікативних процесів між учасниками команди, спрямованих на створення в колективі таких комунікативних зв'язків і відношень, які в найбільшій мірі відповідають меті командної діяльності.

Уміння майбутніх економістів щодо застосування спеціальних прийомів, засобів творчої взаємодії, створення позитивного емоційного супроводження економічної командної діяльності сприяють досягненню мети означеної діяльності, забезпечує утворення особистісних смислів членів-учасників команди шляхом особистого переживання за успіх спільної роботи.

Ш. А. Амонашвілі, розкриваючи зміст поняття «взаємодія», зазначав, що взаємодія характеризується здатністю встановлювати контакти, розуміти один одного в процесі діяльності. На думку вченого, значну роль у взаємодії між учасниками спілкування відіграють особистісні якості, індивідуальний стиль роботи, володіння такими прийомами співтворчості та співробітництва, які дозволяють активізувати діяльність, робити самостійні пізнавальні відкриття, відчувати радість від спільної діяльності [5, 111].

Значну роль під час роботи «в команді» відіграють уміння щодо діалогічного спілкування. На думку О.П. Рудницької, діалогічне спілкування виступає як складний багатогранний процес, що передбачає визнання кожного з суб'єктів як рівноправного партнера, дозволяє взаємовпливати та взаємозбагачувати один одного. У таких відносинах людина має можливість бути собою, а партнер сприймає її як унікальну та неповторну особистість [114].

У той же час, незважаючи на те, що організація творчої взаємодії під час роботи «в команді» вимагає дотримання «суб'єкт-суб'єктних» рівноправних відносин партнерів-учасників, домінуючу роль приймає на себе координатор. Комунікативно-управлінські уміння координатора обумовлені багатьма

факторами: психологічною готовністю до координації економічної діяльності, урахування індивідуально-типологічних особливостей партнерів-учасників, психологічна атмосфера співпраці. Відпрацювання означених умінь координування економічної діяльності вимагає, на нашу думку, відповідного відпрацювання у процесі фахової підготовки економістів.

З метою діагностування сформованості комунікативної компетентності майбутніх економістів нами було залучено діагностичне завдання, яке поєднує вимірювальні функції, а також функції евристично-аналітичного тренінгу (Додаток Д).

За допомогою означеного діагностичного завдання відбувалось діагностування не тільки вияву комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді», а і їх здатність до активного залучення мисленнєвих операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та ін.) щодо налагодження належної комунікації. Доцільно зауважити, що завдання стимулює пізнавальну активність майбутніх економістів на основі евристичного способу його побудови. Складність завдань визначається обсягом евристичних дій студентів. Евристичний пошук опосередковується методичними міркуваннями, що поступово ускладнюють завдання.

Для здійснення діагностичного зрізу показника «Вияв комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді» окрім вищенаведеного діагностичного завдання було використано ІСУЯО, що містить індикаторно-функціональну групу «Індикатори зворотнього зв'язку» (за допомогою індикатора саморефлексії студентів щодо наявності умінь комунікації у процесі організації економічної діяльності «в команді»).

Проведення діагностичного зрізу за показником 3.1 засвідчило, що лише 5,39% опитаних виявили у повній мірі комунікативні уміння щодо організації процесу творчої співпраці «в команді», а 19,12% респондентів частково продемонстрували володіння означеними уміннями. У той же час, 75,49% опитаних не виявили означених умінь.

Другий показник сформованості комунікативної компетентності майбутніх економістів визначає здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою у процесі економічної діяльності (показник 3.2 табл. 4.1.). Слід зауважити, що комунікативна компетентність базується на використанні вербальних засобів спілкування, основою яких є рідна мова. Діагностування цього показника відбувалося за допомогою ІКТ шляхом оброблення і аналізу даних щодо результатів поточного модульного, екзаменаційно-залікового контролю з навчальних дисциплін «Ділова українська мова» і «Українська мова (за професійним спрямуванням)» на основі ІСУЯО.

Група індикаторів успішності, розроблена у структурі ІСУЯО, відображає такі рівні успішності студентів з означених навчальних дисциплін:

- по окремому студенту (середній бал);
- процентне відношення середнього балу окремого студента та середнього балу групи;
- процентне відношення середнього балу окремого студента до середнього балу потоку по курсах;
- рівень успішності для потоку, групи по закритих модулях та навчальних курсах з розподілом по роках;
- рівень успішності для потоку, групи по навчальному курсу з розподілом по роках (2012-2013 роки);

Оброблення і аналіз отриманих статистичних даних за показником 3.2 засвідчили, що у цілому здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою у процесі економічної діяльності демонструє таке: 20,59% респондентів виявили високу здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою у процесі економічної діяльності, а 31,37% виявили часткову здатність. У той же час, нездатність виявили 48,04% респондентів.

Третій показник сформованості комунікативної компетентності майбутніх економістів визначає здатність до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності (показник 3.3 табл. 4.1.). Доцільно зазначити, що

результати експрес-опитування, проведеного нами під час попередньо-орієнтаційного діагностування, засвідчили важливість цього показника для групи респондентів, які прагнуть працювати у сфері міжнародної економічної діяльності.

Діагностування цього показника відбувалося за допомогою ІКТ шляхом оброблення і аналізу даних щодо результатів поточного модульного, екзаменаційно-залікового контролю з навчальних дисциплін «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» на основі ІСУЯО.

Група індикаторів успішності, розроблена у структурі ІСУЯО, відображає такі рівні успішності студентів з цієї навчальної дисципліни:

- по окремому студенту (середній бал);
- процентне відношення середнього балу окремого студента та середнього балу групи;
- процентне відношення середнього балу окремого студента до середнього балу потоку по курсах;
- рівень успішності для потоку, групи по закритих модулях та навчальних курсах з розподілом по роках;
- рівень успішності для потоку, групи по навчальному курсу з розподілом по роках (2012-2013 роки);

Оброблення і аналіз отриманих статистичних даних за показником 3.3 засвідчили, що у цілому здатність до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності демонструє такі результати: усього 4,9% респондентів виявили високу здатність до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності, а 14,22% респондентів виявили часткову здатність. У той же час, повну нездатність виявили 80,88% респондентів.

Розподіл студентів за рівнем сформованості комунікативної компетентності подано у таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Розподіл студентів за рівнями сформованості комунікативної компетентності майбутніх економістів (констатувальний етап)

Показники	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		К
	абсолют. значення	%	Абсолют. Значення	%	абсолют. Значення	%	
3.1.	11	5,39	39	19,12	154	75,49	1,30
3.2.	42	20,59	64	31,37	98	48,04	1,73
3.3.	10	4,90	29	14,22	165	80,88	1,24
У цілому	11	5,39	39	19,12	154	75,49	1,30

Узагальнюючи результати щодо показників сформованості когнітивної, фахово-діяльнісної і комунікативної компетентностей, було здійснено розподіл майбутніх економістів за трьома рівнями сформованості їх професійної компетентності на констатувальному етапі та обрахувати у цілому загальний рівень сформованості професійної компетентності. Означені результати подано в таблиці 4.5.

Загальний рівень сформованості професійної компетентності на констатувальному етапі подано на рис.4.1.

Проведений аналіз результатів констатувального експерименту дозволив визначити зміст і охарактеризувати низький, середній та високий рівні сформованості професійної компетентності майбутніх економістів.

Таблиця 4.5

**Розподіл студентів за рівнями сформованості професійної
компетентності майбутніх економістів на констатувальному етапі**

Критерії	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		К
	абс. знач	%	Абс. знач	%	абс. знач	%	
1. Ступінь особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутнього економіста	23	11,12	96	47,05	85	41,83	1,69
2. Ступінь професійної підготовленості майбутніх економістів щодо практичних умінь і навичок у різних галузях економічної діяльності	3	1,47	42	20,59	159	77,94	1,24
3. Міра професійної підготовленості майбутніх економістів щодо застосування комунікативних умінь у різних галузях економічної діяльності	11	5,39	39	19,12	154	75,49	1,30
Загальний рівень сформованості професійної компетентності	11	5,39	42	20,59	151	74,02	1,32

На низькому рівні інтерес до набуття комплексу економічних знань вкрай низький, ситуативний або зовсім відсутній. Обсяг потреб щодо набуття означеного комплексу знань визначається безпосередньо необхідністю складання заліків та екзаменів, з моменту оцінювання викладачем різко зменшується. Про готовність до актуалізації спеціалізовано-предметних компетентностей, особистісну спрямованість на набуття фаху економіста мова не йде, оскільки

метою є не набуття фаху і соціального статусу економіста, а отримання диплому, який посвідчує вищу освіту.

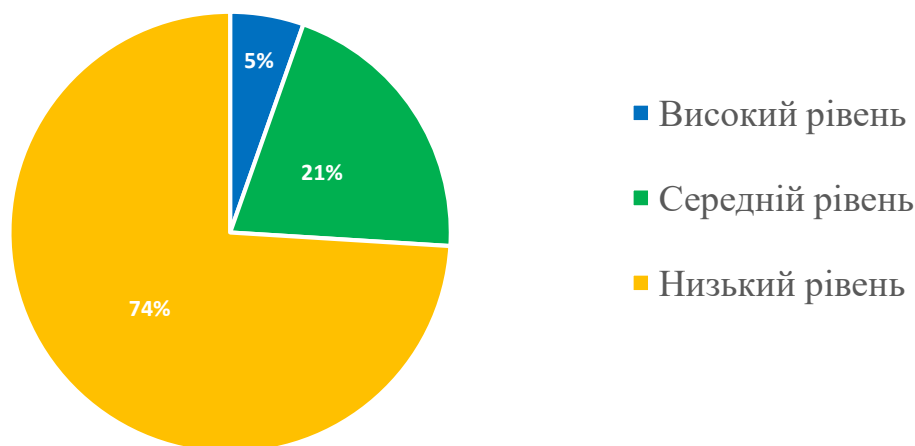

Рис. 4.1. Загальний рівень сформованості професійної компетентності майбутніх економістів на констатувальному етапі

Теоретична обізнаність щодо академічних навчальних дисциплін знаходиться на рівні елементарного розпізнавання отриманої у процесі фахової підготовки навчальної інформації. Виявляється здатність до репродуктивного викладення навчального матеріалу на елементарному рівні. Аналіз, порівняння, узагальнення інформації відбувається неусвідомлено, в залежності від конкретної ситуації. Коло набутих понять, умінь і навичок не дозволяє брати участь у фаховій економічній та науково-дослідній діяльності. Володіння інформаційно-комунікаційними технологіями виявляється виключно у побутовій сфері. Навички у цій сфері не дозволяють провадження фахової економічної діяльності.

Студент розпізнає елементарні проблемні ситуації у сфері комунікації та спілкування, але не володіє уміннями їх правильного застосування. Володіння діловою українською мовою є формальним, не відповідає вимогам щодо умінь творчої взаємодії під час провадження економічної діяльності. Володіння іноземною мовою передбачає виключно користування словником. Навички вербальної комунікації іноземною мовою практично відсутні.

На середньому рівні інтерес до набуття економічних знань і відповідних умінь визначається необхідністю отримання позитивного оцінювання з боку викладача. Потребує збудження щодо засвоєння комплексу означених знань обумовлюється необхідністю виконання програмних вимог. Поза такою необхідністю воно має ситуативний характер. Концентрація означених знань не є цілеспрямованою. Вона відбувається за рахунок накопичення відповідних знань та умінь під час здобуття формальної економічної освіти (у процесі фахової підготовки в університеті), як правило, в межах навчальної програми для отримання позитивного оцінювання з боку викладача. Залучення інформальної та неформальної освіти або не спостерігається, або носить ситуативний характер.

Студент виявляє розуміння основних положень з академічних навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки. Під керівництвом викладача у процесі виробничої практики може застосовувати набутий комплекс знань і відповідних умінь, застосовувати мисленнєві операції аналізу, порівняння, узагальнення, абстрагування при засвоєнні відповідного навчального матеріалу. Володіє обсягом знань і умінь у сфері ІКТ і може застосовувати їх у процесі економічної діяльності. Коло набутих понять, що складає понятійний апарат, дозволяє приймати участь у фаховій економічній і науковій діяльності НТТСМ на вимогу викладачів.

Студент під керівництвом викладача вирішує проблеми у сфері комунікації і творчого спілкування у процесі економічної діяльності (під час виробничої практики, аудиторних занять тощо). Добирає із запропонованих викладачем відповідні методи і засоби творчої взаємодії, діалогічного спілкування. Надає перевагу вирішенню ситуативної проблемності. Володіє методами і засобами вербальної комунікації у сфері ділової української мови за професійним спрямуванням. У той же час, комунікація за професійним спрямуванням іноземною мовою є недосконалою.

На високому рівні студент відчуває стійкий інтерес до набуття комплексу економічних знань, що забезпечує позитивне емоційне супроводження цього

процесу. Він перманентно продукує коло потреб щодо пошуку, сприймання та концентрації означених знань і відповідних умінь, а також постійно розширює коло когнітивних потреб в опрацюванні відповідної інформації. Задоволення цих потреб супроводжується позитивним емоційним забарвленням. і завершується набуттям готовності до використання комплексу вищеперерахованих знань та відповідних умінь у фаховій та суспільній діяльності економіста.

Означені інтереси і потреби чітко підпорядковуються усвідомленій меті – стати висококваліфікованим фахівцем-економістом з урахуванням ступеню найвищої якості економічної освіченості, що забезпечує функціонування вектору особистісної спрямованості на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій.

Майбутній економіст вільно оперує обсягом академічних знань, самостійно аналізуючи, порівнюючи, абстрагуючи, узагальнюючи, класифікуючи інформацію, отриману як у процесі фахової підготовки, так і поза ним. Майбутній економіст вільно володіє комплексним економічним тезаурусом, усвідомлено поглиблює економічно-теоретичну підготовку. На цій основі студент підвищує рівень IQ, за власною ініціативою включається у науково-дослідну діяльність. Володіння інформаційно-комунікаційними технологіями дозволяє йому отримати більше можливостей щодо здобуття інформальної економічної освіти.

Студент розглядає професійну діяльність економіста як інтегрований процес постановки і вирішення задач у сфері налагодження комунікації. Вважає роботу в команді інструментом успіху щодо провадження економічної діяльності. Він здатен не тільки правильно сформулювати мету щодо діяльності в команді, налагодити позитивний психологічний клімат у команді, але й справляється із управлінсько-координаційними функціями. При постановці економічної задачі надситуативна проблемність домінує над ситуативною (функціонує конструкт абнотивності).

Майбутній економіст не тільки досконало володіє українською діловою мовою за професійним спрямуванням, здатен до ділового листування, складання і

перевірку договорів, проектної документації тощо, але й активно прагне міжнародного співробітництва, отримавши часто неформальну освіту у галузі іноземних мов.

Проведений аналіз результатів констатувального експерименту дозволив з'ясувати наступне:

- цілеспрямоване формування професійної компетентності майбутніх економістів на основі застосування ІСУЯО є актуальною проблемою, оскільки більшість опитаних вважає його важливим чинником підвищення якості економічної освіти;

- у переважної більшості студентів економічних спеціальностей професійна компетентність є не сформованою: опитані не володіють або недостатньо володіють комплексом економічних знань, не виявляють готовності до їх застосування, практично не володіють комплексним економічним тезаурусом, не готові до науково-дослідної та економічно-практичної діяльності, виявляють повну необізнаність у сфері творчої взаємодії і діалогічного спілкування, практично не володіють засобами вербальної комунікації, особливо у царині іноземних мов за професійним спрямуванням.

Можна констатувати, що специфічні особливості формування професійних компетентностей майбутніх економістів, виявлені в ході констатувального експерименту, сприяли визначенню педагогічних умов щодо методики застосування інформаційної системи управління якістю економічної освіти. У зв'язку з вищезазначеним, такий етап роботи ми присвячуємо науково-теоретичному обґрунтуванню означених педагогічних умов.

4.3. Перевірка методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів та результати експериментальної роботи

Для перевірки методики застосування ІСУЯО на базі вищезазначених ВНЗ протягом 2013 – 2014 навчальних років відбувався формувальний експеримент. Формування професійної компетентності як комплексу когнітивної, фахово-

діяльнісної, комунікативної компетентностей майбутніх економістів здійснювалось в реальних умовах навчального процесу протягом 2013-2014 років.

Для перевірки ефективності методико-технологічного забезпечення ІСУЯО під час формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей обрахування проводились на основі перевірки статистичної гіпотези. О.В. Сидоренко, досліджуючи методи математичної статистики у процесі проведення психолого-педагогічних досліджень, зазначає про поділ статистичних гіпотез на нульові (H_0) та альтернативні (H_1). H_0 засвідчує гіпотетичне припущення щодо несуттєвої різниці в показниках у студентів контрольних та експериментальних груп. Згідно H_0 означена різниця обумовлюється виключно випадковим впливом, а не цілеспрямованим педагогічним впливом. Навпаки H_1 засвідчує гіпотетичне припущення щодо різниці в досліджуваних показниках, яка обумовлюється виключно цілеспрямованим педагогічним впливом, а не випадковими факторами [128, 24–25].

О. В. Сидоренко пропонує залучати для перевірки статистичної гіпотези як параметричні, так і непараметричні статистичні критерії. Параметричні містять у формулах розрахунку параметри розподілу явища, що досліджується. До числа непараметричних статистичних критеріїв відносять такі критерії, що у формулах розрахунку не містять параметрів розподілу, а оперують частотами та рангами [128, 27].

Статистичну гіпотезу H_0 відхиляють, якщо емпіричне значення статистичного критерію або дорівнює критичному значенню, або перевищує його [76, 41]. Якщо емпіричне значення критерію дорівнює критичному значенню, яке відповідає $p \leq 0,05$ або перевищує його, то нульова гіпотеза відхиляється, але альтернативну гіпотезу однозначно прийняти ще не можна. Якщо емпіричне значення критерію дорівнює критичному значенню, яке відповідає $p \leq 0,01$ або перевищує його, то нульова гіпотеза відхиляється і

приймається альтернативна гіпотеза. В нашій роботі як нульову гіпотезу прийнято припущення про те, що різниця в рівнях розвитку показника, що досліджується, обумовлено впливом випадкових факторів. Як альтернативна гіпотеза прийнято припущення про те, що різниця в рівнях розвитку показника, що досліджується, обумовлюється впливом експериментальних факторів.

У формувальному експерименті було задіяно 147 студентів 1 – 4 курсів та майбутні магістранти. В експериментальній групі брали участь 72 студенти, а у контрольній групі – 75 студентів. Цілеспрямоване формування професійної компетентності майбутніх економістів відбувалось відповідно до зазначених вище критеріїв та показників, визначених окремо для когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей, що в комплексі складають професійну компетентність студентів економічних спеціальностей.

Формування когнітивної компетентності майбутніх економістів згідно до визначеного критерію (ступінь особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетентностей) і показників, відбувалось із залученням спеціального комплексу форм, методів і засобів.

У процесі формування особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутніх економістів було застосовано комплекс теоретичних, емпіричних методів, поєднаних із інформаційно-комунікаційними засобами і методами. Але найважливішу роль відігравали методи стимулювання і мотивації економічного навчання на основі ІКТ [86].

Означена група методів складається з двох підгруп:

- перша підгрупа методів стимулювання інтересу до засвоєння різних галузей економічної науки на основі ІКТ включала пізнавальні ігри, ділові ігри, навчальні дискусії тощо;
- друга підгрупа методів стимулювання обов'язку і відповідальності містила метод роз'яснення значимості економічних, інформаційно-комунікаційних знань і відповідних умінь у процесі економічного навчання, що

сприяє стимулюванню когнітивної діяльності майбутніх економістів на базі роз'яснення цілей засвоєння означеної групи знань; метод пред'явлення навчальних вимог, методи контролю і самоконтролю, які визначалися критеріями оцінювання знань з нормативних і варіативних навчальних дисциплін. і застосовувалися з метою підтримки й розвитку позитивного емоційного супроводження упровадження ІСУЯО.

Розвиток інтересу до набуття комплексу економічних знань (показник 1.1) забезпечував продукування когнітивних потреб студентів щодо пошуку та засвоєння означених знань та умінь, що сприяло стійкому, перманентному характеру потребового спонукання.

Для розвитку інтересу у процесі застосування ІСУЯО було задіяно методи мотивації економічного навчання (дві підгрупи), а також ряд педагогічних прийомів. До прикладу, під час занять з навчальної дисципліни «Інформаційні системи і технології в економіці» було використано метод проведення навчальних дискусій за темами: «Роль інформаційних систем в управлінні економічними об'єктами», «Шляхи удосконалення економічної інформації в управлінні економічним об'єктом», «Значення інтелектуальних інформаційних систем для активізації економічного розвитку України». Навчальні дискусії проводились як під час аудиторних занять, так і в поза-аудиторний час на електронних форумах.

Метод навчальних дискусій у процесі застосування ІСУЯО було задіяно разом із методами обговорення, самостійного ранжування, а також педагогічним прийомом створення ситуації самостійного вибору. Студентам було запропоновано обговорити означені теми на електронних форумах, проранжувати їх за рівнем актуальності, у процесі колективного обговорення визначити порядок проведення дискусій, а також запропонувати власні найбільш цікаві дискусійні теми.

З метою розвитку інтересу студентів до набуття комплексу економічних знань у процесі застосування ІСУЯО було застосовано також другу підгрупу

методів мотивації економічного навчання, а саме групу методів стимулювання обов'язку і відповідальності. Метод роз'яснення значимості економічних знань і відповідних умінь використовувався під час лекційних, семінарських занять, при проведенні індивідуальної роботи із студентами. Саме на основі роз'яснення цілей засвоєння означеної групи знань, які полягають у підвищенні якості фахової підготовки майбутніх економістів, активізації мисленнєвої діяльності, підвищенні рівня IQ через пізнання відповідних, цей метод виявився ефективним інструментом розвитку інтересу до економічних знань і умінь.

Метод пред'явлення навчальних вимог, метод модульного контролю, визначалися критеріями оцінювання знань з навчальних дисциплін за допомогою рейтингових балів. Методи заохочення в навчання економіки – словесне схвалення, визначення найвищих знаннєвих рейтингів студентів, рекомендація до участі у загальноуніверситетських, Всеукраїнських та Міжнародних науково-практичних конференціях з питань економічного розвитку – застосовувалися з метою підтримки позитивного емоційного супроводження щодо когнітивно-пізнавальних процесів.

Для діагностування I показника сформованості когнітивної компетентності студентів майбутніх економістів було задіяно модифіковану методику О. Гребенюка «Тест на вияв рівня сформованості інтересу студентів економічних спеціальностей до набуття комплексу знань у різних сферах економічної діяльності» (Додаток В), а також тестування щодо перевірки теоретично-академічної обізнаності студентів з навчальних дисциплін циклу професійно-предметної підготовки (відповідно до типових навчальних програм), аналіз результатів модульного контролю і екзаменаційних сесій, отриманих за допомогою індикаторно-функціональної групи ІСУЯО «Звітна інформація». Здійснення контрольного зрізу дозволило встановити позитивну тенденцію щодо якісної зміни цього показника.

Формування когнітивної компетентності студентів економічних спеціальностей за показником 1.2, а саме теоретично-академічної обізнаності

студентів щодо навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки («Політична економія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Економічна теорія», «Історія економічних вчень», «Економетрія», «Фінанси підприємства», «Страховання» тощо), здійснювалось на основі надання студентам поглиблених економічних знань і умінь, а також активізації механізму мисленнєвих операцій.

З метою формування теоретично-академічної обізнаності студентів було застосовано ряд як теоретичних, так і емпіричних методів. До таких відносяться аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, пояснення, заохочення, самостійне опрацювання першоджерел, структурування інформації, навчально-пізнавальна дискусія, колективне формулювання висновків, проблемне викладення навчального матеріалу, діагностичні завдання, бінарні методи тощо.

Застосування ІСУЯО дозволило під час експериментальної роботи поєднати вищезазначені методи із такими засобами та формами, як: економічне навчання у віртуальних класах, комп'ютерне колаборативне навчання тощо. Під час формування академічно-теоретичної обізнаності у віртуальних класах за вибором студентів варіативно застосовувались методи синхронної та асинхронної комунікації, самоорганізації занять, WEB-презентацій, вербальні методи: бесіда, евристична бесіда, метод проблемного викладення матеріалу, а також метод самостійного опрацювання літературних та Інтернет-джерел.

Слід зауважити, що відпрацювання механізму мисленнєвих операцій відбувалось за рахунок тестів, що базуються на WEB-технологіях. Оскільки побудова тестових завдань (тема «Депозитарна діяльність», «Торгівля цінними паперами» тощо) вимагала вибрати одну правильну відповідь з декількох (від 3 до 6), то під час розв'язання тестового завдання студент залучав мисленнєві операції аналізу (безпосередньо самого запитання), порівняння (усіх відповідей), конкретизації правильної відповіді. (Додаток Е).

Діагностування цього показника відбувалося за допомогою ІКТ шляхом

оброблення і аналізу даних щодо результатів поточного модульного, екзаменаційно-залікового контролю, результатів державної атестації на основі ІСУЯО.

Оброблення і аналіз отриманих статистичних даних засвідчили позитивну тенденцію щодо зміни цього показника.

Формування комплексного економічного тезаурусу (показник 1.3), що засвідчує наявність у студентів економічних спеціальностей сформованого понятійного апарату як результату мисленнєво-сензитивної концентрації різногалузевих економічних знань, відбувалось у процесі вивчення економічно-теоретичних, економічно-історичних навчальних дисциплін, економічного аналізу, міжнародної економіки, економічної інформатики тощо.

З метою формування комплексного економічного тезаурусу як важливого фактору сформованості когнітивної компетентності студентів було застосовано такі методи, а саме: тренінгові методи, метод проблемно-рефлексивного полілогу, метод колективного формулювання висновків, навчальної дискусії, методи контролю і самоконтролю. Означені методи використовувались у поєднанні із такими інформаційно-комунікаційними методами, як навчання у віртуальних класах, теле-лекції у відкритому інформаційному просторі тощо.

Важливим інструментарієм формування комплексного економічного тезаурусу є електронні глосарії, сформовані у типових навчальних програмах з вищенаведених навчальних дисциплін. Досить ефективним виявилось завдання для самостійної роботи студентів щодо створення електронного структурованого тезаурусу з навчальних дисциплін «Економічна інформатика», а також «Методика навчання економіки» і «Методика навчання інформатики», які передбачали наявність декількох груп термінів – економічних, інформаційно-комунікаційних, педагогічних.

Формування комплексного економічного тезаурусу відбувалось на основі використання бінарних методів, а саме: вербально-інформаційного, вербально-проблемного, вербально-евристичного. Також було спеціально розроблено

тренінг щодо сформованості комплексного економічного тезаурусу студентів економічних спеціальностей (Додаток Г). Студентам було запропоновано заповнити спеціальний термінологічний словник-таблицю, розміщену у системі MOODLE на сайті діагностичних опитувань. В означеній таблиці треба конкретизувати визначення як базових, так і похідних понять різних галузей економічної науки, а також здійснити коротке узагальнення їх змісту.

Діагностування сформованості комплексного економічного тезаурусу як показника сформованості когнітивної компетентності студентів економічних спеціальностей проводилось за допомогою ІКТ шляхом діагностичного опитування «Діагностика сформованості комплексного економічного тезаурусу студентів економічних спеціальностей» (Додаток Г).

Оброблення і аналіз отриманих у процесі проведеного діагностування статистичних даних щодо сформованості комплексного економічного тезаурусу студентів економічних спеціальностей засвідчили зростання показників.

Проведення контрольних зрізів дозволило зафіксувати якісну позитивну зміну показників сформованості когнітивної компетентності майбутніх економістів в експериментальних групах. Деяке зростання показників спостерігалось також у контрольних групах на формувальному етапі експерименту. Динаміка формування усіх трьох показників демонструє позитивну тенденцію. У порівнянні з констатувальним етапом експерименту значення показників сформованості когнітивної компетентності (табл. 4.6, 4.7).

До таблиць також внесено значення показника К, який можна інтерпретувати як якісний показник для явища, що досліджується. Цей показник приймає значення від 1 до 3 і показує, наскільки узагальнена оцінка певного показника відповідає рівню його прояву (1 відповідає низькому рівню сформованості показника в цілому, 2 – середньому рівню, 3 – високому рівню).

Таблиця 4.6

**Сформованість когнітивної компетентності за результатами
констатувального експерименту (абсолютні та відносні значення)**

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	Показник 1.1		Показник 1.2		Показник 1.3		Показник 1.1		Показник 1.2		Показник 1.3	
	абс.	%	Абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
низький	19	25,3	18	24,0	56	74,7	19	26,4	17	23,6	54	75,0
середній	45	60,0	43	57,3	17	22,7	43	59,7	42	58,3	16	22,2
високий	11	14,7	14	18,7	2	2,6	10	13,9	13	18,1	2	2,8
К	1,87		1,95-		1,28		1,87		1,95		1,28	

Таблиця 4.7

**Сформованість когнітивної компетентності майбутніх економістів за
результатами формуального експерименту (абсолютні та відносні
значення)**

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	Показник 1.1		Показник 1.2		Показник 1.3		Показник 1.1		Показник 1.2		Показник 1.3	
	аб с.	%	Абс .	%	абс.	%	абс .	%	абс.	%	абс.	%
низький	18	24,0	17	22,7	55	73,3	6	8,4	8	11,1	18	25,0
середній	46	61,3	43	57,3	17	22,7	51	70,8	49	68,1	44	61,1
високий	11	14,7	15	20,0	3	4,0	15	20,8	15	20,8	10	13,9
К	1,91		1,97		1,31		2,12		2,10		1,89	

Перевірка статистичної гіпотези здійснювалася з використанням критерію Пірсона (критерій χ^2). Значення χ^2 обчислюється за формулою:

$$\chi^2 = \sum \frac{(f'_E - f'_K)^2}{f'_K}, \quad (4.1)$$

де f'_E – відносна частота інтервалу одного ряду (показники ЕГ);

f'_K – відносна частота показників іншого ряду (показники КГ) [128, 124 – 125].

Число ступенів свободи при співставленні двох емпіричних розподілів визначається за формулою $v = k - 1$ де k – кількість розрядів ознаки (в нашому випадку кількість рівнів, а саме 3), тобто $v = 2$.

При використанні χ^2 -критерію Пірсона існує ряд обмежень, а саме: об'єм вибірки повинен бути не менш за 30 осіб; обрані рівні охоплюють весь діапазон варіативності ознаки, що досліджується; рівні не повинні перехрещуватися (якщо спостереження віднесено до одного розряду, воно не може бути віднесеним до іншого розряду) [76, 117]. Емпіричні результати нашого педагогічного експерименту не підпадають під наведені вище обмеження, що дозволяє використовувати при їх обробці зазначений критерій.

Нижче наведено зразок обрахунку значення χ^2 для 1-го показника сформованості когнітивної компетентності за результатами констатувального експерименту. Аналогічно знаходилися емпіричні значення χ^2 і для інших показників сформованості когнітивної компетентності майбутніх економістів.

Ми одержуємо значення $\chi^2_{\text{emp}} = 0,09$. Оскільки для двох ступенів свободи $\chi^2_{\text{krit } 95\%} = 5,99$ та $\chi^2_{\text{krit } 99\%} = 9,21$ [128], а одержане нами значення $\chi^2_{\text{emp}} \ll \chi^2_{\text{krit } 95\%}$, то можна стверджувати, що на констатувальному етапі педагогічного експерименту між показниками експериментальної групи та контрольної групи суттєвої різниці не існувало, тобто вибірки були гомогенними.

Значення χ^2_{emp} для показників когнітивної компетентності майбутніх економістів наведено у таблиці 4.8.

Наведені у таблиці 4.8 значення χ^2_{emp} свідчать про те, що на констатувальному етапі контрольна та експериментальні групи за показниками когнітивної компетентності майбутніх економістів були однорідними. За результатами формувального експерименту можна стверджувати, що вони розрізнялися на 1%-у рівні статистичної значущості, що дозволяє відкинути гіпотезу H_0 і прийняти альтернативну гіпотезу.

Перший показник сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів (показник 2.1), а саме: наявність готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності – кінцевої стадії мотиваційного процесу студентів економічних спеціальностей – дозволяє констатувати про реалізацію усвідомленої установки на практичну фахову діяльність економіста.

Таблиця 4.8

Значення χ^2_{emp} для показників когнітивної компетентності майбутніх економістів

	Початок експерименту			Закінчення експерименту		
	Показник 1.1	Показник 1.2	Показник 1.3	Показник 1.1	Показник 1.2	Показник 1.3
Значення χ^2_{emp}	0.094	0,043	0,027	14,14	8,00	120,63
Вірною гіпотеза є	H_0	H_0	H_0	H_1	H_1	H_1

Сформованість готовності до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності можна розглядати як сформовану інтегровану якість студента, яка засвідчує успішний перехід від економічного навчання у ВНЗ до практичної економічної діяльності. Готовність до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності характеризується не тільки прагненням студента постійно

поглиблювати отримані у процесі фахової підготовки економічні знання, удосконалювати відповідні уміння, а й вільно оперувати ними, успішно застосовуючи у процесі фахової діяльності.

Як педагогічний інструментарій для формування такої готовності було використано комплекс теоретичних, емпіричних методів, поєднаних із формами, методами і засобами мотивації навчання на базі ІКТ.

Важливу роль відігравав метод роз'яснення значимості набуття економічних знань з економічної теорії, історії розвитку економічної думки, інвестування, бухгалтерського обліку та аудиту, міжнародного та вітчизняного господарчого законодавства тощо. Н. Мойсеюк зазначає, що «...роз'яснення значимості навчання – метод стимулювання навчально-пізнавальної діяльності... з метою роз'яснення цілей, як особистих, так і суспільних...» [86, 318].

Означений метод використовувався нами у поєднанні із методами стимулювання інтересу щодо набуття знань у різних галузях економічної діяльності, утворюючи бінарні методи, які уводились у зміст відео-лекції відповідної тематики, що проводилась у відкритому інформаційному просторі.

До прикладу, під час проведення означеної відео-лекції з навчальної дисципліни «Ринок цінних паперів» метод роз'яснення значимості скеровує увагу студентів економічних спеціальностей на важливості знань щодо норм Закону «Депозитарна система», «Про цінні папери» для майбутніх торговців цінними паперами, емітентів тощо.

Слід зауважити, що ефективність застосування цього комплексу методів підвищувалась за рахунок приєднання педагогічного прийому створення проблемної ситуації актуальності під час проведення занять у віртуальних класах. Розв'язання студентами означеної ситуації має відбуватись самостійно, а потім обговорюватись на форумах із підсумковим колективним формулюванням висновків щодо значимості набутих економічних знань для вирішення проблеми.

Залучення вищезазначеного комплексу методів надає можливість щодо усвідомлення майбутніми економістами ролі й значення їх готовності до застосування економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності не тільки для отримання власного економічного досвіду, але й для національного економічного Ренесансу, становленні державності, забезпечення європейського вектору розвитку України.

На цьому етапі експерименту були застосована методика з'ясування рівня готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності на основі психологічних тестів А. А. Кареліна [53]. Оброблення і аналіз отриманих результатів продемонстрували позитивну тенденцію зростання цього показника.

Другий показник сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів (показник 2.2), а саме вияв фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності, на нашу думку, засвідчує не тільки рівень професійного становлення, а й рівень персональної самовизначеності на основі власного фахового маршруту. Власний фаховий маршрут фахівця-економіста «забезпечує його продуктивну діяльність на різних робочих місцях і забезпечує всебічне розкриття творчого потенціалу» [26, 381].

Цілеспрямоване педагогічне формування умінь щодо створення оригінального, принципово нового інтелектуального продукту у сфері постановки та розв'язання економічних задач, вирішення проблемних ситуацій у різних галузях фахової економічної діяльності вимагає спеціально створених тренінгів креативності мислення студентів економічних спеціальностей. Застосування ІСУЯО забезпечує проведення означених тренінгів не тільки під час аудиторних занять, а й під час віртуальних лабораторних занять, у процесі економічного навчання у віртуальних класах тощо.

Тренінги креативності мислення, уведені у зміст вищезазначених форм віртуального навчання, містять комплекс теоретичних (аналіз, порівняння, узагальнення, конкретизація тощо), інтерактивних («Круглий стіл», «Науково-

практична конференція», «Студент в ролі викладача» тощо), евристичних («Евристичний діалог», «Софістична суперечка», «Проблемне викладення навчального матеріалу» тощо), вербальних (бесіда, обговорення, поточний коментар) методів.

На базі варіативного поєднання інформаційно-комунікаційних, теоретичних, вербальних, інтерактивних, евристичних методів, ділових ігор у тренінгах креативності мислення цілеспрямовано відпрацьовувалися такі позиції: уміння постановки економічної задачі, уміння щодо залучення набутих у процесі економічного навчання теоретичних знань щодо програмування методів та засобів її розв'язання, уміння підніматись над рівнем вимог певної проблемної економічної ситуації і ставити мега-задачі, віднаходити протиріччя у послідовності економічних явищ, віднаходити незвичні функції економічного об'єкта або його частин.

Під час реалізації спільного проекту України і ЄС «Темпус» (Транс'Європейська мобільна програма для університетських студій) Кельні та Києві було здійснено ряд семінарів-тренінгів (ангд. Workshop) для відпрацювання фахової продуктивності студентів на основі ІКТ. Результатом проведення семінарів-тренінгів стала реалізація таких форм фахової продуктивності студентів: написання наукових статей, підготовка наукових доповідей на науково-практичних конференціях і семінарах як результат роботи проблемних груп та гуртків НТТМ, участь у Міжнародних наукових конференціях, підготовка та захист курсових, магістерських наукових робіт у межах проекту «Темпус».

Діагностування другого показника сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів – вияву фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності – було здійснено за допомогою ІСУЯО, що містить індикаторно-функціональну групу «Індикатори зворотнього зв'язку». Діагностування, проведене згідно за допомогою цього індикатора, засвідчило позитивну тенденцію зміна цього показника.

Показник сформованості фахово-діяльнісної компетентності майбутніх економістів (показник 2.3), а саме вияв відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств засвідчує одну з ключових характеристик якості економічної освіти – відповідність цілей освіти її результатам.

Слід зауважити, що діагностування сформованості означеного показника під час констатувального експерименту, яке проводилось за допомогою другого професійно-компетентнісного блоку ІСУЯО щодо управління якістю відповідних професійно-компетентнісних процесів, продемонструвало переважання низького рівня відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств. З огляду на вищезазначене, за допомогою індикаторно-функціональної групи «Звітна інформація», яка допомагає користувачам приймати рішення щодо корекції організації навчально-виховного процесу, було прийнято рішення щодо проведення аналізу отриманих негативних результатів.

З метою оптимізації відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств у процесі застосування ІСУЯО на базі КНЕУ імені В. Гетьмана було структуровано, уніфіковано та автоматизовано спеціально розроблений комплекс тестових завдань на основі теоретичних, інформаційно-комунікаційних методів економічного навчання (Додаток Е). Означені тестові завдання були сформовані відповідно до програм економічного навчання фахівців з питань фондового ринку та кредитних спілок, схвалених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку та Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Вищезазначений комплекс тестових завдань слугує інструментарієм для іспиту у межах кваліфікаційного мінімуму щодо отримання у процесі фахової підготовки майбутніх економістів свідоцтва на право займатися такими видами економічної діяльності, як торгівля цінними паперами, а також робота у

кредитних спілках. Саме наявність у структурі фахової підготовки майбутніх економістів означеного кваліфікаційного мінімуму є засобом оптимізації відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств.

Педагогічні вимірювання, що здійснювались на основі ІСУЯО за допомогою індикаторно-функціональної групи «Звітна інформація» щодо індикаторів успішності проведення виробничої практики засвідчили позитивні тенденції зростання щодо цього показника.

Дослідження результатів проведення контрольних зрізів щодо трьох вищезазначених показників сформованості фахово-діяльнісної компетентності відповідно до критерію «ступінь професійної підготовленості майбутніх економістів щодо практичних умінь і навичок у різних галузях економічної діяльності» демонструє позитивну динаміку зростання показників цього критерію під час формувального експерименту. Порівняння одержаних результатів, отриманих у контрольних та експериментальних групах, засвідчило, що кількість студентів, які знаходяться на середньому і високому рівнях сформованості фахово-діяльнісної компетентності, збільшилось згідно усіх показників критерію (табл. 4.9, табл. 4.10).

Значення χ^2_{emp} для показників фахово-діяльнісної компетентності студентів економічних спеціальностей наведено у таблиці 4.11.

Статистичне оброблення емпіричних даних свідчить про таке. Якщо за результатами констатувального експерименту контрольна та експериментальна група були гомогенними, то за результатами формувального експерименту $\chi^2_{\text{emp}} \geq \chi^2_{\text{krit } 99\%}$. Це дозволяє нам відкинути нульову гіпотезу і прийняти альтернативну гіпотезу.

Таблиця 4.9

Сформованість показників фахово-діяльнісної компетентності за результатами констатувального експерименту (абсолютні та відносні значення)

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	Показник 2.1		Показник 2.2		Показник 2.3		Показник 2.1		Показник 2.2		Показник 2.3	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Низький	58	77,3	59	78,7	62	82,7	55	76,4	57	79,2	59	81,9
середній	16	21,4	15	20,0	12	16,0	16	22,2	14	19,4	12	16,6
Високий	1	1,3	1	1,3	1	1,3	1	1,4	1	1,4	1	1,4
К	1,24		1,23		1,19		1,25		1,22		1,19	

Таблиця 4.10

Сформованість фахово-діяльнісної компетентності за результатами формувального експерименту (абсолютні та відносні значення)

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	Показник 2.1		Показник 2.2		Показник 2.3		Показник 2.1		Показник 2.2		Показник 2.3	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Низький	56	74,6	55	73,3	57	76,0	28	38,9	28	38,9	30	41,7
середній	17	22,7	18	24,0	15	20,0	34	47,2	35	48,6	32	44,4
Високий	2	2,7	2	2,7	3	4,0	10	13,9	9	12,5	10	13,9
К	1,28		1,29		1,28		1,75		1,74		1,72	

Таблиця 4.11

Значення χ^2_{emp} для показників фахово-діяльнісної компетентності

	Початок експерименту			Закінчення експерименту		
	Показник 2.1	Показник 2.2	Показник 2.3	Показник 2.1	Показник 2.2	Показник 2.3
Значення χ^2_{emp}	0,048	0,023	0,038	89,98	76,93	69,75
Вірною гіпотеза	H_0	H_0	H_0	H_1	H_1	H_1

Перший показник сформованості комунікативної компетентності – вияв комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді» (показник 3.1). Наявність таких умінь є обов'язковою для багатьох вітчизняних і зарубіжних роботодавців, про що свідчить комплексний аналіз вимог для пошукувачів під час працевлаштування, проведене нами експрес-опитування під час попереднього орієнтаційного діагностування.

Формування комунікативних умінь для роботи «в команді» передбачає цілеспрямоване відпрацювання умінь і навичок інтелектуально-творчого спілкування між партнерами економічної діяльності, уміння вербального та електронного обміну інформацією, її аналіз, структурування, обговорення, продукування оригінальних ідей, толерантної комунікації, діалогічного спілкування на основі чіткого розподілу обов'язків у команді, а також загальної цілеспрямованості учасників на досягнення ефективного результату командної економічної діяльності.

З метою формування вищезазначених умінь і виконання завдань нами було застосовано спеціально розроблений комплекс методів, спрямованих на створення в колективі таких комунікативних зв'язків і відношень, які в найбільшій мірі відповідають меті командної діяльності. Застосування ІСУЯО дозволило нам використати форму самоорганізованого індивідуального on-line заняття. У зміст такого заняття нами було уведено спеціально розроблений

евристично-аналітичний індивідуальний тренінг комунікативних умінь студентів ВНЗ економічних спеціальностей (Додаток Д).

Означений тренінг поєднує відпрацювання комунікативних умінь щодо організації процесу творчої співпраці «в команді» на основі теоретичних методів, тотожних мисленнєвим операціям аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та ін. із евристичними методами, які стимулюють не тільки налагодження належної комунікації, а й пізнавальну активність майбутніх економістів на основі евристичного способу побудови тренінга. До комплексу методів, що входять у тренінг, належать також інтерактивні методи на кшталт «Я – координатор економічного проекту», методи розвитку креативності мислення щодо розв’язання комунікативно-проблемної ситуації у сфері економічної діяльності тощо. Слід зауважити, що всі завдання тренінгу спрямовані на самостійне віднайдення і відпрацювання методів творчої взаємодії, діалогічного спілкування, толерантної комунікації під час роботи «у команді». Ефективними є методи конструювання власного іміджу, методи сугестивного впливу тощо.

Здійснення діагностичного зрізу щодо показника «Вияв комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді» засвідчив позитивну тенденцію зростання.

Формування другого показника сформованості комунікативної компетентності майбутніх економістів, а саме здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою у процесі економічної діяльності (показник 3.2), відбувалось під час вивчення академічних навчальних дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Економіка підприємництва», «Менеджмент», «Маркетинг», «Економічна політика», «Педагогіка», «Психологія», «Методика навчання економіки», «Методика навчання інформатики», «Педагогічна практика у ВНЗ з інформатики» та ін.

Основою формування комунікативної компетентності відповідно до цього показника є відпрацювання вербальних методів і засобів спілкування, основою яких є рідна мова. Активне відпрацювання методів бесіди, обговорення, розповіді,

поточного коментаря та ін. є ефективним під час занять у віртуальних класах під час комп'ютерного колаборативного навчання, віртуальних лабораторних занять тощо. Доцільно, на нашу думку, поєднувати вищезазначені вербальні методи із інтерактивними методами на кшталт «Студент в ролі викладача», «Економічні дебати в стилі телевізійного ток-шоу» тощо. Відпрацьовувати вербальні методи комунікації доцільно також під час застосування такої форми економічного навчання, як відео-лекція у відкритому освітньому просторі, яку проводять безпосередньо студенти (інтерактивний метод «Студент в ролі викладача»). Під час проведення такої лекції згідно тематичного плану однієї з вищенаведених навчальних дисциплін студент має змогу удосконалити свої уміння щодо вербальних методів спілкування.

Діагностування цього показника відбувалося за допомогою ІКТ шляхом оброблення і аналізу даних щодо результатів поточного модульного, екзаменаційно-залікового контролю з навчальних дисциплін «Ділова українська мова» і «Українська мова (за професійним спрямуванням)» на основі ІСУЯО відповідно до індикаторів успішності з означених навчальних дисциплін як по окремому студенту (середній бал), так і щодо процентного відношення середнього балу окремого студента та середнього балу групи, потоку тощо. Оброблення і аналіз отриманих статистичних даних засвідчили позитивні тенденції щодо зміни цього показника.

Формування третього показника сформованості комунікативної компетентності майбутніх економістів, а саме здатність до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності (показник 3.3), є актуальним в сучасних умовах європейських прагнень нашої держави. Т. І. Коваль окреслює найбільш ефективні методи розвитку письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності, визначаючи важливе значення ІКТ. Ми погоджуємось із думкою дослідниці і вважаємо доцільним їх використання у процесі залучення ІСУЯО щодо формування комунікативної компетентності у сфері володіння іноземними мовами.

До найбільш ефективних методів розвитку письмової і усної комунікації у процесі фахової підготовки Т.І. Коваль відносить такі [57, 59]:

- робота з електронними підручниками, посібниками, електронними кейсами, мовними портфелями;
- комп'ютерно орієнтовані методи навчального контролю, самоконтролю (в режимі автоматизованого спілкування);
- Інтернет-конференції, Інтернет-дискусії;
- рольові і ділові комп'ютерні ігри.

Поєднання на варіативній основі означених методів із електронними формами навчання, такими як форуми, заняття у віртуальних класах під час комп'ютерного колаборативного навчання тощо у процесі занять з іноземної мови відповідно до економічної проблематики обумовлює суттєве підвищення здатності студентів до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічного навчання.

Проведення діагностичного зрізу шляхом оброблення і аналізу даних щодо результатів поточного модульного, екзаменаційно-залікового контролю з навчальних дисциплін «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» на основі ІСУЯО відповідно до цього показника засвідчило позитивні тенденції щодо його зміни.

Результати проведення контрольного зрізу відображені у таблицях 4.12 і 4.13.

Значення χ^2_{emp} для показників комунікативної компетентності студентів економічних спеціальностей наведено у таблиці 4.14.

Статистичне оброблення емпіричних даних свідчить про те, що якщо за результатами констатувального експерименту контрольна та експериментальна група були гомогенними, то за результатами формувального експерименту $\chi^2_{\text{emp}} \geq \chi^2_{\text{krit } 99\%}$. Це дозволяє нам відкинути нульову гіпотезу і однозначно прийняти альтернативну гіпотезу.

Таблиця 4.12

Сформованість показників комунікативної компетентності за результатами констатувального експерименту (абсолютні та відносні значення)

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	Показник 3.1		Показник 3.2		Показник 3.3		Показник 3.1		Показник 3.2		Показник 3.3	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
низький	56	74,7	38	50,7	60	80,0	55	76,4	36	50,0	57	79,2
середній	15	20,0	23	30,7	11	14,7	14	19,4	23	31,9	10	13,9
високий	4	5,3	14	18,6	4	5,3	3	4,2	13	18,1	5	6,9
К	1,31		1,68		1,25		1,28		1,68		1,28	

Таблиця 4.13

Сформованість комунікативної компетентності за результатами формувального експерименту (абсолютні та відносні значення)

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	Показник 3.1		Показник 3.2		Показник 3.3		Показник 3.1		Показник 3.2		Показник 3.3	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	Аб с.	%
низький	52	69,3	35	46,7	57	76,0	25	34,7	20	27,8	47	65,3
середній	18	24,0	25	33,3	13	17,3	39	54,2	32	44,4	17	23,6
високий	5	6,7	15	20,0	5	6,7	8	11,1	20	27,8	8	11,1
К	1,37		1,73		1,31		1,76		2,00		1,46	

За результатами формувального експерименту було обраховано відносні значення сформованості компетентностей за показниками та за рівнями для експериментальних та контрольних груп та визначити відповідну динаміки відповідних показників, яку наведено у таблиці 4.15. та на рис.4.2.

Таблиця 4.14

Значення $\chi^2_{\text{емп}}$ для показників комунікативної компетентності

	Початок експерименту			Закінчення експерименту		
	Показник 3.1	Показник 3.2	Показник 3.3	Показник 3.1	Показник 3.2	Показник 3.3
Значення $\chi^2_{\text{емп}}$	0.285	0.0699	0.5345	58,16	14,39	6,68
Вірною є гіпотеза	H ₀	H ₀	H ₀	H ₁	H ₁	H ₁

Таблиця 4.15

Динаміка сформованості показників компетентностей за результатами формувального експерименту. Відносні значення за показниками та за рівнями для експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) груп.

Рівні сформ. компетент- ностей груп	Показники когнітивної компетентності			Показники фахово- діяльнісною компетентності			Показники комунікативної компетентності		
	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3
високий КГ	14,7	20,0	4,0	2,7	2,7	4,0	6,7	20,0	6,7
високий ЕГ	20,8	20,8	13,9	13,9	12,5	13,9	11,1	27,8	11,1
Різниця	6,1	0,8	9,9	11,2	9,8	9,9	4,4	7,8	4,4
середній КГ	61,3	57,3	22,7	22,7	24,0	20,0	24,0	33,3	17,3
середній ЕГ	70,8	68,1	61,1	47,2	48,6	44,4	54,2	44,4	23,6
Різниця	9,5	10,8	38,4	24,5	24,6	24,4	30,2	11,1	6,3
низький КГ	24,0	22,7	73,3	74,6	73,3	76,0	69,3	46,7	76,0
низький ЕГ	8,4	11,1	25,0	38,9	38,9	41,7	34,7	27,8	65,3
Різниця	-15,6	-11,6	-48,3	-35,7	-34,4	-34,3	-34,6	-18,9	-10,7

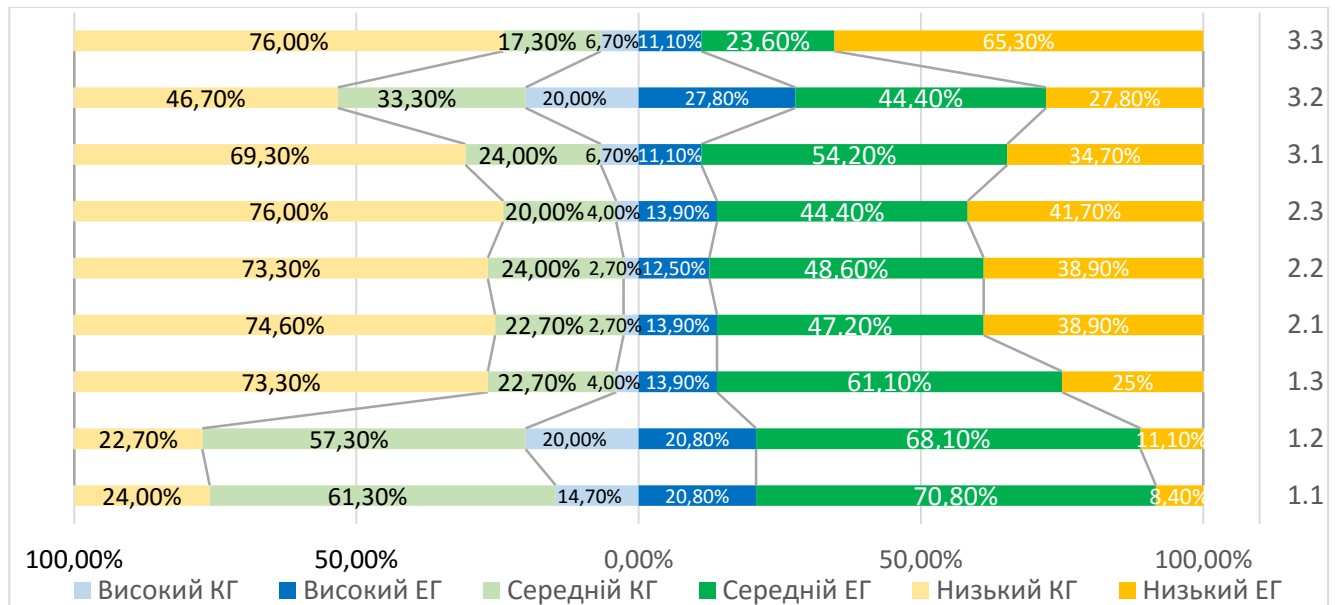

Рис. 4.2. Динаміка зміни показників сформованості складових професійної компетентності у відсотковому значенні за результатами формувального експерименту.

Вплив на зміну показників сформованості складових професійної компетентності від застосування методики ІСУЯО за результатами формувального експерименту подано на рис. 4.3.

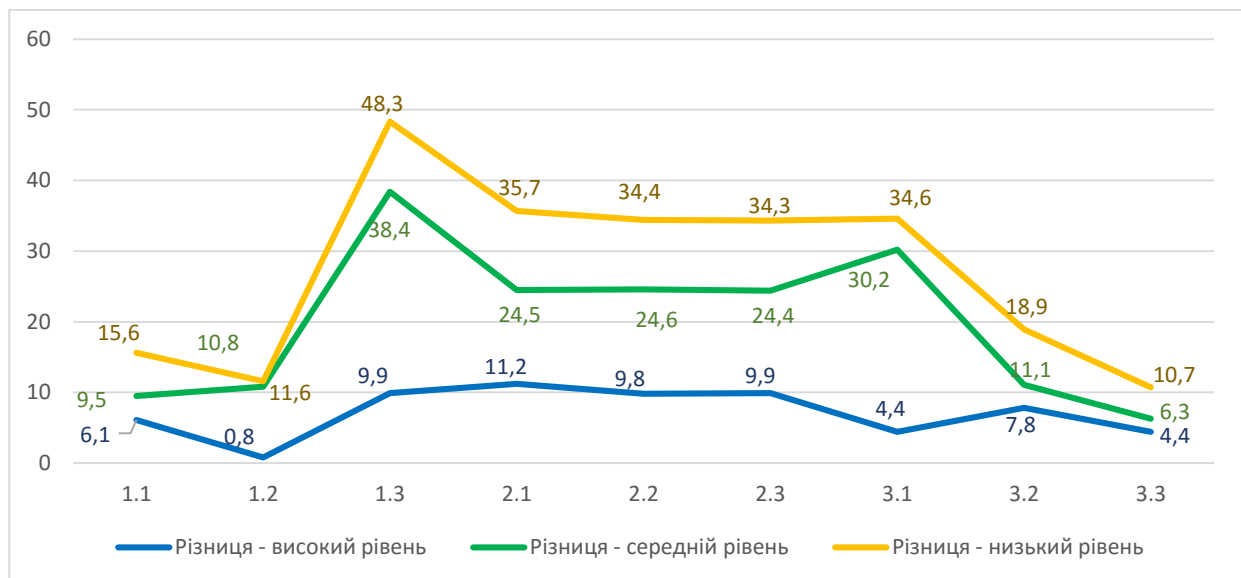

Рис. 4.3. Вплив на зміну показників сформованості складових професійної компетентності від застосування методики ІСУЯО за результатами формувального експерименту.

Нижче представлені графіки для зміни високого, середнього та низького рівнів у КГ та ЕГ у вигляді пелюсткових діаграм (Рис.4.4.).

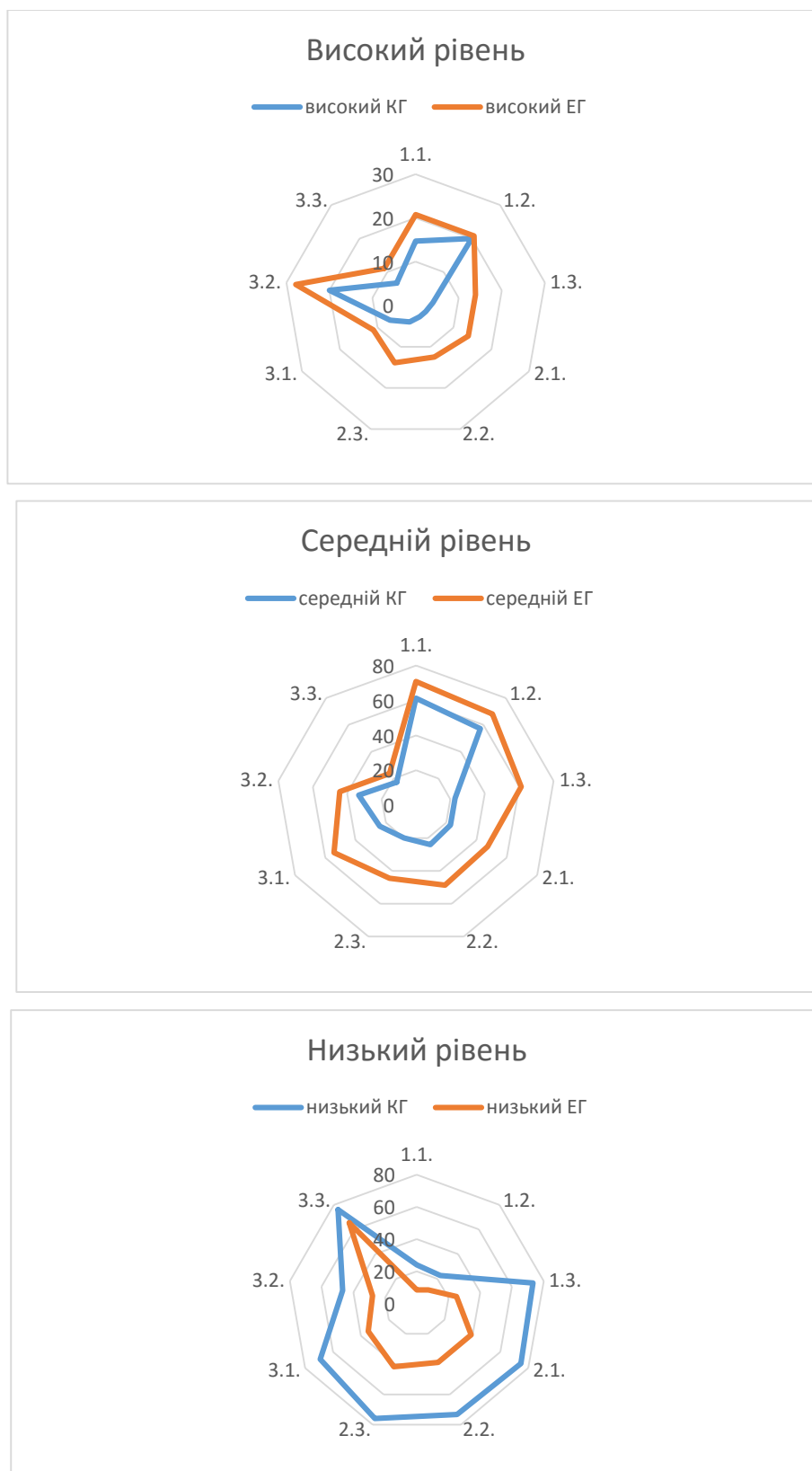

Рис. 4.4. Пелюсткові діаграми змін по показниках для високого, середнього та низького рівнів.

Проаналізувавши пелюсткові діаграми зображені вище, можна зробити висновок, що найбільш позитивний вплив запровадження ІСУЯО має на:

- покращення комплексного економічного тезаурусу;
- зростання готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності;
- Вияв фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності;
- Збільшення рівня відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств.
- Вияв комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді».

Як бачимо зростання рівнів критеріїв показників професійної компетентності дозволяє стверджувати, що застосування ІСУЯО в навчальному процесі майбутніх економістів покращує їх рівень професійної компетентності, а таким чином за твердженням, даним нами у першому розділі цієї роботи, зростає і якість освіти, адже якість освіти визначається рівнем професійної компетентності.

Використання запропонованої вище методики обрахування у цілому рівнів сформованості відповідних компетентностей дозволило визначити динаміку окремих показників сформованості компетентностей за рівнями у результаті формувального експерименту, яку наведено у таблиці 4.16 та динаміку загального рівня сформованості професійної компетентності за результатами формувального експерименту для експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) груп, яку наведено у таблиці 4.17. Динаміку рівнів сформованості складових професійної компетентності у відсотковому значенні за результатами формувального експерименту подано на рис. 4.5.

Таблиця 4.16

Динаміка показників сформованості компетентностей за результатами формувального експерименту (відносні значення за рівнями для експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) груп)

Рівні для експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) груп	У цілому за когнітивною компетентністю		У цілому за фахово-діяльнісною компетентністю		У цілому за комунікативною компетентністю	
	Абс. Знач	%	Абс. знач	%	Абс. знач	%
Високий КГ	7	9,3	2	2,7	4	5,3
Високий ЕГ	13	18,0	9	12,5	7	9,7
Середній КГ	35	46,7	17	22,7	18	24,0
Середній ЕГ	47	65,3	33	45,8	32	44,5
Низький КГ	33	44,0	56	74,6	53	70,7
Низький ЕГ	12	16,7	30	41,7	33	45,8

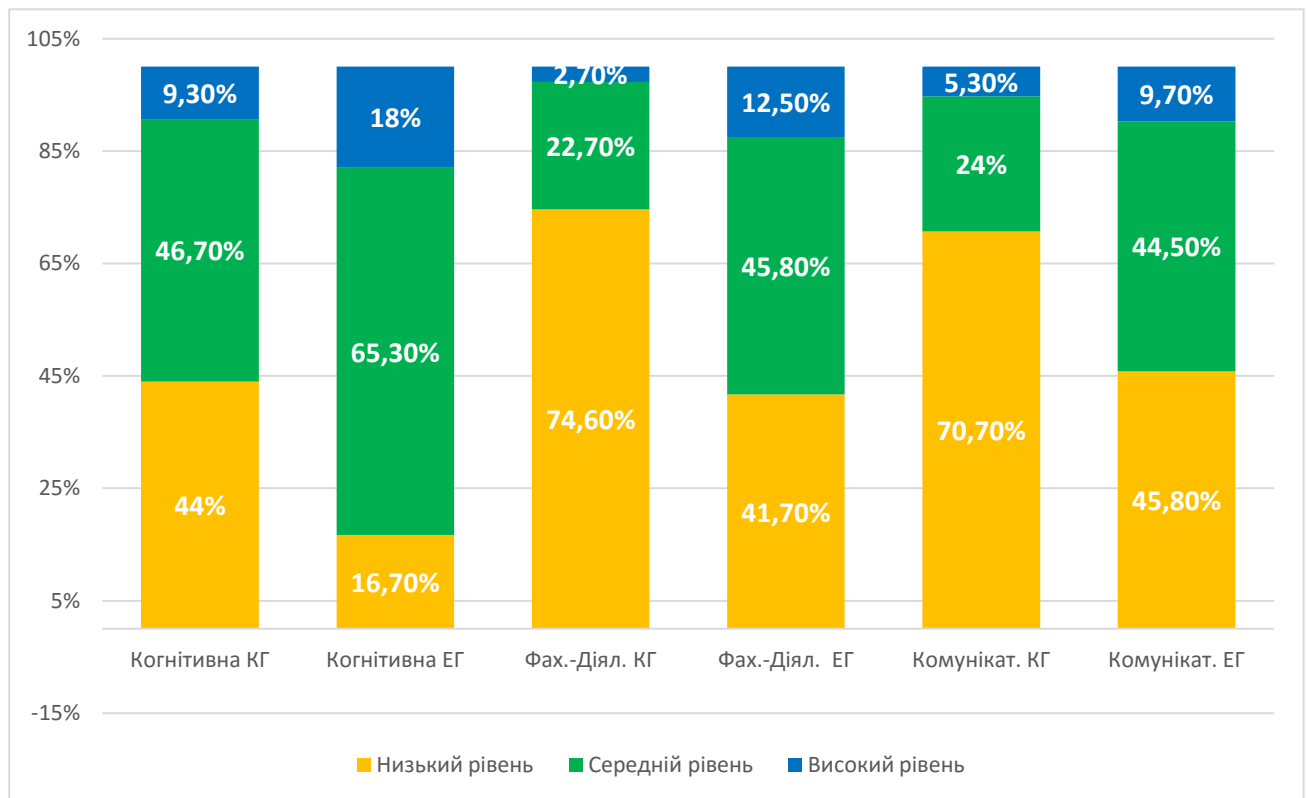

Рис. 4.5. Динаміка рівнів сформованості складових професійної компетентності у відсотковому значенні за результатами формувального експерименту.

Таблиця 4.17

Динаміка загального рівня сформованості професійної компетентності за результатами формувального експерименту для експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) груп

Групи респондентів	Рівні сформованості					
	Високий		Середній		Низький	
	Абс. Знач	%	Абс. знач	%	Абс. знач	%
Загальний рівень сформованості професійної компетентності на констатувальному етапі	11	5,39	42	20,6	151	74,0
контрольні групи (КГ)	4	5,3	17	22,7	54	72,0
експериментальні групи (ЕГ)	8	11,2	32	44,4	32	44,4

Динаміку загального рівня сформованості професійної компетентності за результатами констатувального та формувального експерименту (для експериментальних та контрольних груп) подано на рис. 4.6.

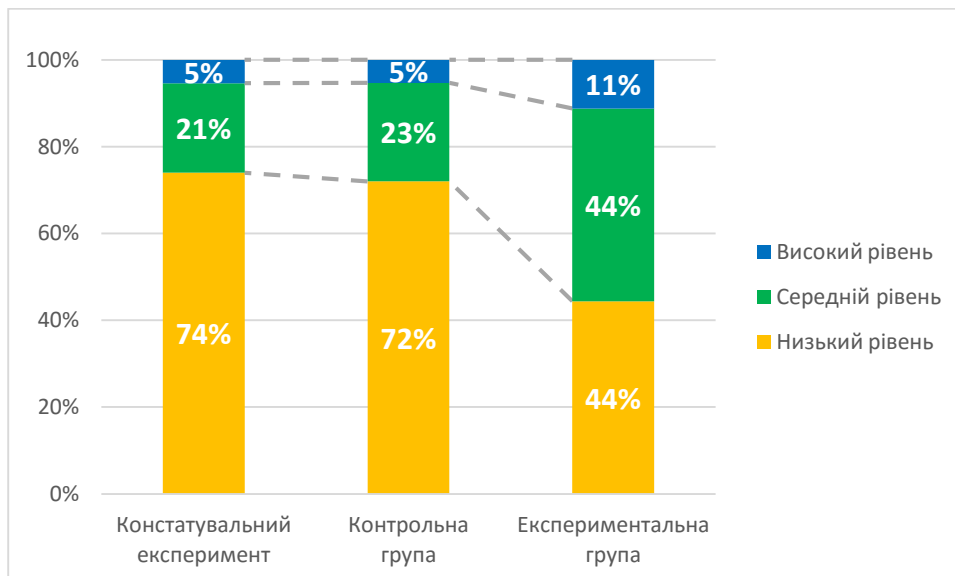

Рис. 4.6. Динаміка рівня сформованості професійної компетентності у відсотковому значенні за результатами формувального експерименту.

Підставивши до формули 4.1 відносні значення з останньої строки таблиці 3.14, одержані значення χ^2_{emp} для ЕМП як інтегрального явища. $\chi^2_{\text{emp}} \approx 61,58$. Значення $\chi^2_{\text{emp}} \geq \chi^2_{\text{krit}} 99\%$, що дозволяє відкинути гіпотезу H_0 і вважати, що різниця в рівнях сформованості професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп обумовлена не випадковими, а експериментальними факторами. На рис. 4.1. наведено діаграму сформованості рівнів професійної компетентності майбутніх економістів для контрольної та експериментальної груп за результатами формувального експерименту.

З огляду на вищезазначене, можна констатувати, що запропоноване нами методичне забезпечення щодо застосування ІСУЯО майбутніх економістів є ефективним.

Цілі щодо управління якістю освіти майбутніх економістів було досягнуто:

- підвищилась мотивація студентів економічних спеціальностей щодо набуття фаху економістів шляхом реалізації особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутнього економіста;
- збільшилась кількість студентів в експериментальних групах на високому і середньому рівнях сформованості професійної компетентності майбутніх економістів;
- збільшилась відповідність потреб ринку праці до змісту і якості фахової підготовки майбутніх економістів;
- контроль якості економічної освіти у процесі формування професійної компетентності майбутніх економістів засвідчив загальне підвищення якості фахової підготовки відповідно до критеріїв і показників сформованості професійної компетентності згідно сформованості її складових – когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей.

Результати порівняльного аналізу, отримані за допомогою методів математичної статистики, підтвердження статистичної гіпотези доводять ефективність розробленої методики застосування ІСУЯО у контексті формування

професійної компетентності майбутніх економістів, можливість її застосування у різних навчальних групах, а також її екстраполяції. Методика органічно входить у процес фахової підготовки студентів економічних спеціальностей, не перевантажуючи навчально-виховний процес збільшенням годин, одночасно забезпечуючи підсилення мотивації щодо отримання фаху економіста; підвищення якості фахової підготовки студентів щодо набуття економічної ерудованості і професійної компетентності; активізацію мисленнєвих операцій, розвиток креативності інтелектуальних процесів і особистісного розвитку інтелектуально-творчих здібностей.

Висновки до четвертого розділу

Проведення системно-структурного аналізу феномену ІСУЯО майбутніх економістів, дослідно-експериментальної роботи зі встановлення рівнів сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей як характеристики якості економічної освіти дозволило констатувати наступне.

Оскільки однією з цілей управління якістю вищої освіти у цілому є формування компетентностей студентів, то, відповідно, однією з цілей ІСУЯО, що базується на особистісно-орієнтованому, системному та компетентнісному підходах, є комплексне формування когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей майбутніх економістів, які входять у зміст їх професійної компетентності. За сформованість означених компетентностей в системі ІСУЯО відповідає когнітивно-компетентнісний компонент.

Відповідно до змісту професійної компетентності майбутніх економістів було визначено основні критерії, а також показники сформованості:

- для когнітивної компетентності критерієм було визначено ступінь особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутнього економіста (показники: наявність інтересу до набуття комплексу

економічних знань; вияв теоретично-академічної обізнаності студентів щодо навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки; наявність комплексного економічного тезаурусу);

- для фахово-діяльнісної компетентності критерієм було визначено ступінь професійної підготовленості майбутніх економістів щодо практичних вмінь і навичок у різних галузях економічної діяльності (показники: наявність готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності; вияв фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності; рівень відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств);

- для комунікативної компетентності критерієм було визначено міру професійної підготовленості майбутніх економістів щодо застосування комунікативних вмінь у різних галузях економічної діяльності (показники: вияв комунікативних умінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді»; здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою у процесі економічної діяльності; здатність до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності).

Грунтуючись на детальному вивченні результатів констатувального експерименту, було встановлено, що цілеспрямоване формування професійної компетентності майбутніх економістів на основі застосування ІСУЯО є актуальною проблемою, оскільки більшість опитаних вважає його важливим чинником підвищення якості економічної освіти.

Проведення констатувального експерименту (204 респонденти) дозволило здійснити розгорнуту характеристику рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів, а також з'ясувати, що на високому рівні сформованості знаходиться 5,4% студентів, на середньому – 20,6%, на низькому – 74,0%. Більшість респондентів не володіє або частково володіє достатніми знаннями, уміннями і навичками, необхідними для сформованості професійної компетентності економіста.

Проведення формувального етапу експерименту (147 респондентів) забезпечило апробацію і експериментальну перевірку означеної методики на базі варіативного застосування у методико-технологічному забезпеченні форм, методів і засобів педагогічного впливу, включаючи теоретичні, емпіричні, вербальні, евристичні, інтерактивні та ін., поєднані із ІКТ.

Порівняльний аналіз результатів формувального експерименту засвідчив, що запропоноване нами методичне забезпечення щодо застосування ІСУЯО майбутніх економістів є ефективним. Зростання для високого рівня сформованості професійної компетентності кількості студентів на 5,9% (із 5,3% у контрольних групах до 11,2% у експериментальних групах) супроводжувалося суттєвою зміною цих показників для середнього (із 22,7% у контрольних групах збільшилося до 44,4% у експериментальних групах) та низького рівня сформованості професійної компетентності (з 72% у контрольних групах зменшилося до 44,4% у експериментальних групах).

Цілі щодо управління якістю освіти майбутніх економістів було досягнуто:

- підвищилась мотивація студентів економічних спеціальностей щодо набуття фаху економістів шляхом реалізації особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій студентів економічних спеціальностей;

- збільшилась кількість студентів в експериментальних групах на високому і середньому рівнях сформованості професійної компетентності майбутніх економістів;

- збільшилась відповідність потреб ринку праці до змісту і якості фахової підготовки майбутніх економістів;

- контроль якості економічної освіти у процесі формування професійної компетентності майбутніх економістів засвідчив загальне підвищення якості фахової підготовки відповідно до критеріїв і показників сформованості професійної компетентності згідно сформованості її складових – когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей.

Зростання рівнів критеріїв показників професійної компетентності дозволяє стверджувати, що застосування ІСУЯО в навчальному процесі майбутніх економістів покращує їх рівень професійної компетентності.

Таким чином можна стверджувати, що разом із зростанням рівня професійної компетентності зростає і якість освіти, адже вони корелюють між собою.

Перевірка статистичної гіпотези здійснювалася з використанням критерію Пірсона. Враховуючи результати педагогічного експерименту можна констатувати, що спроектована ІСУЯО майбутніх економістів сприяє підвищенню мотивації студентів економічних спеціальностей щодо набуття фаху економістів шляхом реалізації особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутнього економіста; збільшенню кількості студентів в експериментальних групах на високому і середньому рівнях сформованості професійної компетентності майбутніх економістів; збільшенню відповідності потреб ринку праці до змісту і якості фахової підготовки майбутніх економістів.

Основні результати четвертого розділу дослідження опубліковано у роботах [160,156].

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено проблему підвищення якості фахової підготовки майбутніх економістів на основі системного, особистісно-орієнтованого, інформаційно-комунікаційного та компетентнісного підходів, спроектовано ІСУЯО майбутніх економістів, методологічно обґрунтовано і сформульовано її сутність, з'ясовано її змістову структуру і функції, а також розроблено методику застосування ІСУЯО майбутніх економістів.

Відповідно до поставлених і виконаних завдань сформульовано такі висновки.

1. На основі аналізу наукової літератури з питань теорії і практики підвищення якості фахової підготовки економістів у ВНЗ, проблем педагогічної діагностики щодо використання перспективного сучасного інструментарію освітніх вимірювань, системного синтезування освіти і науки з новітніми технологіями встановлено, що *науково-теоретична основа* економічної освіти знаходиться на «золотому перетині» науково-теоретичних принципів філософського пізнання щодо основних закономірностей розвитку соціально-економічних процесів; провідних наукових теорій та ідей з філософії, історії економічних учень, економічної теорії, ІКТ, сучасних педагогічних технологій щодо науково-теоретичного узагальнення інтелектуально-економічного суспільного досвіду; сучасних теорій розвитку та реформування економічних систем.

В результаті проведеного аналізу обґрунтовано зміст та визначено сутність засадничих понять дослідження, зокрема: уточнено сутність поняття *«якість освіти майбутніх економістів»* як ступеню відповідності сформованої сукупності умов освітнього процесу і його результату сформульованим потребам або очікуванням учасників цього процесу, споживачам, державі і суспільству в цілому; визначено, що *якість освіти* визначається рівнем професійної компетентності, набутої у процесі фахової підготовки; *професійна компетентність економіста* окреслена як інтегративна здатність особистості до ефективної економічної діяльності, що являє собою комплекс набутих у результаті фахової підготовки, самонавчання, власного

професійного досвіду знань, вмінь і навичок у сферах економічних наук, а також ділової комунікації, партнерства, основ менеджменту, адміністрування та ін., здатність до вільного оперування ними, а також ефективного застосування під час практичної економічної діяльності, здатність до творчого, нестандартного розв'язання економічних ситуацій, продукування оригінальних економічних ідей на основі мотиваційної цілеспрямованості особистості до успішної економічної діяльності. Уточнено поняття *«управління якістю економічної освіти»* як специфічний вид суспільно-освітнянської діяльності, що спрямована на підтримку і поліпшення якості й результативності функціонування як економічної освіти, так і економічної галузі в цілому, а також загальноосвітнього, культурного та професійно-компетентнісного рівнів осіб, задіяних у освітньому процесі.

Розгляд науково-теоретичних джерел щодо сучасних вимог до управління якістю освіти дозволив узагальнити основні тенденції розвитку управління якістю освіти майбутніх економістів, а саме: визначення чіткої місії та стратегічних цілей ВНЗ; спільна стандартизація та кооперація систем оцінювання якості економічної освіти на рівні ВНЗ; відповідність стандартів якості економічної освіти вимогам роботодавців на базі використання сучасних підходів, запозичених із галузей економічно-підприємницької діяльності; підвищення рівня професійної компетентності.

2. Спроектовано компонентну структуру ІСУЯО, зокрема, побудовано її модель на основі системно-структурного аналізу дозволило визначити її сутність як складну цілісну динамічну систему структурних компонентів: організаційно-цілеспрямовуючого, когнітивно-компетентнісного та звітно-контрольного, а також функцій: цілеутворення, інформаційної абсорбції, постановки задач та розв'язання проблем навчально-виховного процесу і «зворотнього зв'язку». Визначено поняття «інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів» як систему обробки інформації та відповідні організаційні ресурси, що забезпечують комплексну автоматизацію процесів щодо підвищення рівня управління економічним навчанням у ВНЗ, контролю за результатами фахової підготовки

економістів згідно до стандартів вищої освіти на основі збору, обробки, агрегації, систематизації та зберігання індикаторних даних стосовно якості освіти з метою формування професійної компетентності майбутніх фахівців у економічній галузі. Цілісність ІСУЯО майбутніх економістів забезпечується взаємозв'язками, які поєднують між собою означені структурні компоненти. Динамічність ІСУЯО обумовлюється наявністю функцій, які відповідають за результат сформованості кожного із структурних компонентів, а також всієї системи у цілому. Розроблено програмні складові системи, що включають: Інтранет/ Інтернет портал, систему управління доступом до порталу, сховище даних, сервер звітів, тощо.

3. Визначено, що застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів, доцільно здійснювати з дотриманням таких педагогічних умов:

- інформаційно-комунікаційна спрямованість фахової підготовки майбутніх економістів, що реалізується на основі спеціального комплексу заходів (спрямованих на створення комп'ютерно-орієнтованого середовища) щодо включення інформаційно-комунікаційних елементів у зміст академічних навчальних дисциплін, спеціального конструювання методичного забезпечення із наскрізним застосуванням комп'ютерних навчаючих систем та комп'ютерних навчаючих засобів в усіх темах занять, розробки й введення до фахової підготовки економістів низки варіативних навчальних дисциплін, зокрема спецкурсів, для забезпечення інформаційно-комунікаційної ерудованості студентів, підвищення значущості академічних інформаційно-комунікаційних навчальних дисциплін на основі цілеспрямованого педагогічного стимулювання мотивації студентів економічних спеціальностей до вивчення означених навчальних дисциплін;

- міжпредметна інтеграція на інформаційно-комунікаційній основі у процесі фахової підготовки економістів, що дозволяє вибудувати навчальний процес ширше предметності, інтегруючи навчальні дисципліни у цілісну систему;

- педагогічне забезпечення формування інформаційної культури майбутніх економістів у процесі фахової підготовки як інструмент збільшення обсягів

навчальних даних, її інтегрування, структурування та автоматизованого опрацювання, автоматизованого моделювання та розв'язання економічних проблемних ситуацій.

4. Науково-теоретичне узагальнення концептуальних положень з проблем компетентності загалом, компетентнісного підходу, професійної компетентності тощо дозволило конкретизувати зміст професійної компетентності майбутніх економістів як однієї з важливих цілей впровадження методики застосування ІСУЯО, який включає когнітивну, фахово-діяльнісну та комунікативну компетентність. Розвиток професійної компетентності майбутніх економістів доцільно здійснювати з урахуванням визначених критеріїв та показників її сформованості: для когнітивної компетентності критерієм визначено *ступінь особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутнього економіста* (показники: наявність інтересу до набуття комплексу економічних знань; вияв теоретично-академічної обізнаності студентів щодо навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки; наявність комплексного економічного тезаурусу); для фахово-діяльнісної компетентності критерієм було визначено *ступінь професійної підготовленості майбутніх економістів щодо практичних вмінь і навичок у різних галузях економічної діяльності* (показники: наявність готовності майбутніх економістів до застосування комплексу економічних знань у різних галузях практичної фахової діяльності; вияв фахової продуктивності щодо науково-дослідної економічної діяльності; рівень відповідності якісних результатів фахової підготовки майбутніх економістів вимогам економічних підприємств); для комунікативної компетентності критерієм було визначено *міру професійної підготовленості майбутніх економістів щодо застосування комунікативних умінь у різних галузях економічної діяльності* (показники: вияв комунікативних вмінь майбутніх економістів щодо організації процесу творчої співпраці «в команді»; здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою у процесі

економічної діяльності; здатність до письмової і усної комунікації іноземною мовою у процесі економічної діяльності).

5. Розроблено складові методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів згідно мети, яка полягає у підвищенні рівня якості освіти майбутніх економістів за допомогою використання ІСУЯО: комплекс методів, засобів і прийомів (вербальних, методів мотивації навчання, теоретичних, емпіричних, евристичних, інтерактивних тощо); інновативних форм навчання економіки (лекцій у відкритому комп'ютерному середовищі, віртуального навчання, віртуальних класів тощо); принципів функціонування ІСУЯО (забезпечення вільного доступу до даних, простота в розгортанні, відмовостійкість, функціональність, забезпечення захисту конфіденційних даних, наочність та гнучкість налагодження); педагогічних умов.

Застосування методики передбачає 4 етапи: *підготовчий* (організаційно-вимірювальні та підготовчі заходи для загального функціонування ПЗ ІСУЯО: налагодження відповідних параметрів функціонування ІСУЯО, внесення користувачів до системи та призначення відповідних ролей, надання доступу користувачам до системи з-за меж внутрішньої мережі); *інструктивно-адаптаційний* (рекомендаційно-методичні заходи: інформаційно-методичний інструктаж групи користувачів-співробітників щодо практичної реалізації мети, задач та особливостей функціонування ІСУЯО, інформаційно-методичний інструктаж групи користувачів-студентів, адаптація навчально-методичної документації до її практичної реалізації у межах ІСУЯО, створення допоміжної інформаційно-методичної довідникової документації); *методично-базовий* (заходи: наповнення бази даних ІСУЯО навчально-методичними комплексами, створення інформаційних пропозицій щодо побудови та уніфікації тестових, інтелектуально-творчих завдань, інформаційне забезпечення електронної бібліотеки та комплексного електронного глосарію економіста, створення бази інформаційних повідомлень щодо проведення науково-практичних заходів у галузі економічної науки, НТТМ, формування інформаційної основи для прийняття рішень щодо підвищення рівня якості освіти та допомоги користувачам приймати рішення щодо

запровадження коригувальних дій з метою покращення якості освіти); *експериментально-оцінювальний* (дії із налагодження ІСУЯО: тестування системи в режимі реального часу, оцінювання користувачами власного досвіду використання системи, упровадження запропонованих змін в результаті комунікації із користувачами ПЗ ІСУЯО та відповідно продуктивна фаза).

Проведено експериментальну перевірку ефективності методики застосування ІСУЯО майбутніх економістів на базі варіативного застосування форм, методів і засобів педагогічного впливу (теоретичних, емпіричних, вербальних, евристичних, інтерактивних тощо), поєднаних із інформаційно-комунікаційними формами навчання. Порівняльний аналіз результатів формувального експерименту засвідчив, що запропоноване методичне забезпечення щодо застосування ІСУЯО майбутніх економістів є ефективним (зростання для високого рівня сформованості професійної компетентності кількості студентів на 5,9% супроводжувалося істотним збільшенням цього показника на 21, 7% для середнього та зменшенням на 27,6% для низького рівня), зокрема: підвищилась мотивація студентів економічних спеціальностей щодо набуття фаху економістів шляхом реалізації особистісної спрямованості студентів на актуалізацію предметно-спеціалізованих компетенцій майбутнього економіста; збільшилась відповідність потреб ринку праці до змісту і якості фахової підготовки майбутніх економістів; контроль якості економічної освіти у процесі формування професійної компетентності майбутніх економістів засвідчив загальне підвищення якості фахової підготовки відповідно до критеріїв і показників сформованості професійної компетентності згідно сформованості її складових – когнітивної, фахово-діяльнісної та комунікативної компетентностей.

Враховуючи результати педагогічного експерименту можна констатувати, що спроектована ІСУЯО майбутніх економістів спонукає до використання ІТ в процесі навчання завдяки можливості виступати єдиною точкою доступу до всіх навчально-релевантних даних та впливає на покращення рівня професійної компетентності студентів через: спрощення доступу до навчальних матеріалів (збагачення комплексного економічного тезаурусу); механізм зворотного зв'язку

студент-викладач-роботодавець; організацію гуртків НТТМ; покращення методів колаборативного навчання та використання єдиної платформи навчання; формування змісту освіти за рахунок інтеграції елементів навчальних планів у ІСУЯО; поєднання інтерактивних, дистанційних та інших комп'ютерно орієнтованих методів для організації навчання за допомогою ІСУЯО.

Підтвердження статистичної гіпотези доводить ефективність розробленої методики застосування ІСУЯО в контексті формування професійної компетентності майбутніх економістів, можливість її застосування у різних навчальних групах, а також її екстраполяції. Подальших досліджень потребує проблема щодо можливостей використання ІСУЯО у навчальних процесах за іншими спеціальностями, розширення можливостей системи та її подальшої інтеграції в процеси адміністрування, бюджетування, господарської діяльності у ВНЗ тощо, а також у процеси збирання та опрацювання статистичних відомостей у сфері вищої освіти для агрегації на регіональних та муніципальних рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов, В. С. Научные проблемы тестового контроля знаний : учеб. пособие / В. С. Аванесов. – М. : Центр тестирования, 2002. – 239 с.
2. Адаменко, О. В. Інформаційно-комунікаційні технології у виховній роботі зі студентами / О. В. Адаменко, Л. Ц. Ваховський // Освіта Донбасу. 2011. № 6. С. 14-18.
3. Алексеев О. М. Тестовий контроль знань як засіб підвищення ефективності самостійної роботи студентів / О. М. Алексеев // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Ч. 2: Неперервна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 165–168.
4. Алексеев О. М. Формування тестів в імітаційній моделі контролю успішності навчання / О. М. Алексеев, О. М. Король // Електронне наукове фахове видання "Інформаційні технології і засоби навчання" [Електронний ресурс]. – 2010. – № 6 (20). – Режим доступу до ресурсу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/388/339>.
5. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети!: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили / Предисловие А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1983. – 208 с.
6. Ануфрієва, О. Л. Компетентнісний підхід до економічної освіти / О. Л. Ануфрієва // Розвиток післядипломної педагогічної освіти України в умовах інтеграції : Матеріали щорічної звітної Всеукр. наук. практ. конференції, присвяч. 15-річчю АПН України, 11 – 12 квітня 2007 р. / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Центр. ін-т післядимлом. пед. освіти, Донецький обл. ін-т післядиплом. пед.освіти. – Донецьк, 2007. – С. 330–338.
7. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / Сост. М. Ю. Бабанский. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.

8. Білоусова Л.І. Педагогічне тестування та аналіз його результатів/ Л. І. Білоусова, О. Г. Колгатін // Педагогіка та психологія: Збірник наук. праць. – Харків: ОВС, 2002. –Вип. 22. – С. 50-54.
9. Беспалько В. П. Образование и обучение с участием компьютеров / В. П. Беспалько. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЕК, 2002. – 352 с.
10. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В. Ю. Биков. – Київ: Атіка, 2008. – 684 с.
11. Биков В. Ю. Навчальне середовище сучасних педагогічних систем// Професійна освіта: педагогіка і психологія. / В. Ю. Биков /За ред.: І. Зазюна, Н. Ничкало, Т. Левовицького, І. Вільш. Україно-польський журнал. Видання IV.. Видавництво: Вищої Педагогічної Школи у Ченстохові. - Ченстохова, 2004. – С. 59–79.
12. Биков В. Ю. Проблеми та перспективи інформатизації системи освіти в Україні / В. Ю. Биков // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип.13 (20). – С. 3-18.
13. Биков В. Ю. Хмарна комп'ютерно-технологічна платформа відкритої освіти та відповідний розвиток організаційно-технологічної будови ІТ-підрозділів навчальних закладів / В. Ю. Биков // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія : щокв. наук.-практ. журн. Вип.1. / Нац. техн. ун-т «Харк. політехн. ін-т», Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2013. – С. 81-98.
14. Болюбаш Н. М. «Теоретичні засади формування професійної компетентності майбутніх економістів.»/ Н. М. Болюбаш // Наукові праці: науково-методичний журнал,. 2009. – Вип. 99. – С. 88-95.
15. Бондаренко О. О., Бондаренко О. С. Компетентнісний підхід як засіб управління якістю освіти/ О. О. Бондаренко, О. С. Бондаренко // Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті

- вимог ринку праці: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (11–12 квіт. 2013 р.) : у 2 т. – Т.2, – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2013., – С. 72-79.
16. Бондаренко О. А., Лісова Н. І., Програма спецкурсу «Компетентністний підхід до системи педагогічних вимірювань та управління якістю освіти», Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, [Електронний ресурс] / О. А. Бондаренко, Н. І. Лісова / Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників. Черкаси, – 2009, – 92 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/154/Програма%20спецкурсуд.pdf>.
  17. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
  18. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: підручник / Г. І. Волинка, В. І. Гусєв, І. В. Огородник, Ю. О. Федів. - К.: Вища школа, 1999. - 624 с.
  19. Гершунский Б. С. Философия образования. Учебное пособие для студентов высших и средних педагогических учебных заведений. — М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. — 432 с. : ил..
  20. Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов. Европейский фонд образования. ЕФО, 1997. –160 с.
  21. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. – 2008. - № 3. – С. 23-30.
  22. Головань М. С. Критерії якості професійної підготовки майбутніх фінансистів в умовах компетентнісного підходу / М. С. Головань // Молодь і ринок : щомісяч. наук.-пед. журн. - 2011. - № 7. - С. 35-40.
  23. Головань М. С. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу / М. С. Головань // Проблеми сучасної педагогічної

- освіти. Серія: Педагогіка і психологія. Збірник статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2014. – Вип. 44. – Ч. 3. – с.79-88.
24. Головань М.С. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців фінансового профілю в умовах європейської кредитно-трансферної системи / М. С. Головань // Нова пед. думка. - 2012. - № 1. - С. 139-142.
  25. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методичні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
  26. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. / С. У. Гончаренко / Видання друге, доповнене й виправлене – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 553 с.
  27. Горкіна Л. П. М. І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. / Л. П. Горкіна – Київ: ІЕ НАН України, 2001. – 268 с.
  28. Грама Н. Г. Теоретико-методичні засади фахової підготовки педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 / Н. Г. Грама ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 45 с.
  29. Гребенюк О. С. Теория обучения: учебник / О. С. Гребенюк, Т. Б. Гребенюк. – М.: Владос-Пресс, 2003. – 384 с.
  30. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія /Н. В. Гузій. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 243 с.
  31. Гуржій А. М. Інформаційні технології в освіті [Текст] / А. М. Гуржій // Проблеми освіти: Наук.-метод.зб. Вип. 11. – К., 1998. – С.5–11.
  32. Делор Жак. Освіта: прихований скарб. / Делор Жак. – ЮНЕСКО, 1996, – с.37

33. Депозитарна діяльність в Україні: навч. посіб. / Леонов Д. А., Радзієвська В. М., Хоружий С. Г., Хоружий К. С. / за заг. ред. Леонова Д. А. – К. : УІРФР, 2014. – 300 с.
34. Державна програма «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 р. № 1153. – К.: Урядовий кур'єр від 21.12.2005, № 243.
35. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.
36. Дубасенюк О.А., Іванченко А.В. Практикум із педагогіки. Навчальний посібник: Видання 2-ге, доповнене і перероблене / За заг. ред. О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 482 с.
37. Жалдак М. І. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання – становлення і розвиток / М. І. Жалдак // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 2: комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова., 2010. – №9(16) – С. 3-9.
38. Зайцева, Л.А. Организация и содержание логопедических занятий в учреждениях образования: учеб.-метод. пособие /Л.А.Зайцева. - Мозырь: Белый Ветер, 2004. - 80 с.
39. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради України, 2014, №37-38, – С. 2004.
40. Закон України «Про інформацію». Відомості Верховної Ради України, 1992, № 48, с. 650.
41. Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації». Відомості Верховної Ради України, 1998, № 27-28, –с. 182.
42. Закон України «Про Національну програму інформатизації». Відомості Верховної Ради України, 1998, № 27-28, –с.181.

43. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 34, – с. 451.
44. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Відомості Верховної Ради України, 2007, №12, – с. 102.
45. Запорожченко Ю. Г. Система забезпечення якості вищої освіти в Ірландії.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Ю. Г. Запорожченко; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2011. – 22 с.
46. Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору: наукове видання / Інститут засобів навчання АПН України ; За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука. К. : Атіка, 2004. 240 с.
47. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя– М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
48. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Учебное пособие / Е. П. Ильин. С. Петербург.: Питер. – 2006, – 512 с.
49. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика : пер. с нем. / К. Ингенкамп – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
50. Історія української філософії: Підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар та ін. - Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 591 с.
51. Історія філософії в її зв'язку з освітою: посібник / Г. І. Волинка, В. І. Гусев та ін. ; ред. Г. І. Волинка. – К.: Каравела, 2006. – 480 с.
52. Кальней В. А. Школа: мониторинг качества образования / В. А. Кальней, С. Е. Шишов. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 316 с.
53. Карелин А. А. Психологические тесты. / Карелин А.А. – В 2 т. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – т. 1, – 312 с.

54. Карпенко М. М. Болонський процес в Україні: стан та проблеми реалізації. [Електронний ресурс] / М. М. Карпенко, І. В. Богачевська, К., 2009. – Режим доступу до ресурсу:
<http://old.niss.gov.ua/monitor/May08/09.htm>.
55. Карсекін В. І. Удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання діяльності підприємств сфери послуг / В. І. Карсекін, Ю. М. Сипливий // Економіка України. – 1996. – № 8. – С. 67-72.
56. Ковалева Г. С. Основные подходы сравнения оценки качества математического и естественнонаучного образования в странах мира / Г. С. Ковалева – М. : Прогресс, 1996. – 250 с.
57. Коваль Т.І. Виклики інформаційного суспільства сучасній освіті / Т.І. Коваль // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр., 2012. №3. – С. 103-121.
58. Коваль Т. І. Інтерактивні технології навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. [Електронний ресурс] / Т.І. Коваль // Інформаційні технології і засоби навчання – 2011. – №6 (26). – Режим доступу до ресурсу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/546/451>.
59. Коваль Т. І. Професійна підготовка з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів: монографія / Т. І. Коваль – К.: Ленвіт, 2007. – 264 с.
60. Коваль Т.І. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів. Автореф. дис... доктора пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України. – Київ, 2008. – 44 с.
61. Ковальчук В. М. Історія економіки та економічної думки: навч. посібник. / В. М. Ковальчук, М. В. Лазарович, М. І.Сарай – К.: Знання, 2008. – 647 с.

62. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті: навч. посібник / Г. О. Ковальчук ; Київський національний економічний ун-т. — 2. вид., доп. — К.: КНЕУ, 2003. — 298 с.
63. Когаловский М. Р. Перспективные технологии информационных систем. / М. Р. Когаловский — М. : ДМК Пресс, Компания АйТи, 2003. — 288 с.
64. Козельський Я. П. Философические предложения, сочиненные надворным советником и правительствующего сената секретарем Яковом Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года // Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века; в 2-х т. — т. 2. — М., 1952. — С. 411-551.
65. Колгатін О. Г. Педагогічна діагностика та інформаційно-комунікаційні технології : монографія / О. Г. Колгатін. — Х.: ХНПУ, 2009. — 324 с.
66. Концепція Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 1723-р . [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/495-2011-п>.
67. Концепція розвитку економічної освіти, затверджена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 04.12.2003 №12/7-4. [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://ua-info.biz/legal/basece/ua-ampzre.htm>.
68. Концепція розвитку професійно-технічної освіти в Україні на 2010-2020 роки (проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. —Київ: Педагогічна преса, 2010, № 17/18. — С.13-19.
69. Коропецький І. С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки : наук. вид. / І. С. Коропецький. — К.: Либідь, 1995. — 237 с.
70. Коротков Е. М. Качество образования: формирование и оценка, управление / Е. М. Коротков. — М.: ГУУ, 2004. — 254 с.

71. Котикова О. І. Система управління якістю підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України [Електронний ресурс] / О. І. Котикова // Інноваційна економіка. – 2012. – № 10 (36). – С.3-6. – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_10/3.pdf.
72. Краткий словарь иностранных слов / Под ред. И. В. Лехина и Ф. Н. Петрова. – М., 1952. – 191 с.
73. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії/ С. Б. Кримський. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 720 с.
74. Кузьміна, Н. М. Вивчення курсу «Використання нових інформаційних технологій в економіці» в педагогічному вузі / Н.М. Кузьміна // Вісник : Збірник наукових статей НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2003. Вип. 5. С. 192-195.
75. Кухаренко В. М. Аналіз активності студентів в дистанційному навчальному курсі / В.М. Кухаренко, Г.С. Молодих // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України: Наук.метод.зб. / Редкол.: І.І. Мархель (гол.ред.) та ін. – Одеса: Одес. нац. морс. ун-т, 2002. - Вип. 9, Ч.1. - 248 с.
76. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.
77. Лещенко, М.П. Відкрита освіта у категоріальному полі вітчизняних і зарубіжних учених [Електронний ресурс] / М.П. Лещенко, А.В. Яцишин // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – №1 (39). – С. 1-16. – Режим доступу до ресурсу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php>.
78. Литвинов В. Д. Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI – початок XVII століття: історико-філософський нарис / В. Д. Литвинов; НАН України, Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди. – К.: Наукова думка, 2008. – 528 с.
79. Лісабонська стратегія щодо розбудови заснованої на знаннях висококонкурентноспроможної економіки, схвалена Європейською радою

- 24 березня 2000 року, (The Lisbon Strategy 2000 – 2010, European Council, 23-24 March 2000 in Lisbon to agree a new strategic goal for the Union in order to strengthen employment, economic reform and social cohesion as part of a knowledge-based economy) . [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201107/20110718ATT24270/20110718ATT24270EN.pdf>
80. Ляшенко О. І. Стратегія якості як основа освітньої політики країн світу / О. Ляшенко // Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / За заг. ред. О. І. Локшиної / О. І. Ляшенко – К.: К.І.С., 2004. – С. 9-14.
  81. Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1(46). – С. 5–12.
  82. Маглинец Ю. А. Анализ требований к автоматизированным информационным системам: Учебное пособие. / Ю. А. Маглинец. – М.: Интернет-Университет Информационных Технологий; БИНОМ., 2008. - 200 с.
  83. Манако, А. Ф. КТ в обучении: взгляд сквозь призму трансформаций/ А. Ф. Манако, К. М. Синица // Образовательные технологии и общество – 2012, – № 3. – Т. 15. – С. 392-413.
  84. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки / І. Р. Михасюк, А. Ф. Мельник, М. І. Крупка, З. М. Залога За ред.. д-ра екон. наук, проф., акад. АН Вищої школи України Михасюка І. Р. / Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів: «Українські технології», 1999. – 640 с.
  85. Міжнародна інвестиційна діяльність. Підручник / Лук'яненко Д. Г., Губський Б. В., Мозговий О. М. та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
  86. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. / Н. Є.Мойсеюк. – 3-є вид., допов. – К.: ВАТ «КДНК», 2001.-608 с.

87. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / І. Є. Булах, І. І. Іванюк, О. І. Локшина та ін.; За заг. ред.: О. І. Локшина ; М-во освіти і науки України. – К.: К. І. С., 2004. – 127 с.
88. Мороз О.Г. Підготовка майбутнього вчителя: Зміст та організація: Навч. посібник / О.Г. Мороз, В.О. Сластьонін, Н.І. Філіпенко: - К.: НПУ, 1997. – 168 с.
89. Назарова О. Г. Экономическая компетентность выпускников учреждений начального профессионального образования: структура и содержание / О. Г. Назарова // Известия российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – №74-2. – С.200-203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=12362010>.
90. Найденов І. М. Головні важелі в управлінні якістю освіти, [Електронний ресурс] / Журнал «Персонал» –/2009 – № 1 – Режим доступу до ресурсу: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=636>
91. Наказ Міністерства освіти і науки №612 від 13.07.2007 «План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року». [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nmu.edu.ua/bolon11.php>.
92. Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
93. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С. 36–47.
94. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013. [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

95. Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монографія / В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, Н. Г. Ничкало та ін.] ; за ред. В.Г. Кременя ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К.: Наук. думка, 2003. – 852 с.
96. Овчарук О.В., Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. — К. : «К.І.С.», 2004. — 112 с.
97. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб. / І. В. Огородник, В. В. Огородник – К.: Вища школа; Т-во «Знання», 1999. – 543 с.
98. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова, – 3 изд., стер. – М.: Азъ, 1996. – 907 с.
99. Олешко О. В. Якість освіти – основа інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / О. В. Олешко // Державне будівництво. – 2009. – №1. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/4/11.pdf>.
100. Олійник В. В. Деякі концептуальні ідеї методології управління освітою [Електронний ресурс] / В. В. Олійник // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – №4 (16). – С. 1-13.
101. Олійник В. В. Концептуальні підходи до формування ціннісної управлінської еліти в освітньому середовищі / В. В. Олійник. // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, соціологія. – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – № 2. – С. 45 – 51.
102. Панасюк В. П. Суть педагогічного аспекта управління якістю освіти / В. П. Панасюк // Підручник для Директора: Журнал управлінської компетентності. – 2008. – № 10. – С. 2-6.
103. Первозванский Л. А. Курс теории автоматического управления : учеб. пособ. / Л.А. Первозванский. – М.: Наука. 1986. – С. 616.

104. Подласый И. П. Педагогика: учебник для студентов высших пед. учеб. заведений / И. П. Подласый. – М.: Просвещение: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 432 с.
105. Положення про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 752 [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/752-2011-п>.
106. Пономаренко В. С. Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні : монографія / В. С. Пономаренко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2012. – 327 с.
107. Попович М. В. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. В. Попович. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.
108. Постанова Кабінету міністрів України від 31.12.2005 р. № 1312 «Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти» [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1312-2005-п>.
109. Равен Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / / Равен Джон / Пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
110. Раков С. А. Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ: Монографія./ С. А. Раков — Х.:Факт, 2005. — 360с.
111. Рекомендація Європейського Парламенту і Ради 2008/С 111/01 «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя» від 23 квітня 2008 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_988.
112. Рішення Європейського Парламенту і Ради № 2318/2003/ЕС від 05 грудня 2003 про ефективну інтеграцію інформаційно комунікаційних технологій в освіту і навчальні системи (Decision № 2318/2003/EC of the European

- Parliament and of the Council of 5 December 2003 adopting a multiannual programme (2004 to 2006) for the effective integration of information and communication technologies in education and training systems in Europe - eLearning Programme) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003D2318&from=EN>.
113. Рогальська, Н. В. Едукаційне середовище як фактор розвитку фахівців дошкільної освіти / Н. В. Рогальська. Херсонський державний університет. Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 51 / Херсон. держ. Ун-т. Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. С .321-326.
  114. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька. Навч.посібник. / О.П. Рудницька – К.: 2002. – 270с. – С. 55-56
  115. Сайт European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR) [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.eqar.eu/>.
  116. Сайт Comitato Nazionale per la valutazione del Sistema universitario [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://www.cnvsu.it/>.
  117. Сайт Comité national d'évaluation (CNE) [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://www.cne-evaluation.fr/versions/anglais.htm>.
  118. Сайт Das Institut zur Qualitätsentwicklung im Bildungswesen [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://www.iqb.hu-berlin.de/>.
  119. Сайт European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://www.enqa.eu/>.
  120. Сайт Education technology can improve the systems of how we teach and how we learn [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу:http://www.ibm.com/smarterplanet/us/en/education_technology/ideas/.
  121. Сайт jExam – Das Online-Einschreibesystem für Studenten [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://jexam.inf.tu-dresden.de/>.

122. Сайт компанії HIS Hochschul-Information-System [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://www.his.de/>
123. Сайт компанії TQM systems [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://tqm.com.ua/>.
124. Сайт Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України – Режим доступу: <http://umo.edu.ua/>.
125. Светлорусова А. В. Професійна підготовка магістрів управління навчальним закладом на засадах рефлексивного підходу : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / А. В. Светлорусова. – К., 2009. – 261 с.
126. Селезнева Н. А. Размышления о качестве образования: международный аспект/ Н. А. Селезнева // Высшее образование сегодня. – 2004 – № 4– С. 35–44.
127. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – М.: Изд. Корпорация «Логос», 1999. – 272 с., – С.81
128. Сергієнко В. П. Використання систем управління ефективністю діяльності в галузі освіти та їх інтеграція в загальноуніверситетську інформаційну систему / В. П. Сергієнко, К. С. Хоружий // Матеріали міжнародного форуму фахівців у галузі освітніх вимірювань (Київ, 1 червня 2012 р.) –К.: НПУ, 2012. –С. 107-109.
129. Сергієнко В. П. Досвід європейських університетів у галузі управління освітою на прикладі технічного університету м. Дрезден / В. П. Сергієнко, К. С. Хоружий // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наукових праць. – Випуск 12(19). –К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 158–162.
130. Сергієнко В. П. Прототипування систем тестування в підготовці вчителя / В. П. Сергієнко, К. С. Хоружий // Second International Summer School //

- Тези Second International Summer School. «Educational Measurements: teaching, research and practice», Nizhyn, 2010, – С. 24-25.
131. Сергієнко В. П. Система організації навчання в дрезденському університеті технологій: зміст, специфіка, характерні особливості / В. П. Сергієнко, К. С. Хоружий // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки: зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, Книга 7, 2011. – С. 192–198.
  132. Системи якості в освіті / за заг. ред. Ю. П. Адлера. – К., 2000. – 56 с.
  133. Скотт П. Глобалізація в університетах / П.Скотт // Alma mater. - М., 2000.- №4.- С.3-8.
  134. Сластенин В. А. Педагогика: учеб. пособие / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко – 4-е изд. – М.: Школьная Пресса, 2002. – 512с.
  135. Словарь для начинающего психолога. 2-е изд. / Под ред. И. В. Дубровиной. – СПб.: Питер, 2006. – 160 с.
  136. Слюсарский А. Г. В. Н. Каразин, его научная и общественная деятельность / А. Г. Слюсарский. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1955. – 157 с.
  137. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А. М. Прохорова. – М: Советская энциклопедия, 1979. – 1600 с.
  138. Співаковський О. В. Типологічні ознаки рівнів навченості студентів у межах компонентно-орієнтованого підходу / О. В. Співаковський // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. статей./ НПУ імені М. П. Драгоманова. – Випуск 7. – К.: НПУ. – 2003. – С. 28-35
  139. Співаковський О. В. Технології розробки програмних засобів, які підтримують компонентно-орієнтований підхід / О. В. Співаковський, В. С. Круглик // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Серія №2. Комп'ютерно орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць/Редкол. – К.: НПУ. – №2(9). – 2005. – С. 31-42.

140. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (Bologna Declaration of 19 June 1999: Joint Declaration of the European Ministers of Education), Болонья, 19 червня 1999 року [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_525
141. Спірін О. М. Критерії зовнішнього оцінювання якості інформаційно-комунікаційних технологій навчання [Електронний ресурс] / О. М. Спірін // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2 : Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання . – К.: НПУ. – 2010. – №. 9. – С. 80-85.– Режим доступу до ресурсу:
http://www.ii.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/16/8.pdf
142. Стандарт ISO / IEC 2382-1:1993. Обработка данных – Словарь – Часть 1: Фундаментальные термины [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.morepc.ru/informatisation/iso2381-1.html>.
143. Стандарт ДСТУ ISO 9000:2007 Системи управління якістю [Електронний ресурс] / Держспоживстандарт України, Київ, – 2008, 35 с. – Режим доступу до ресурсу: http://dbn.at.ua/_ld/11/1128_432_iso9000-1-.pdf.
144. Стандарт ДСТУ ISO 9001:2009 Системи управління якістю. Вимоги [Електронний ресурс] / Держспоживстандарт України, Київ, – 2009, – 35 с. – Режим доступу до ресурсу:
http://www.gereho.dp.ua/index/info_dstu_iso_9001-2009.html
145. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – М: ТЦ Сфера, – 2002. – 160с.
146. Стефаненко П. В. Впровадження системи управління якістю TQM (Total Quality Management), в освітній процес вищої школи. / П. В. Стефаненко // Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. Випуск 9 (191) // Донецький національний технічний університет. – Донецьк, 2011. – Режим доступу до ресурсу:

- <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/24049/1/stefanenko.pdf>.
147. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>.
  148. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний: (психол. основа) / Н. Ф. Талызина. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 344.
  149. Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін.; заг. ред. В. М. Федосов. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
  150. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский; (Экономическое наследие) предисл., коммент.: Л. А. Булочникова, Г. Н. Сорвина, Т. П. Субботина. – М.: Экономика, – 1989. – 496 с.
  151. Туган-Барановский, М.И.. Основы политической экономии/ М.И. Туган-Барановский. – М.: РОССПЭН, 1998. – 498 с.
  152. Указ Президента України від 20 березня 2008 року № 244/ 2008 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/244/2008>.
  153. Хімічева Г. І. Методологія впровадження принципів TQM і вимог стандарту ДСТУ ISO 9001 у сферу вищої освіти / Г. І. Хімічева // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2005. – №11. – С.64-72.
  154. Хомский Ноам. Аспекты теории синтаксиса / Хомский Ноам. Пер. с англ. под ред. и с предисловием В. А. Звегинцева. – М., Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 129 с.
  155. Хоружий К. С. Досвід європейських університетів у галузі управління освітою на прикладі технічного університету м. Дрезден / К. С. Хоружий,

- В. П. Сергієнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наукових праць. – Випуск 12(19). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 158–162.
156. Хоружий К. С. Зміст методико-технологічного забезпечення інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів / К. С. Хоружий // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – №6 (44). – С. 107–115. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua>.
  157. Хоружий К. С. Компонентна структура і функції інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів [Електронний ресурс] / К. С. Хоружий // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – № 4 (42) – С. 168–180. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1068>.
  158. Хоружий К. С. Педагогічні умови застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів / К.С. Хоружий // Матеріали міжнар. науково-практич. семінару «Комп'ютерно орієнтовані системи навчання природничо-математичних дисциплін»(Київ, 28 жовт. 2014 р.) – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 55-57.
  159. Хоружий К. С. Педагогічні умови застосування інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів / К. С. Хоружий // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова]. Сер. : Педагогічні та історичні науки: зб. наук.пр. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск 122. – С. 218–227.
  160. Хоружий К. С. Програмне забезпечення інформаційної системи управління якістю освіти майбутніх економістів / К.С. Хоружий / Матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології у виробництві та освіті: стан, досягнення, перспективи розвитку» (Черкаси, 20 бер. 2015 р.) – Черкаси: Черкаський інститут банківської справи– С. 211–213.

161. Хоружий К. С. Профессиональная компетентность будущего экономиста: сущность и содержание. / К. С. Хоружий // Научный журнал «Современные проблемы науки и образования». – М.: Издательский Дом «Академия Естествознания», – 2014. – №6. – С. 101-109. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/120-16753>.
162. Хоружий К. С. Система організації навчання в дрезденському університеті технологій: зміст, специфіка, характерні особливості / К. С. Хоружий, В. П. Сергієнко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки: зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, Книга 7, 2011. – С. 192–198.
163. Хоружий К. С. Сучасні вимоги до системи управління якістю освіти в контексті вітчизняного і світового досвіду / К. С. Хоружий // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. № 2 (додаток 2) – 2013 – Темат. вип. «Науково-методичні засади управління якістю освіти у вищих навчальних закладах» – Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., «ВолиньПоліграф» ТМ. – С. 75–80.
164. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированного образования / А. В. Хуторской // Народное образование 2003. – № 2. – С. 55-60.
165. Чміль А. І. Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах реформування / А. І. Чміль, [Електронний ресурс] / електронний журнал «Теорія і методика управління освітою» ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Випуск № 1 (2008 р.) – Режим доступу до ресурсу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/1/08caior.pdf>.
166. Шмелёв А.Г. Практическая тестология: тестирование в образовании, прикладной психологии и управлении персоналом / Шмелёв А.Г. – М: Маска, 2013. – 688 с.

167. Широкоград Л. Д. Неизвестный М. И. Туган-Барановский / Л. Д. Широкоград, А. Л. Дмитриев. – СПб. : Нестор-История, 2008. – 284 с.
168. Ядгаров Я. С. История экономических учений: учебник / Я. С. Ядгаров. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 480 с.
169. Яременко П. С. Якість освіти в Україні / П. С. Яременко. – К.: Лібра, 2001. – 57 с.
170. Яцишин А. В. До питання про впровадження технологій відкритої освіти у навчально-виховний процес / А. В. Яцишин, Т. Я. Вдовичин // Наукові записки. – Вип. 4. – Серія: Проблеми методики ф.-м. і технологічної освіти. Ч. 1. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 96-101
171. British Standard BS 7850-1:1992 Total quality management. Guide to management principles [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://standardsdevelopment.bsigroup.com/Home/Committee/50001645>.
172. Baker Frank B. The Basics of Item Response Theory. ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation / Frank B. Baker [Електронний ресурс]. – 2001. University of Maryland, College Park, MD. Р. 18. – Режим доступу до ресурсу: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED458219.pdf>.
173. Brown H. F., Crews T. B. Course content and delivery for an online business education methods courses. National Association for Business Teacher Education (NABTE) Review, – 2005, 32, 16-21.
174. Burke J. W. Competency based education and training. / J. W. Burke // Psychology Press, 1989. – 204 p.
175. Campatelli G. Development of a simplified approach based on the EFQM model and Six Sigma for the implementation of TQM principles in a university administration. / G. Campatelli, C. Paolo, A. Meneghin // Total Quality Management & Business Excellence 22.7 (2011). – 691-704 pp.
176. Council Recommendation (EC) No 561/98 of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education [Електронний ресурс] / Official Journal L 270 of 7.10.1998 – Режим доступу до ресурсу:

- http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11038_en.htm.
177. Heitmann, G. Quality Assurance in German Engineering Education against the Background of European Developments. [Электронный ресурс] / G. Heitmann // International Journal of Engineering Education Vol. 16, No. 2, pp. 117-126, 2000 – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.ijee.ie/articles/Vol16-2/Ijee1146.pdf>.
  178. Harvey L. Defining quality / L. Harvey and D. Green // Assessment and Evaluation in Higher Education, 1993. - Vol 18. - № 1. – pp.9-34.
  179. Hutmacher W. Key competencies for Europe//Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) / W. Hutmacher // Secondary Education for Europe Strasburg, 1997.
  180. Kanji Gopal K. Total quality management in UK higher education institutions. / K. Kanji Gopal, A. Malek A. Bin // Total Quality Management 10.1 (1999): 129-153 pp.
  181. Rosenberg M.. Society and the adolescent self- image. Revised edition. / M. Rosenberg / – 1989. – Middletown, CT: Wesleyan University Press.
  182. Technische Universität München/ Hochschulweites Berichtswesen mit SAP NetWeaver® Business Intelligence . [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
http://www.ceushb.de/forschung/downloads/CEUS_TUM_SAP_SuccessStory_2005.pdf.
  183. White R W. Motivation reconsidered: the concept of competence. / R. W. White // Psychological Review, Vol 66(5), Sep. 1959, 297-333 pp.
  184. William Davis S. The Information System Consultant's Handbook. Systems Analysis and Design. / S. Davis William, C. Yen David – CRC Press, 1998. – 800 p.
  185. Wright B.D., Best Test Design. Mesa Press, / B. D. Wright, M. H. Stone / 1979.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Хронологія розвитку економічної науки в Україні: ретроспективний огляд

Хронологічні межі	Сутність	Наукові джерела, представники наукової економічної думки
XI-XIII ст.	Закладення основ розвитку економічної думки	«Руська правда» (XI ст.), «Повчання» Володимира Мономаха (XII ст), «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.), літопис «Повість временних літ» (кінець XI – початок XII ст.), «Київський літопис» (XII ст.), «Галицько-Волинський літопис» (XII–XIII ст.).
XVI–XVII ст.	Активізація розвитку економічної думки, формування наукових економічних поглядів у руслі філософської науки на основі вивчення наукового доробку провідних філософів, економістів Західної Європи. Заснування та розвиток Києво-Могилянської та Острозької академій. Політичне підґрунтя – здобуття політичної та економічної незалежності від Польщі;	І. Вишенський, Л. Баранович, І. Гізель, Ф. Прокопович,
XVIII ст.	Формування прогресивних філософсько-економічних поглядів на	Я. П. Козельський, Г. С. Сковорода.

	<p>основі усвідомлення необхідності скасування рабовласницької системи кріпацтва, нав'язаної Україні Російською імперією, як основного гальмівного чинника економічного розвитку.</p> <p>Політичне підґрунтя – ліквідація демократичного козацького устрою.</p>	
<p>Перша половина XIX ст.</p>	<p>Формування самостійної економічної науки у контексті відокремлення економічної галузі від сфери загально-філософських знань і становлення економічної освіти та науки як самостійної царини. Поява першого підручника з політичної економії.</p> <p>Політичне підґрунтя – занепад системи кріпацтва та поступовий розвиток капіталізму.</p>	<p>В. Н. Каразін, Т. Ф. Степанов, М. Х. Бунге, М. М. Вольський Д. П. Журавський М. М. Алексеєнко, А. Я. Антонович, , К. Г. Воблий, , Є. О. Гловінський, П. Л. Кованько, О. М. Миклашевський, П. П. Мігулін, І. І. Патлаєвський, Г. Д. Сидоренко, М. П. Яснопольський, Т. Степанов</p>
<p>Друга половина XIX ст.</p>	<p>Започаткування економічної теорії марксизму, її подальший розвиток як теорії «марксизму-ленінізму»</p>	<p>І. В. Вернадський, М. І. Зібер, М. П. Драгоманов, Г. І. Петровський, М. О. Скрипник, В. Я. Чубар, І. Франко, О. Г. Шліхтер.</p>
<p>Кінець XIX – початок XX ст.</p>	<p>Створення української неокласичної економічної школи</p>	<p>О. Д. Білімович, Р. М. Орженцький, Д. І. Піхно, Є. Є. Слущкий,</p>

		М. І. Туган-Барановський.
1917 – 1991 рр.	Теорія «марксизму лєнінізму» - основа розвитку економічної науки радянського періоду. Створення вищих навчальних закладів економічної освіти (Інститутів народного господарства, Інститутів радянської торгівлі, економічних факультетів університетів, технікумів та училищ економічного спрямування). Політичне підґрунтя – існування України у складі СРСР	Л.Кухаренко, П. М. Першин, А. К. Покритан, А. А. Чухно, С. Струмилін, М. Кондратьєв, М. Левитського, Є. Слущкий.
1991-2014 рр.	Бурхливий розвиток економічної науки та освіти на основі становлення й формування принципово нових економічних явищ щодо зміни форм власності, галузей у контексті ринкової економіки: фінансових ринків, ринків нерухомості, цінних паперів, біржових ринків тощо. Відкриття нових вищих навчальних закладів економічного спрямування, а також економічних факультетів, Інститутів економіки, підготовчих економічних курсів на базі вже існуючих ВНЗ. Економічна діяльність наукових економічних центрів: Інституту економіки НАН України, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту аграрної економіки УААН, Інституту регіональних досліджень НАН України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Ради з вивчення продуктивних сил України.	А. С. Гальчинський, О. Д. Василик, В. М. Федосов, В.М. Суторміна, В.М. Геєць, В. Д. Базилевич, Я. Я. Болюбаш, В. Г. Кремінь, М. Ф. Степко, В. І. Шинкарук, А. Ф. Павленко, Д. Г. Лук'яненко, І. І. Бабин та ін.

*дібрано автором

Додаток Б

Діагностичне експрес-опитування щодо ставлення студентів економічних спеціальностей до проблеми формування професійно-економічних компетентностей шляхом упровадження інформаційної системи управління якістю освіти.

Анкета

Анкета адресована студентам вищих навчальних закладів економічного спрямування. Просимо Вас відповісти на запитання у вільній, зручній для Вас формі, бажано із обґрунтуванням Ваших думок і поглядів.

Результати опитування будуть використані в узагальненому вигляді, тому прізвище, ім'я та по-батькові вказувати не потрібно.

Питання.

1. У якому вищому навчальному закладі Ви навчаєтесь?
2. На якому курсі Ви навчаєтесь?
3. Який навчальний заклад Ви закінчили попередньо?
4. Чи вважаєте Ви успішним і ефективним процес формування професійних компетентностей економіста у вищому навчальному закладі, де Ви навчаєтесь?
5. Які професійні компетентності економіста (з числа тих, що формуються у вищому навчальному закладі на базі вивчення навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки,) Ви вважаєте найбільш важливими для Вашої подальшої фахової економічної діяльності? Проранжуйте їх у певному порядку, починаючи з найбільш важливих.
6. Чи достатнім, на Ваш погляд, є залучення інформаційно-комунікаційних технологій у процес формування професійних компетентностей майбутнього економіста у вищому навчальному закладі, де Ви навчаєтесь?
7. Чи вважаєте Ви якість економічної освіти, яку Ви здобуваєте у вищому навчальному закладі, адекватною сучасним вимогам суспільства щодо сучасного економічного розвитку України?
8. Чи є доцільним, на Вашу думку, для формування професійних компетентностей економіста цілеспрямоване створення і упровадження у вищому навчальному закладі, де Ви навчаєтесь, інформаційної системи управління якістю економічної освіти?

* авторська розробка

Додаток В

Тест на вияв рівня сформованості інтересу студентів економічних спеціальностей до набуття комплексу знань у різних сферах економічної діяльності (За методикою О.С. Гребенюка).

Відповіді на запитання (від 01 до 05, де 05 – впевнено «так», 04 – більше «так», чим «ні», 03 – не впевнений, 02 – більше «ні», чим «так», 01 – впевнено «ні») записуються у відповідні клітинки в картках:

Курс _____ Дата _____

Прізвище, Ім'я, По-батькові _____

1	4	7	10	13	16
2	5	8	11	14	17
3	6	9	12	15	18

Оброблення карток: необхідно скласти всі цифри у кожній строчці. Три строки відповідають трьом рівням інтересу. Та строка, в якій міститься найбільша сума, буде відповідати наявності у даного респондента рівню інтересу.

Що спонукає Вас вивчати економічні процеси в їх історичному та теоретичному аспектах ?

1. Вчу, тому, що цього вимагають викладачі.
2. Тому, що ці знання необхідні для отримання фаху економіста.
3. Тому, що мені це цікаво.

Як Ви пояснюєте своє відношення до вивчення навчальних курсів «Інформатика і комп'ютерна техніка» і «Економічна інформатика»?

4. Якби це було можливо, я взагалі не вивчав би цих курсів.
5. Вважаю, що вивчення цих курсів потрібно мені для загального розвитку.
6. Вважаю, що, чим більш поглиблено я вивчаю курси «Інформатика і комп'ютерна техніка» та «Економічна інформатика», тим більше мені хочеться дізнатися.

Яка навчальна діяльність на заняттях в університеті Вам більше всього подобається ?

7. Слухати лекції викладачів.

8. Слухати виступи і дискусії своїх товаришів з економічної проблематики.
9. Самостійно шукати шляхи вирішення проблемних ситуацій в економічній сфері, доводити свою позицію.

Яке значення має вивчення міжнародної економіки та економік зарубіжних країн для оволодіння Вами фахом економіста?

10. Ніякого.
11. Вивчаючи міжнародну економіку та економіки зарубіжних країн, краще розумієш глобальні економічні процеси і їх значення для розвитку вітчизняної економіки.

12. Знання міжнародної економіки та економік зарубіжних країн допомагає стати висококваліфікованим фахівцем.

13. Чи не вважаєте Ви, що найбільш складні теоретичні питання щодо фінансів, обігу грошей та кредиту, фінансів підприємства під час навчання в університеті можна було б взагалі не розглядати?

14. Чи не вважаєте Ви, що у фаховій діяльності Вам знадобляться тільки деякі економічні знання з комплексу тих навчальних дисциплін, які Ви вивчаєте у процесі фахової підготовки?

15. Чи не вважаєте Ви, що поглиблені знання щодо змісту, принципів, методів і засобів сучасних економічних систем є запорукою успішної фахової діяльності економіста?

16. Чи бувають випадки, коли Вам не вистачає економічних знань у галузі статистики загалом та економічної статистики зокрема, але засвоювати їх Ви не бажаєте?

17. Чи бувають випадки, що на заняттях Вас зацікавлює певний матеріал щодо практичного розв'язання економічних проблем, але вдома бажання ним займатися зникає?

18. Як часто під час вивчення матеріалу з економічно-теоретичних питань щодо економічного аналізу та аналізу національної економіки, перехідної економіки, аналізу економічної інтеграції та глобальних проблем сучасності Ви звертаєтесь, окрім підручників і конспектів, до інших джерел інформації: книг, Інтернет-джерел, аудіо і відео записів, відвідування наукових заходів, науково-практичних конференцій тощо?

*авторська розробка

Додаток Г

Діагностика сформованості комплексного економічного тезаурусу студентів економічних спеціальностей.

Термінологічний словник-таблиця.

1. Прізвище, ім'я, по-батькові.
2. У якому навчальному закладі Ви навчаєтесь?
3. На якому курсі Ви навчаєтесь?
4. Який навчальний заклад Ви попередньо закінчили?

Інструкція. Складіть таблицю за зразком, уважно прочитавши назви запропонованих понять, що розміщуються в лівій колонці. В середній колонці самостійно дайте визначення запропонованого поняття у вільній, зручній для Вас формі. У правій колонці напишіть своє розуміння змісту визначеного поняття.

ПОНЯТТЯ	ВИЗНАЧЕННЯ	ЗМІСТ
1. Мікроекономіка		
2. Макроекономіка		
3. ВВП		
4. Цінні папери		
5. Бухгалтерський облік		
6. Ринок		
7. Мультиплікатор		
8. Кліринг		
9. Кредит		
10. Активи підприємства		
11. Зовнішній борг		
12. Банківська діяльність		
13. Страхування		
14. Лізинг		

15. Факторинг		
16. Дебітор		
17. Грошова одиниця		
18. Біржа		
19. Демпінг		
20. Монополія		
21. Монопсонія		
22. Девальвація		
23. Основні засоби		
24. Власність		
25. Стагнація		
26. Чек		
27. Профіцит бюджету		
28. Вексель		
29. Амортизація		
30. Баланс		

Обрахування рівнів сформованості комплексного економічного тезаурусу майбутніх економістів відбувається на основі такого присвоєння рейтингових балів:

- повністю вірна відповідь оцінюється 4 балами;
- частково вірна відповідь оцінюється у межах від 1 до 3 балів;
- невірна відповідь оцінюється 0 балів.
- Згідно до проведених обрахунків
- *високому* рівню відповідає кількість від 100 до 120 набраних балів
- *середньому рівню* відповідає кількість від 70 до 99 набраних балів
- *низькому рівню* відповідає кількість до 69 набраних балів.

*авторська розробка

Евристично-аналітичний індивідуальний тренінг комунікативних умінь студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей

Цей тренінг адресовано студентам вищих навчальних закладів економічних спеціальностей, які проходили виробничу практику, навчальну практику з економічного аналізу підприємства або мають досвід практичної економічної діяльності. Просимо Вас виконати завдання самостійно у вільній та зручній для Вас формі.

1. Прізвище, ім'я, по-батькові.
2. У якому навчальному закладі Ви навчаєтесь?
3. На якому курсі Ви навчаєтесь?
4. Який навчальний заклад Ви попередньо закінчили?

І. «Я – координатор економічного проекту»: розвиток координаційно-комунікативних умінь щодо організації економічної діяльності «в команді»:

1.1. Тезисно охарактеризувати мету, завдання і зміст економічної діяльності, у якій Ви приймали участь у процесі проходження виробничої практики під час навчання в університеті, під час роботи в економічному проекті або під час практичної трудової діяльності в різних галузях економіки;

1.2. Визначити найбільш доцільну форму організації колективної економічної діяльності «в команді» (автократична, демократична);

1.3. Проаналізувати зміст означеної форми колективної економічної діяльності, визначивши послідовність етапів її виконання, а також чіткий розподіл функцій учасників;

1.4. Конкретизувати основні завдання всіх членів команди, які доцільно вирішувати у процесі економічної діяльності;

1.5. Систематизувати означені завдання, проранжувавши їх за ступенем складності і послідовністю виконання;

II. Аналіз педагогічного потенціалу «комунікативно-проблемної ситуації у сфері економічної діяльності» – розвиток комунікативних умінь щодо організації економічної діяльності «в команді»:

2.1. Тезисно викласти комунікативно-проблемну ситуацію у царині економічної діяльності, яка реально відбувалась у процесі проходження виробничої практики абощо;

2.2. Окреслити і проаналізувати складнощі, які виникли під час розв’язання наведеної проблемної ситуації у комунікаційній сфері у контексті конкретизованих вище економічних завдань;

2.3. Запропонувати комплекс методів та прийомів творчої взаємодії для розв’язання означеної проблемної ситуації;

2.4. Здійснити формулювання висновків щодо комплексу методів і прийомів творчої взаємодії, який доцільно застосовувати під час економічної діяльності «в команді».

Інструкція: правильна відповідь - 2 бали, частково правильна відповідь – 1 бал, неправильна відповідь - 0 балів.

Високий рівень вияву аналітичних умінь щодо комунікативної обізнаності студентів – від 16 до 18 балів, середній рівень – від 9 до 15 балів, низький рівень – від 0 до 8 балів.

*авторська розробка

Додаток Е**І. Приклад тестів за базовою програмою навчання фахівців з питань фондового ринку**

- 1. Наведіть перелік професійних учасників депозитарної системи України.**
  - 1) Національний банк України та депозитарні установи;
  - 2) всі депозитарії та депозитарні установи;
  - 3) депозитарні установи;
  - 4) Центральний депозитарій та депозитарні установи.
- 2. Що таке обіг цінних паперів?**
  - 1) вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав на цінні папери;
  - 2) вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав на цінні папери і прав за цінними паперами, крім договорів, що укладаються у процесі емісії, при викупі цінних паперів їх емітентом та купівлі-продажу емітентом викуплених цінних паперів;
  - 3) вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав на цінні папери і прав за цінними паперами;
  - 4) вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав за цінними паперами, крім договорів, що укладаються у процесі емісії.
- 3. Що таке міжнародний ідентифікаційний номер цінних паперів?**
  - 1) номер (код), що дозволяє однозначно ідентифікувати цінні папери;
  - 2) номер (код), що дозволяє однозначно ідентифікувати цінні папери або інший фінансовий інструмент;
  - 3) номер (код), що дозволяє однозначно ідентифікувати фінансовий інструмент;
  - 4) номер (код), що дозволяє однозначно ідентифікувати цінні папери або інший фінансовий інструмент та присвоєння якого передбачено законами України;

ІІ. Приклад тестів за спеціалізованою програмою навчання фахівців з питань торгівлі цінними паперами

- 1. Хто виступає власником рахунка у цінних паперах?**
  - 1) особа, якій учасником депозитарної системи України відкрито рахунок у цінних паперах;
  - 2) особа, якій торговцем цінними паперами відкрито рахунок у цінних паперах;
  - 3) особа, якій професійним учасником депозитарної системи України та/або Національним банком України відкрито рахунок у цінних паперах;
  - 4) особа, якій на біржі відкрито рахунок у цінних паперах.
- 2. На підставі якого договору відкривається Центральним депозитарієм рахунок у цінних паперах емітента?**
  - 1) договору про обслуговування рахунка в цінних паперах
  - 2) депозитарного договору;

- 3) договору про обслуговування випусків цінних паперів;
- 4) договору про кореспондентські відносини.

3. Що таке грошові розрахунки?

- 1) переказ цінних паперів, що здійснюється в порядку, встановленому законом;
- 2) обмін коштів на цінні папери, що здійснюється в порядку, встановленому законом;
- 3) переказ коштів, що здійснюється в порядку, встановленому законом;
- 4) зарахування коштів і цінних паперів, що здійснюється в порядку, встановленому законом.

III. Приклад тестів за спеціалізованою програмою навчання фахівців кредитних спілок

1. Фінансовою установою є:

- 1) юридична особа, яка надає одну чи декілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного державного реєстру.
- 2) юридична та фізична особа;
- 3) банк, кредитна спілка, страховик, пенсійний фонд, фінансова компанія;
- 4) виключно юридичні особи.

2. Яка послуга не є фінансовою?:

- 1) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо такого їх повернення;
- 2) переказ грошей;
- 3) діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів
- 4) усі вищезазначені послуги є фінансовими

3. До складу платіжної системи в Україні відносяться:

- 1) платіжна організація, члени платіжної системи та учасники платіжної системи;
- 2) банки та Національний банк України;
- 3) платіжні організації.
- 4) комерційні банки та платіжні організації

IV. Зразок бланку відповіді на тест

(правильний варіант відповіді позначте + або V)

П.І.Б. студента	Група	дата	№ варіанту	
Номер питання	Відповідь 1)	Відповідь 2)	Відповідь 3)	Відповідь 4)
1				
2				
3				
4				

*авторська розробка

Додаткові знімки екрану ПЗ ІСУЯО

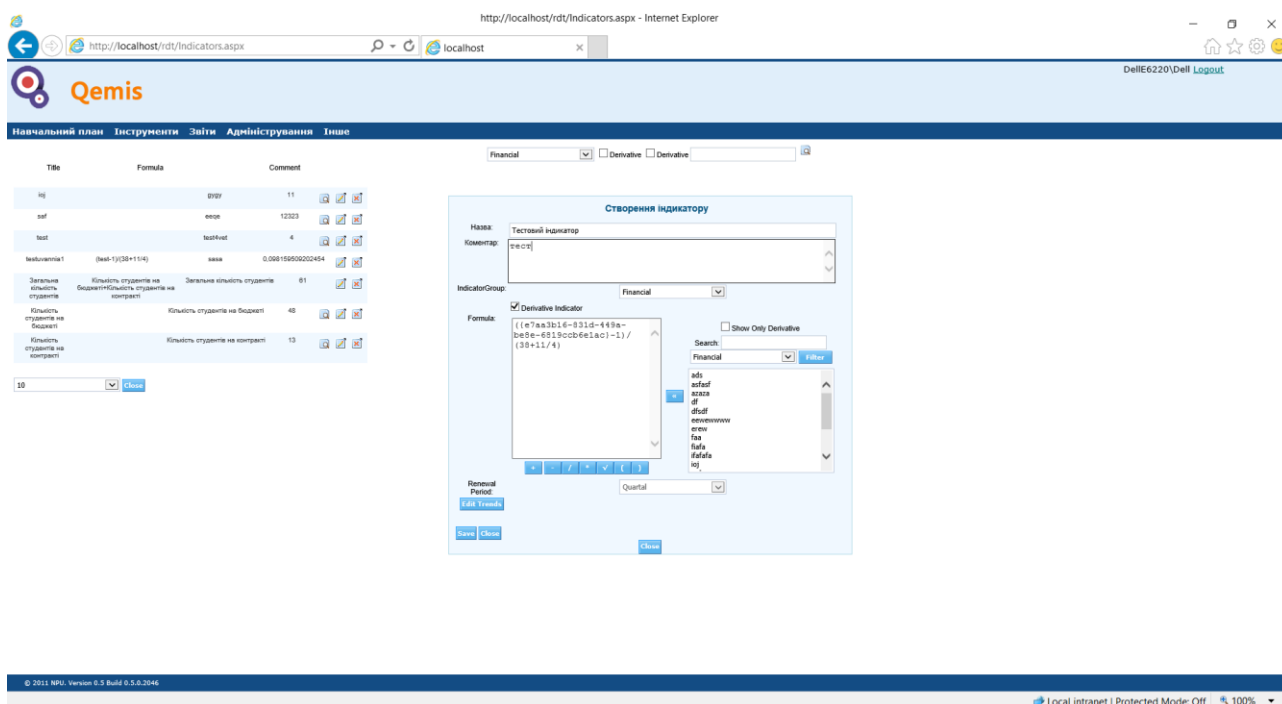

Рис. Є.1. Додавання нового індикатора.

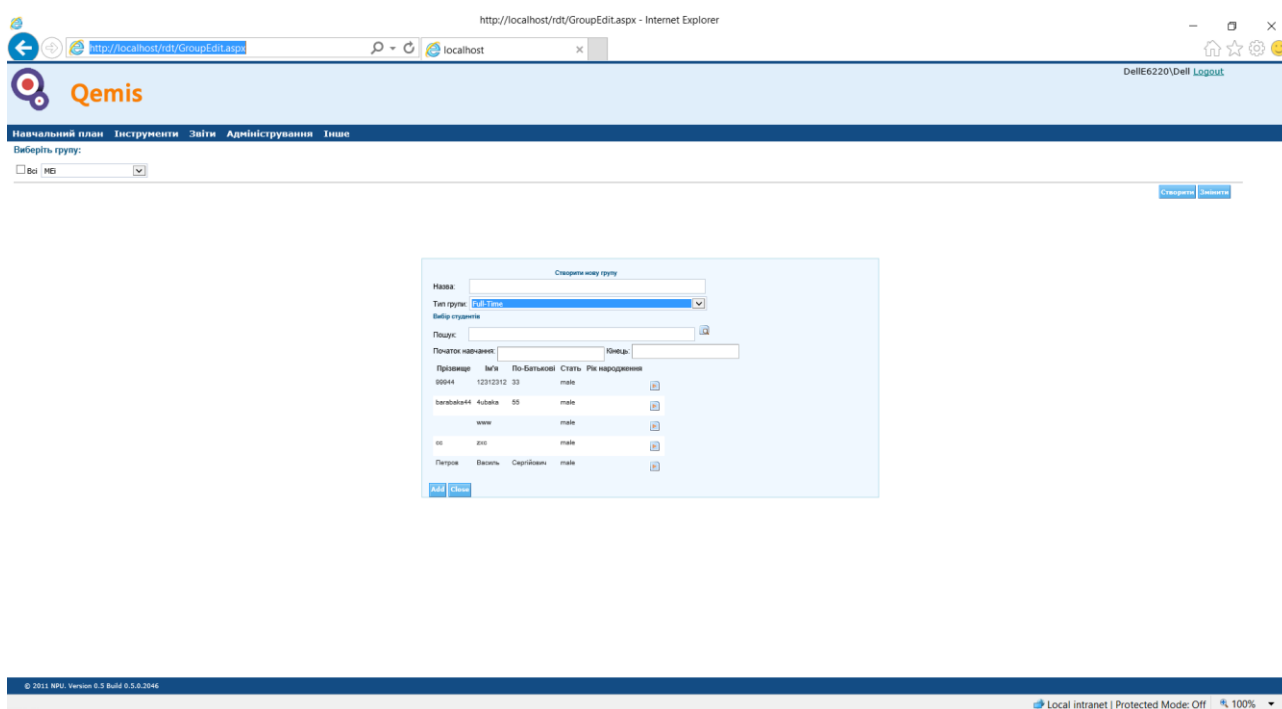

Рис. Є. 2. Створення групи студентів.